

GLAGOLJSKI KODEKSI BARTOLA KRBAVCA

Marija Pantelić

Predmet ove radnje je kritički prikaz glagoljskih kodeksa dosad gotovo nepoznatog pisca i minijatora Bartola. Budući da je ovaj rad oveći dio moje disertacije pod naslovom »Hrvatski glagoljski kodeksi krbavskoga područja XIV i XV vijeka« od kojih će se još posebno obraditi misal kneza Novaka, a i dalje tragati za kulturnim spomenicima i radnicima s toga područja, potrebno je najprije prikazati političko-kulturnu klimu širega krbavskog područja u srednjem vijeku.

I

KRBAVA

Literatura o Krbavi je oskudna, a historijske ruševine su još neproučene. Ipak se prema pravnim i historijskim spomenicima mogu iskonstruirati srednjovjekovna naselja, gradovi i dvorovi, a geognostički pregled zemlje i tla kao i opisi prirode toga kraja u predtursko doba¹ daju uvjerljivu sliku o mogućnosti kulturnoga napretka i blagostanja stanovništva prije turskih vremena.

U početku 13. st. preselilo se čitavo pleme Gusića (ili nekoliko njegovih bratstava) iz Sidraške župe sa sjedištem u kraljevskom gradu Biogradu u Krbavsku župu, koju su dobili darovnicom, sa sjedištem u Krbavi, gradu za koji Klaić misli da je istovetan s gradom Udbinom. Godine 1298. spominje se prvi put »Comes Corbaviae« Churiacus (od ličnoga imena Cirijak) koji je pradjed krbavskih kne-

¹ Preglednu kartu sredovjernih utvrda i gradova ima Enciklopedija Jugoslavije III/1958, 520—521; R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine 3, 45—52 i M. Sladović, Pověsti biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske, Trst 1856, 29—39, s Glavinicevim opisom Like i Krbave oko god. 1696; F. J. Frass, Vollständige Topographie d. Karlstädten Militärgrenze, Agram 1835; V. j. Klaić, Prirodni zemljopis Hrvatske, Zagreb 1878; Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920; E. Laszowski, Stari lički gradovi, Zagreb 1941.

zova Kurjakovića iz plemena Gusića,² koje je pripadalo rodovskom plemstvu, a kraljevskom donacijom dobili su i dvorsko plemstvo.³ Sinovi Kurjakovi: Budislav, Pavao i Gregorije proširili su svoj posjed na grad Bag (nakon pada bana Mladena Šubića g. 1322) i podijelili ga sa svojim rođakom ličkim knezom Petrom Disislavićem (... post Mladenum usurparunt Scrisaleam Curiachi et medietatem dederunt comiti Petro Disislavich ... suo propinquo).⁴ Kurjakovići su i dalje postepeno širili svoju vlast bilo donacijama, prisvajanjem,⁵ bilo ženidbenim vezama, tako da je većina bratstava krbavskih Gusića u 14. st. izgubila svoje plemenštine i postala podložna krbavskim knezovima koji su se tako izdigli i zamijenili uobičajeni »plemenski« sud svojim. Tako su oni u 14. st. vrlo moćni, i unuci kneza Kurjaka se ponosno zovu »Corbaviae, Lyche, Bussane, Scrisie (Baga) domini et comites naturales«,⁶ ili god. 1393. hrvatski: »Krbavski, Lički, Buški i pročaja knezi«. God. 1413. dobivaju od Nelipića Cetinskih znameniti grad Zvonigrad na osamljenom brijegu iznad doline rijeke Zrmanje s čitavom Odorjanskom župom, a od 1387. god. drže i grad Obrovac na ušću Zrmanje. God. 1453. utvrđuju grad Kličevac nedaleko Zadra i time zadaju strah i neprilike Mlecima i njihovoj trgovini. Sredinom 15. st. postigli su Kurjakovići vrhunac svoje moći: tada drže u svojim rukama 7 starohrvatskih župa: Krbavu, Liku, Bužu, Hum, Nebljuje, Lapac i Odorje.

Historijski znamenito prebivalište krbavskih knezova bio je stari grad Turan iznad Turanskoga polja, na istoimenom brdu, jugoistočno od Vrhovina. U njemu su braća Budislav, Pavao i Gregor, sinovi Kurjakovi, 1334. god. potvrdili Lapčanima posjed Grabovnik u Lapčkom polju.⁷ Kurjakovići su nedaleko od ovih svojih dvorova bili sagradili i pavlinski samostan od kojeg je sačuvana darovnica iz 1364. god., kojom mu neki krbavski plemići poklanjaju 3 sela s oranicama, vinogradima i 3 mlina. Isprava ima na hrptu glagoljski natpis: *To e list pod Turan na Udvinu reda s(veto)ga Pavla remete.*⁸

Za Krbavu i za njeno upravno područje svakako su između knezova iz reda Kurjakovića najvažniji bili Butko ili Budislav († 1401. god.), unuk kneza Kurjaka (1298—1304) a sin kneza Budislava (1304—

² Vj. Klaić, Rodoslovje knezova Krbavskih od plemena Gusić. Rad JAZU CXXXIV/1896, 191—192.

³ Feudalizam, Enciklopedija Jugoslavije 3/1958, 304.

⁴ Š. Ljubić, Listine V, 274.

⁵ Historija naroda Jugoslavije, Zagreb I/1953, 728.

⁶ I. Kukuljević, Jura I, 156.

⁷ Cod. dipl. 10, 162.

⁸ Cod. dipl. 13, 369.

1346), i njegov sinovac Pavao, banus Chroatae et Dalmatiae (1342. god. već »quondam«).⁹ U svojem političkom djelovanju Budislav ostaje trajno vjeran budimskom dvoru u borbi s napuljskim Anžuvincima, a u ispravama često zastupa svoju braću i rođake. God. 1382. on u Zadru prisježe vjernost kraljici Mariji i njenoj majci Jelisaveti u ime svoje, svoje braće (Grgura, Tomaša, Nikole i Karla) i sinovaca.¹⁰ God. 1387. podijelio je sa svojom braćom i sinovcima u gradu Obrovcu neke povlastice žiteljima grada Baga.¹¹ God. 1391. nosi naslov »Budislavus comes Corbaviae, quondam Budislavi, de genere Gussich, comitum Corbaviae«. Klaić drži da je poslije smrti Anža Frankopana (29. IX 1393) knez Putko postao hrvatsko-dalmatinskim banom. Kao takav imao je još i više udjela u sudbini svoga naroda. Na nj se po potrebi obraćaju pape iz Avignona,¹² njega moli kralj da brani njegove vjerne Kažotiće od nekih nevjernika u Trogiru,¹³ on smiruje trvenja između pojedinih plemena u Lici,¹⁴ služi kao svjedok u Splitu,¹⁵ a god. 1396. nalazi se zajedno sa svojim sinovcem knezom Pavlom na hrvatskom saboru u Ninu (in generali congregatione Nonae).¹⁶ Njegovu dalju djelatnost prekida smrt (15. II 1401).

Ime kneza Pavla povezano je uz mnogostruke funkcije njegova strica Budislava. Isprave ga spominju od god. 1380—1432.¹⁷ Splitsko ga vijeće oslovljava: Paulo Carolo (Karoli) comiti Corbaviae et Dalmatiae et Croatiae Capitaneo et Gubernatori (petenti mittantur decem balistarii).¹⁸ Razne isprave potvrđuju da je knez Pavao bio hrvatsko-dalmatinski ban od 1410—1411. Tako isprava iz Buške župe god. 1411: »Paullus comes Corbaviae, Likae, Busanae ect., regnorum Dalmatiae et Croatiae Banus«. Ime knezova Butka i Pavla zabilježio je i krbavski glagoljski krasnopisac Bartol pri datiranju svoga kodeksa iz god. 1402. Na str. 119a on bilježi: ... *v vr(i)me Žig'mun'da k'r(a)la ug'r'skoga i v vr(i)me g(ospo)de kr'bav'ske Budis'lavić i P(a)vlović'.* Premda je zapis pisan g. 1402, kodeks je pisan g. 1401, jer je prvi uskrsni datum na paskalnoj tablici (str. 155d) iz

⁹ Vj. Klaić, Rodoslovje knezova Krbavskih, Rad JAZU CXXXXIV/1898, 193.

¹⁰ F. Rački, Rad JAZU III, 99—100.

¹¹ I. Kukuljević, Jura I, 156—157.

¹² Cod. dipl. 10, 628.

¹³ Lucius, Memorie die Trau, 339.

¹⁴ I. Kukuljević, Acta croat. 46.

¹⁵ I. Kukuljević, Jura I, 166.

¹⁶ I. Kukuljević, Jura II, 13.

¹⁷ Vj. Klaić, ibidem, 207—208.

¹⁸ Vj. Klaić, ibidem, 207.

god. 1401. Naime, početkom te godine umire knez Budislav, pa Bartol upisuje njegovo ime kao trajno sjećanje na njegovo djelovanje.

Dok je političkoupravna vlast krbavskih knezova Kurjakovića inklinirala prema jugu, prema moru, gdje su se nalazili primorski kulturni i trgovački centri, naročito Zadar, Obrovac i Bag, dotle se crkvena jurisdikcija krbavske biskupije i njena kulturna djelatnost uspinjala prema sjeveru. Osnovana od splitskoga nadbiskupa god. 1185, zbog presizanja okolnih biskupa na to područje, protezala se ona s juga na sjever uz granice Ličke, Buške i Gacke župe obuhvaćajući područja: Krbavu, Drežnik, Plaški, Modruše i Vinodolske slobodne općine: Grobnik, Trsat, Bakar, Hreljin, Crikvenicu, Drivenik, Grižane, Bribir, Ledenice i Novi. Sijelo biskupije bio je najprije Mrsin-grad, gdje je bila i stolna crkva i kaptol. Krbavski su biskupi bili svjetovni svećenici, a neki i franjevci. Tako se god. 1332. spominje kao biskup neki o. Bonifacije, za kojega se drži da je odanle prenio biskupsku rezidenciju u Udbinu, gdje je dotada bio centar župske uprave. Još dva njegova nasljednika bila su, čini se, članovi istoga reda.¹⁹ U Krbavi, odnosno u Udbini spominje se oko god. 1316. također samostan s crkvom sv. Martina, za koji se misli da je bio benediktinski.²⁰ Jedan biskupski dvor imali su krbavski biskupi i u Modrušu, gdje je spomenuti biskup Bonifacije g. 1333. primio i ugostio kralja Roberta.²¹ Od straha pred turskim provalama ovamo je sasvim prenio biskupsko sijelo biskup Franko god. 1460.

Kako se iz navedenog vidi, središte političkoupravne vlasti kao i crkvene jurisdikcije u 14. i 15. vijeku bila je Krbava, odnosno župski grad Udbina oko koje se smjestilo upravno i vjersko naselje, relativno daleko od kulturnih centara dalmatinskih gradova i njihovih kulturnih dodira sa susjednom Italijom.

Za nas je od interesa pitanje, da li je Krbava na ovom svojem upravnom i crkvenom području i preko svojih ljudi imala potencijalnih uvjeta da dade i da li je i nešto stvarno dala našoj kulturnoj povijesti.

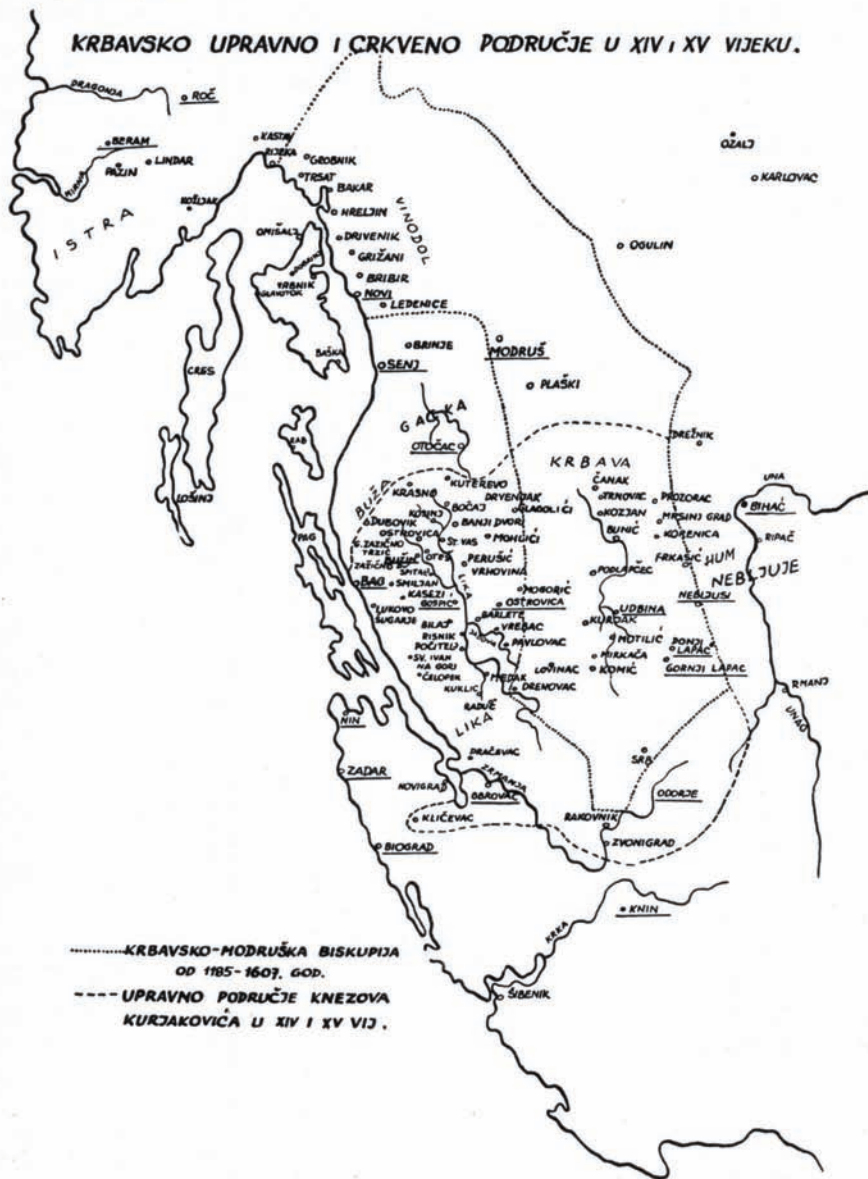
Da bismo odgovorili na to pitanje, moramo ogledati što se sačuvalo od spomenika koji bi omogućili uvid u pismenost, književnost i jezik i u vrstu književne djelatnosti ovog našega srednjovjekovnoga područja dok je ono još predstavljalo etnički čistu maticu hrvatskoga naroda u predtursko doba. I s druge strane, da li su ti

¹⁹ R. Horvat, *Lika i Krbava*, Zagreb, 1941, 15.

²⁰ Cod. dipl. 8, 443.

²¹ R. Horvat, *Lika i Krbava*, Zagreb, 1941, 16.

spomenici — ako ih je bilo — nastajali samo zbog udovoljenja praktičkih potreba ili su se u njima mogle nazreti i osjetiti i težnje za estetskim pismom i ukrasima, što gode oku, da li se u spomenicima odražavao stvaran život, lokalni jezik, dakle stvarnost i saznanje onoga vremena.

Kad dolazi na čelo Crkve papa Inocent IV, koji radi na izmirenju Istoka sa Zapadom, on legalizira uobičajeno glagoljanje senjskom biskupu Filipu 1248. god., a omišaljskim benediktincima 1252. god. Misli se da su ostali prihvatili to dopuštenje kao svoje po seoskim glagoljskim župama splitske, zadarske, rapske, krčke, osorske, puljske, porečke, koparske i tršćanske, senjske i krbavske biskupije. I sada počinje zlatno doba hrvatskog glagolizma, kad će se prevoditi i marljivo prepisivati glagoljski kodeksi potrebni za kult i pouku, a sva ta pismenost bit će do neke mjere odsjev visokog uspona književnosti i umjetnosti zapadnog kršćanstva 13. stoljeća, gdje u to vrijeme nastaju velika enciklopedijska djela na području teologije, prirodnih, povijesnih znanosti kao i umjetnosti (Toma Akvinski, Vincent de Beauvais, Jacopo de Voragine, Giotto).

Govoreći o krbavskom političkom i crkvenom području služili smo se povijesnim ispravama na latinskom jeziku. Ali uz hrvatsko monarhičko uređenje već od IX vijeka javlja se u latinskim listinama i hrvatska terminologija za dvorske dostojanstvenike: djed, dvornik, posteljniki, konjušar, sokolar, stolnik itd.²² A Bašćanska ploča (početak XII st.), jedan od najstarijih spomenika hrvatskoga jezika i glagoljskog pisma, uz zajedničke diplomatske osobine s ispravama onog vremena donosi i ime kralja Zvonimira s narodnim imenima opata Držiha i Dobrovita kao i krbavskog župana Desimira (županъ Desim[i]ra [s] Krъ[ba]vê)²³ Uz Vinodolski zakon iz 1288. g. gdje su popisani dobri, stari i iskušani zakoni na narodnom jeziku na temelju stare predaje i pučkoga plemenskog sudovanja javljaju se tokom XIV i XV st. uz latinske pravne isprave i listine na hrvatskom jeziku pisane glagoljicom.

Takvih pravnih listina bilo je i na širem krbavskom području koje je proživjelo teške dane neprestanih ratova i okršaja s Turcima iza Krbavske bitke 1493. god. pa ih je mnogo nestalo. Od 281 hrvatske listine što ih je Šurmin izdao kronološkim redom od 1100—1499. god.²⁴ 74 otpadaju na krbavsko područje. Zastupane su sve župe koje su pripadale tom području u XV st. osim Odorjanske, a najmanje ih se sačuvalo (jedna) iz centralne krbavske župe, dok se imena krbavskih knezova i ostalih ljudi iz Krbave citiraju u listinama drugih župa krbavskoga područja. Ta jedina isprava iz centralne Krbave

²² V. I. Mažuranić, Hrvatski pravno-povijesni izvori i naša liepa književnost. Ljetopis JAZU 26, 103.

²³ V. J. Štefanić, Bašćanska ploča. Enciklopedija Jugoslavije I, 384-387.

²⁴ Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici I, Zagreb 1898, 1—435.

potječe iz Korenice. Knezovi krbavski Mikula, Petar i Juraj daruju svoj mlin Frančisku Utišeniću, br. 226 iz god. 1489.²⁵ Ovi su knezovi imali i svoj pečat s urezanim glagoljskim slovima: *Petr i Juri knzi krbavski*. Pečat spada među osobite rijetkosti jer izgleda da je i domaći rad.²⁶ U ispravi 217 spominju se: *Dujam' z Dabra stola krbavskoga i Matij s Kozjan*. Krbavski knezovi izdaju hrvatsku ispravu god. 1393. *pod Počitelom Tomaš i Butko, knezovi krbavski* potvrđuju mir među Dujmom Mlničevićem i Netrmcem i njihovom svojtom, br. 32. Iz Like je sačuvano 12 hrv. listina: Šurmin br. 69; J. Vončina, Četiri glagoljske listine iz Like. Radovi Staroslavenskog instituta 2, 1955, 213—230 (samo su 2 iz XV st.), zatim su izdavane glagoljske listine u Bišću 210, na Gradčini 231, u Crnoj Vasi 268, na Skurini 229, 258, 274, 276; knez Dujam Frankopan izdaje ispravu na Ostrovici u Lici. Lopašić, Urbarij str. 21; župa Buže zastupana je sa 8 hrvatskih isprava: u Bužama 73, 215, 234; u Tržiću 105, 196, 234; u Bagu: 134, 254. Gradove lapačke župe i presude lapačkog stola kao i svjedoke iz tog područja spominju ove isprave: Podhumac 67; Lapac 197; u Rmanji: Juraj Karlović iz Strižića prodaje pred stolom lapačkim svoju plemenštinu ... 101; u Rmanju: Lapački stol rješava parnicu ... 183; svjedok: Martina Rujavčića z Lapca 248. Plemena i razni sudovi užega krbavskog područja citiraju se i u ovim glagoljskim ispravama: u gradu Ripču pleme Nebljuško privoljuje pred krbavskim knezom Tomašem, da može Gašparov sin Mikula u zaklad uzeti zemlju suca Dujma Vučića 170; Ripač: Humski sud oprašta davanja Jakovu Vituloviću na dvadeset godina, jer je postradao od Turaka 367; Tnin (Knin): stol tninski rješava parbu Marka Deaniševića i Jurja Henčića iz Srba, pošto su se ova dvojica prije toga prela pred sudom srbskim 113.

Sjeverni dio crkvenoga krbavskog područja sa zemaljskim gospodarima Frankopanima obiluje hrvatskim glagoljskim ispravama iz 14, a naročito iz 15. st. Uglavnom ih izdaju knezovi Frankopani, primorske općine, poglavari samostana ili su to testamenti i kupoprodajni ugovori privatnika. 22 isprave izdane su u Novom. Od njih su 3 iz XIV st. (8, 9, 33), a ostale su iz XV st. (57, 62, 63, 91, 95, 99, 107, 109, 121, 128, 132, 144, 156, 159, 161, 170, 171, 180, 182); u Bakru su izdane 4 listine (89, 120, 240, 267); u Hreljinu 3

²⁵ Citiram samo redni broj isprave kod Šurmina.

²⁶ E. Laszowski, Pečat Petra i Jurja knezova krbavskih. *Vjesnik Zemaljskog arkiva II*, Zagreb 1900, 63.

(37, 82, 184); u Crikvenici 3 (50, 96, 228); u Bribiru 3 (200, 212, 213), u Grobniku 1 (124); u Grižanima 1 (173).

Ove su glagoljske listine pisane narodnim jezikom koji se u usmenom hrvatskom plemenskom pravu i sudovanju kroz 9, 10, 11. i 12. st. razvijao i usavršavao, a u 13. st., kad se počinje usklađivati plemensko staro suđenje sa suđenim postupkom koji unose feudalne institucije (gospodski sudac, podknežin, dvornik itd.), kancelir i općinski notari iz carskoga i crkvenoga prava²⁷ oblik i sadržaj tih pravnih isprava postaje jednak takvim listinama zapadnih naroda. Terminologiju i frazeologiju hrvatskih isprava sakupio je i protumačio Vladimir Mažuranić.²⁸ Onomastički i topomastički materijal iz listina s krbavskog područja iskoristili su usvojim radnjama hrvatski historičari i filolozi.²⁹

Jezik hrvatskih glagoljskih listina svjedoči da se uz staroslavenski jezik u crkvi razvijao i usavršavao narodni jezik s glagoljskim pismom u krbavskom području i da je on u 15. st. bio u neku ruku službeni jezik uprave i sudstva, jer je to bila dnevna potreba naroda, dok je teška katastrofa na Krbavskom polju god. 1493. prekinula uspon toga jezika i na polju lijepe književnosti kao što je to bilo u Dalmaciji i Dubrovniku.

Dok nauka dobiva samo opću predodžbu o najranijoj glagoljskoj pismenosti, o liturgijskim kodeksima, njihovu sadržaju i jeziku, zbog oskudnih spomenika iz 10, 11, 12. i 13. st., dotle za 14. i 15. st. već samo krbavsko područje dolično zasnjeđuje svoj kulturni nivo sa 17 glagoljskih kodeksa: 7 potpunih misala, 5 brevijara i 5 zbornika.³⁰ Ovamo ubrajamo samo kodekse koje su pisali pisari rođeni na crkvenoupravnom i političkom krbavskom području ili koje su naručili ljudi s toga područja, ili koji su se našli ili se još uvijek nalaze na

²⁷ Vl. Mažuranić, Sbirka hrvatskih listina u Mažuranića. Vjesnik Zemaljskog arkiva IV. Zagreb 1902, 195—197.

²⁸ Isti, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1909—1922.

²⁹ R. Grujić, Plemenski rječnik ličko-krbavske županije. Zbornik za narodni život i običaje XXI/1917, 273—364. Isti, Topografički rječnik gospićkoga kotara. Zbornik za narodni život i običaje XXII/1917, 125—256. — Vj. Klaić, Grada za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku. Vjesnik hrv. Arheološkog društva VI/1902, 1—215 i VII, 129—144. Stj. Pavičić, Seobe i naselja u Lici. Zbornik za narodni život i običaje knj. 41. Zagreb 1962, 1—330.

³⁰ Misal kneza Novaka, Berlinski misal, Ročki misal, Ljubljanski misal, Vatikanski Illyrico 8, Novljanski i Bribirski misal; brevijari: MR 161, Vinodolski, Novljanski I i II, Vatikanski Illyrico 10; zbornici: Pariški code slave 73, Vinodolski JAZU IIIa 15, Kolunićev zbornik — JAZU IIIa 51, Slavische Sammlung — br. 368 u Narodnoj in univerzitetnoj biblioteci u Ljubljani; Petrinićev codex slav. 78 Nacionalne biblioteke u Beču.

tom području. Svi su kodeksi krbavskoga područja ušli u katalog hrvatskih glagolitika te su manje više poznati naučnoj javnosti. Ipak je temeljitije proučavanje sadržaja, jezika, naročito pisma i iluminacija tih davnih spomenika glagoljske pismenosti otkrilo dosada nepoznatoga glagoljskog krasnopisca Bartola iz južne Krbave od kojega su se sačuvala 3 velika, potpuna i umjetnički dotjerana glagoljska kodeksa: Berlinski misal iz god. 1402, Ročki i Ljubljanski (Beramski) misal, dok su iz njegovog Bakarskog brevijara iz god. 1414. spašene samo bilješke od kojih jedna sadrži oskudne podatke o njegovu kretanju i boravku, a ostale su važne za crkvenu povijest Bakra.

II

DOSAD NEPOZNATI PISAC I MINIJATOR BARTOL IZ KRBAVE

Premda su se sačuvala 3 Bartolova kodeksa (Berlinski, Ročki i Ljubljanski) po kojima će njegovo ime zauzeti prvo i časno mjesto među glagoljskim pisarima po starini, broju i kvaliteti svoga rada, ipak se o njegovu životu neće moći mnogo govoriti. Ne spominju ga suvremeni dokumenti. Jedino su se sačuvala dva njegova zapisa: iz god. 1402. i 1414. kao i 3 preporuke s njegovim imenom u mementu živih u njegovim sačuvanim kodeksima. Poznata je njegova bilješka u Berlinskom misalu iz god. 1402. po kojoj se saznaje da je rodom iz južne Krbave, iz domene knezova Kurjakovića: Budislava i Pavla. Vezu s tim knezovima i s njihovim teritorijem ostavio je Bartol u maloj minijaturnoj glavi pokrivenoj akantusovim listom, okruženoj viticom koja je nastavak inicijala B na početku molitve na dan sv. »Kir'êka« biskupa i mučenika (Cyriacus, 4. V, 166c B-misala). Naime, poznato je, da pridjev »Kurjaković« dolazi jednoj grani hrvatskoga plemena Gusić od toga svetačkoga imena. Vjerojatno da se u toj mladoj glavi koja žmirka na jedno oko krije lik samoga pisara Bartola. Humoristični elemenat: namiguje gledaocu minijature, čitaču teksta, veseli se tome svetačkom danu, sjeća se svojih gospodara i ostavlja trajan spomen svojega podrijetla i pripadnosti.³¹

³¹ F. Stelè, u radnji: Der »Maler Johannes concivis in Laybaco« (Janez Ljubljanski), majstor, rodom iz Beljaka (Villach) u Koruškoj, koji je došao u Ljubljanu i ostavio u Sloveniji nekoliko djela, freske. Radnja je napisana za spomen-knjigu povijesti Beljaka: »900-Jahre Villach« god. 1960. U toj radnji Stelè opisuje Ivanove freske na svodu crkve u Kamenom vrhu iz god. 1459, gdje se u vitici akantusova lišća nalazi naslikana glava, što Stelè smatra autoportretom ovoga majstora. Motiv lica na poledini lista kao tzv. marka na listu vrlo je raširen u dekorativnoj umjetnosti kasnog srednjeg vijeka i renesanse (86).

Njegov posao pisanja i ukrašavanja kodeksa tražio je mirna i povoljna vremena, a takva nisu bila na početku vladanja kralja Žigmunda. Premda su knezovi Kurjakovići vjerno stajali uz kralja, ipak su blizina Hrvojeva i njegovih saveznika među domaćom vlastelom i neprestane trzavice smetale Bartola pisca u njegovu radu i on odlazi, kako sâm kaže, u »straničastvo«, tuđinu, na sjever u Hrvatsko primorje. Izgleda da je Bartol uživao 1410. god. neki vrt ili vinograd u okolici Lovrana (ne budite siliti vse na jedan trat v ogradu, ku pisar Bartol derži poli Žimač. Šurmin Đ., Hrvatski spomenici I, Zagreb 1898, 109). God. 1414. svršava Bartol veliki kodeks na pergameni — brevijar za crkvu sv. Andrije u Bakru. Sada on već ima kuću, jer kaže da ga je pisao »side u moioi polači«, samo nije jasno gdje, da li u samom Bakru ili negdje drugdje. Kako je kodeks nastao, zapisao je sâm pisac u njemu. Kodeks još do danas nije identificiran, ali se bilješka sačuvala u *Kvaderni kapitulske collegiate crekve Bakarske sv. Andreje apustola*, odakle ju je prepisao i sačuvao kulturnoj povijesti Sladović.³²

Danas se zameo trag i Kvaderni za koju Sladović tvrdi (208) da su je bakarski kanonici dali Kukuljeviću.³³ Povijest i postojanje Bakarskog brevijara može se pratiti do god. 1740. Kad 1653. god. senjski biskup Petar Mariani obavlja svoju vizitaciju u Bakru, kodeks se još nalazio ondje. O toj vizitaciji piše oko 1740. god. kanonik Barčić u svojoj povijesti,³⁴ gdje citira Bartolov zapis iz Brevijara (iz 1414. god.) na talijanskom jeziku (str. 255—257). Barčićeva povijest sačuvala je, premda na tal. j., i ostale, kasnije dodane bilješke u tom kodeksu, a one zasijecaju u političku i crkvenu povijest Bakra i okolice.³⁵ Prenosimo cijeli zapis po Sladoviću, jer sadrži kratke podatke za Bartolovu biografiju s datacijom, destinacijom, lokalizacijom kodeksa, političkom situacijom i socijalnim odnosima raznih staleža u to doba, mada je prijepis pun pogrešaka.

Az mnogo grešni Bartol, ki pretvorenim imenom uzvan jesam supisac i pisah Sie knjigi side u mojoj polači darom Božjim, i njega svetih Svetomu Andreju Apustolu u Bakri, ka crekav Svetoga Andreja imaše tada obg(!)odnike u Duhovnemi človeci Redovni i častnici Služitelji imenujuć zdvi.... Gospo-

³² M. Sladović, Pověsti biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske. Trst 1856, 190—101.

³³ U Kukuljevićevoj ostavštini: u Arhivu JAZU, Sveučilišnoj knjižnici, u Arhivu i Muzeju grada Varaždina ne postoji.

³⁴ B. V. Barčić, Historia d'alcune antiche memorie di Buccari. Arhiv JAZU, sign. VIII 242, 618.

³⁵ G. Kobler, Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume. Fiume 1896, I, 238.

dina Plovana imenom Didaka, beše Vikarij Biskupa kerbavskoga; a od svojih grajan i proših (!) dostojno proslavljen zanje muž blag beše i sveršen dobrim razumom i delom imajuć sa soboju mužij častnih u Službi božjoj, Marka, Stojka, Jakova i prvčih,* kih Bog u milosti svojoj imenuj. A više rečenoga grada Bakra behu omilasli onitasli (poštovani) muži dobra razuma i poštena glasa Župani Gašpar i Čikada i Sudac Mikula, i proči, živući u Bakri u to vreme. I si svi muži višeimenovani mnoge potrebe crekvene sa živućemi u Grade tem svojim blagom veselo sveršahu i potribna Bogu prislužahu u službu njego. i toga radi Milostin Popov kako Otac od Boga i Sudac danih vsim blagoverujućim u G(ospo)d(i)na Jousa, i Diakov kako slug božjih razummejših mene, sieže i štalcev jako boljših i starejših mudrostiju, i umenjem pače mene. I jegda štati budete Sie knjigi ne psujte ni me klanite; ponježe ne pisa ih Duh sveti na ruka grešnika. I k tomu priobezden (priobšten = particeps) misliu vsagda bih. Ponježe beh prisiljen u straničastvo (tudjinstvo) zaratku** nečistivi krvoj*** z bosnami i z beneci i s turki uzdviže na kralja ugarskoga žigmunda, ki verno staše za čest kerščansku. I učite se imenia vaša u potrebnna dela bogu dajati, da onem uzrastete u spasenie. I molite boga za vse, ki su pomagali blagom i dobrotu u te knjigi i takoje za gospoju Čičku, ka sazida visok fundament tomu delu po obrazu udovice, o nejže sam gospodin reče: sia vse jeliko imě uverže u gazofilakium — i za nje muža bivšega Bogdana i za oneh, ki njej pristoje živi i mertvi i za me pisavšega knjigi sie. Amen.

Let gospodnjih 1414. Ja Bartol rečeni pisac plemenščinu Kerbavac jemuže est smert mati, otačastvo grob, a bogastvo gresi, bogu davšu sverših sie knjigi više rečenim mužem i beh plaćen po ceni, ka meju nami be, i više ceni pošteno darovan, njimi i mnogimi pohvaljen više reda. Za sie i vse blagoslovljen bog otac i sin i duh sveti, amen.³⁶

Kako sam pisac piše u bilješci Bakarskog brevijara posjedovao je negdje u Primorju svoju kuću i tu dobio pridjevnik »supisac«,³⁷ a po njegovim istarskim kodeksima vidi se da je i ovdje na sjeveru nastavio pisanje. Ali njima više ne piše kolofone osim zapisa svoga imena u spomenu živih. Ne znamo ni za Ljubljanski ni za Ročki misal kada i za koga su pisani. Vrijeme, kada su pisani, može se približno odrediti po uskršnom datumu na pashalnoj tablici, a on je jednak u oba kodeksa: 24. III — za god. 1421. Da je Ročki misal pisan za župnu crkvu toga grada, kojemu je zaštitnik sv. Bartol, potvrđuje minijatura sv. Bartola na početku njegove mise (173c).

* Šurmin ima pročić; ** za rat ku (ovdje rat žen. roda); *** Hrvoj;

³⁶ Izvadak iz »Kvaderne kapitulске colegio crekve Bakarske sv. Andreja apustola« priopćen u »Povēsti biskupijah senjske i modruške« E. Sladovića str. 190—191; D. Šurmin, Hrv. spom. I. 1898, 113—114; M. Mažić, Prilozi za povjest grada Bakra. Sušak 1896, 4—5.

³⁷ Barčić, Kobler i Mažuranić Vl. pišu tu riječ kao prezime velikim slovom, a Grujić, Zbornik za nar. život i običaje Južnih Slavena XXI/1917, 284 citira slično prezime koje je nastalo od zanata: Sumajstorčić.

Ni za Beramski, odnosno Ljubljanski kodeks, nema jačih indicija da bi kodeks bio pisan i naručen za Beram, jedino se od Berlinskog i Ročkog misala razlikuje što ima cijelu misu (oracije i perikope) za blagdan sv. Jeronima (30. IX). Ipak najstarija bilješka u kodeksu iz 1475. god. svjedoči da se upotrebljavao u Bermu. Što Bartol šuti o sebi u istarskim misalima, izgleda, da on sam više ne izrađuje kodekse, nego radi udružen s drugima u kakvoj radionici ili skriptoriju, gdje on nije pisac i iluminator, već samo pisar.

III

KODEKSI BARTOLA PISCA IZ KRBAVE

Tri sačuvana Bartolova kodeksa po sadržaju su potpuni misali (Missale plenum) sastavljeni od starih sakramentara gdje je bio tekst određen za svećenika, od graduala gdje su se nalazili promjenljivi dijelovi mise koji su se pjevali (Introitus, Graduale, Offertorium, Communio) i od lektionara s perikopama za čitanje evanđelja i Sv. pisma na pojedine blagdane. Ovu razvojnu fazu dovršili su franjevci redigiranjem »missale plenum secundum consuetudinem romanae curiae« u 13. st. Rim odobrava te misale i franjevci ih šire kamogod dolaze. I u Zadru je bio jak franjevački centar vrlo rano sa sijelom provincijala za cijeli Balkan. Provincijal te »slavenske provincije« fra Jerolim postaje general reda, a 1288. god. papa pod imenom Nikola IV.³⁸ U Zadru je bilo i benediktinsko i franjevačko središte za pisanje latinskih kodeksa na prijelazu iz XIII u XIV st. I baš ti zadarski latinski kodeksi postaju uzorci za prepisivanje po svim hrvatskim latinskim biskupijama.³⁹

Franjevačka reforma latinskih misala našla je odjeka i u glagoljskim misalima uvođenjem misnih obrazaca za njihove svece (sv. Franjo, prijenos sv. Franje, sv. Klara, sv. Ljudevit i sv. Elizabeta); ta imena brzo ulaze i u katalog imena svetaca u zazivima litanija svih svetih. I mrtvačka sekvencija »Dies irae« vjerojatno od franjevca Tome da Celano iz 13. st. nalazi se u glagoljaškim misa-

³⁸ A. Matijević, Porijeklo renesansnih psaltira Franjevačkog samostana u Zadru. Radovi Instituta JAZU u Zadru II/1955, 194.

³⁹ Isti, Zadarsko porijeklo koralna osorske katedrale, Radovi Instituta JAZU u Zadru I/1954, 288—301; G. Praga, »Lo scriptorium« dell'abbazia di San Grisogono in Zara (Estratto dall'Archivio Storico della Dalmazia, Roma 1930).

lima prije nego u zapadnoevropskima. Premda je taj franjevački misal bio propisan za sve rimske crkve god. 1278, ipak se sve crkve i biskupije nisu odrekle nekih svojih starih i posebnih običaja i obreda, a svaki kodeks nije se mogao posebno pregledavati. Kako je Zadar bio na čisto glagoljaškom području, i kako je u njemu, prema Matijeviću,³⁹ od XIII st. djelovao franjevački i benediktinski skriptorij sv. Krševana postaje zanimljivo da li i u redigiranju glagoljskih misala ima tragova jednog i drugog srednjovjekovnog kulturnog centra u Zadru. To ćemo promotriti i u Bartolovim kodeksima.

1. Berlinski misal iz 1402. god. (B)

Zovemo ga po mjestu gdje se nalazi (Berlin, Državna biblioteka Ms. Ham. 444). Zanimljivo je njegovo kretanje po evropskim kulturnim centrima: Rim, Engleska i Berlin. Prvu vijest o njemu dao je M. Karaman u djelu *Considerazioni su l'identità della lingua litterale slava iz god. 1753*, str. 112,⁴⁰ gdje između Propagandinih glagolitica opisuje također ovaj misal iz god. 1402. kao treći misal koji se ondje nalazi, i iznosi njegovu kratku povijest: »Il terzo Messale fu scritto nell'anno 1402. per commissione del Sacerdote Lupo nepote dell'Abbate di Koprive. Nell'anno 1440. divenne di F. Pietro del Terzo Ordine di s. Francesco, il quale stava a S. Croce e nel 1627. apparteneva alla chiesa di S. Gio di Zara del medesimo Terzo Ordine, come raccogliessi delle due iscrizioni apposte sulla prima e seconda tavola del Messale.« God. 1627. prenesen je i ovaj misal u Rim, kada je zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadoro bio sabrao nekoliko misala i brevijara iz raznih primorskih biskupija i poslao ih kongregaciji De Propaganda Fide da bi poslužili za redigiranje novih glagoljskih izdanja.⁴¹ Misal se nalazio u Rimu za vremena Karamanova, Assemanijeva i Sovićeva. Otada se više nije znalo za nj, osim da je jednom postojao. Zaslugom prof. Hamma i nastojanjem Staroslavenskog instituta uspjelo je god. 1956. utvrditi gdje se on danas nalazi. Institut je pribavio i njegov snimak na mikrofilmu i zatim njegove fotokopije, prema kojima se može pratiti — uz

³⁹ A. Cronia, *Slavistična revija*, Ljubljana V—VII, 165; J. Assemani, *Kalendarie ecclesiae universae* IV, Rim 1755, 425; I. Milčetić, Matije Sovića predgovor »Slavenskoj gramatici«. *Starine* 35/1946, 406; L. Jelić, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae*, Veglæ 1906; M. Pantelić, *Hrvatskoglagojski misal iz godine 1402*. Slovo 6—8, 380—383.

⁴¹ J. Jurić, Pokušaj »Zbora za širenje vjere« g. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo. *Croatia Sacra* IV/1934, 143—174.

njegov sadržaj i jezik — i njegova prošlost od postanka do dolaska u Rim i, konačno, u Berlin. Kako, kada i preko koga je iz Propagandine biblioteke u Rimu došao u Berlin, zasada se još ne zna. Jedino je sigurno, da je kodeks 21. septembra god. 1808. bio u Engleskoj (Kensington house), jer je toga datuma napisan na početku misala kratki pregled njegovog sadržaja na francuskom jeziku. Autor bilješke od jednog lista je Caperan, profesor orijentalnog jezika (professeur de langue orientale). Prema transliteraciji iz glagoljice na latinicu vidi se da je poznavao glagoljsko pismo, da je znao za ilirski ili slavenski (missel illyriem ou Esclavon) jezik, a iz konteksta zapisa razabire se da je čitao i ćirilicu i poznavao aktuelni ruski jezik. Premda je poznavao oba alfabeta i njihove autore: za glagoljicu drži da je sveti Jerolim (!) a za ćirilicu sv. Ćiril, ipak historijsko tlo glagoljskog pisma i njegovu aktuelnu upotrebu na hrvatskom području autor nije znao. Naime, on prema duljini dana od 18 sati u ljetnom solsticiju (f. 153b), što se nalazi naznačeno u kalendaru Berlinskog kodeksa, a što bi odgovaralo geografskoj širini od 58° 26', kamo on stavlja prostor između Moskve i Petrograda, ubicira postanak kodeksa. Na kraju preporuča kodeks naučenjacima, poznavacima i ljubiteljima starina kao kuriozitet zbog njegove starine, jezika, cjelovitosti, dragocjenosti i lijepoga pisma.⁴²

Kratku povijest i vrijeme postanka ovoga rukopisa zabilježio je njegov pisac na str. 119a riječima: *Vb ime Is(u)h(rvsto)vo am(e)nb. Lét' g(ospod)nih' .č. u. b. (= 1402) Ê(a)⁴³ umaleni Bar'tolb komu c(stb) z(e)mila m(a)ti. g'rob' hiža. bogatastvo g'risi. pisah' sie kn(i)gi dob'ru mužu p(o)pu Vl'ku sinov'cu g(ospo)d(i)na Vit'ka op(a)ta kopriv's'koga. v vr(i)me g(ospo)d(i)na i o(t')ca v' d(u)hovnomb g(ospo)d(i)na Bonifaciê p(a)pe .z. (= 9) ga. i v vr(i)me Žig'mun'da k'r(a)la ug'r'skoga i v vr(i)me g(ospo)de kr'bav'ske Budis'lavič' i P(a)vlovič'.*

⁴² Le Calendrier qui marque la longueur des jours et des nuits pour la latitude ou ce Missel à (!) été écrit. Les jours y sont de 18 heures au Solstice d'été ce qui convient à la latitude de 58°26'. C'est celle de quelque endroit situé entre Moscou et Petersbourg... on peut dire que ce livre est curieux. Et qu'il est un monument d'antiquité recommandable aux Savants. La langue dans laquelle il est écrit est presque absolument la même que celle qui est actuellement en usage en Russie. Les caractères sont ceux en usage du tems (!) de St Jérôme. Les Russes scrivent ceux de St Cyrille. Ceux deux alphabets ont absolument les mêmes valeurs. En un mot l'ouvrage est pretieux très bien écrit. Et les antiquaires ne laisseront pas que d'en faire un très grand cas.

⁴³ è ima titlu. Možda je ona stavljena zabunom, jer ju je pisac stavljao iznad 3 brojke ispred è, ili se u južnoj Krbavi taj è čitao kao j pa iza njega manjka a. Primjer za ovakovo čitanje ima Šurmin str. 194 u ispravi iz god. 1451. iz Knina: nisam èa ni moi p'rvi...

i si više r(e)čeni Vl'kь p(o)pь po s'vitu i nauci svoga s'trica g(ospo)-
d(i)na Vit'ka op(a)ta plati te k'nige .i. i .e. (= 26) zl(a)tihъ vred'no
i pravo k(a)ko mužь d(o)brь i više cine poč'ten' darь. zato prosimo
v(a)sь s'lužiteli H(risto)vi m(o)l(i)te B(o)ga za onih' ki su učinili
ko preporuč'en'e v' te kn(i)ge kim' bl(a)gom'. A mene za niko omr'-
šen'e ne k'l'nite prez' koga ni. zane ne pisa D(uh)ь S(ve)ti. na ruka
grěš'niča. Više r(e)čeni Vl'k' imiše tada v' popov'stvi .g. (= 4) l(ě)ta). —
Pismo u bilješci ima kurzivnih elemenata, jezik je narodan i u njem
prevladavaju ikavizmi (*grisi, s'vitu cine, niko, imiše*). Skriptor je
svjetovnjak koji sâm spominje svoje ime (kao i u memento vivorum)
i veseli se pravednoj nagradi koju je dobio od popa Vuka, sinovca
opata koprivskoga.

Poznato je, da se rijeka Zrmanja nekoć zvala Kopriva, i da je
na njoj ležao znameniti benediktinski samostan sv. Jurja. U starim
ispravama često se spominje *abbas s. Georgii de Copriva*.⁴⁴ F. Bulić
tvrđi da se taj samostan nalazio na današnjem obrovačkom grobištu,
gdje mu se i danas vide ostaci, a narod onaj položaj, po svjedočan-
stvu Klarićevu, i danas zove Manastirina. Klarić za nj znade i to,
da ga je utemeljio ban Stjepan oko 1052. god. — onaj isti koji je
god. 1042. sagradio crkvu sv. Nikole za zadarski samostan sv. Krše-
vana. I ta zadužbina hrvatskih vladara cvala je do turskih provala,
a poslije je prešla u komendu svjetovnih svećenika. God. 1530. spo-
minje se kao opat komendator Jakov Posedarski od plemena Gusić-
Kurjakovića, u čijoj se domeni nalazio sv. Juraj Koprivski.⁴⁵

Prema kolofonu ne može se zaključiti gdje je pop Vuk živio
i djelovao. Vjerojatno se nalazio u okolini Obrovca gdje je živio i
njegov stric opat Vitko, s kojim se mogao savjetovati radi narudžbe,
cijene i pisara jednoga vrijednog umjetnički opremljenog kodeksa.
God. 1387. spominju se knezovi Kurjakovići kao gospodari Obrovca,
pa se može zaključiti, da je misal bio pisan za južni dio njihova
političkoupavnog područja. Bartol pisac ih se kod datiranja sjeća,
jer je i sâm rodom »Krbavac«, pa je živio i djelovao na njihovom
području.

Berlinski je misal sasvim potpun te ide u red naših najbolje
uščuvanih glagoljskih kodeksa. Ima 218 pergamentskih listova sa

⁴⁴ I. Ostojić, Katalog Benediktinskih samostana na Dalmatinskom pri-
morju, Split 1941, 25 i tamo navedenu literaturu.

⁴⁵ M. Klarić, Važnost benediktinaca za hrv. narod u prošlosti i sa-
dašnjosti. Sv. Benedikt i njegovo djelo. Split 1939, 182.

po 31 retkom pisanim u dva stupca. Svaki novi tekst počinje inicijalom kojih ima tri veličine: veliki, srednji i mali. Oni su mnogobrojni, raznovrsni i razmjerno elegantni pa svaka strana ima po koje lijepo ukrašeno slovo.

Sadržaj se reda kao i u drugim glagoljskim misalima tj.:

1. *Proprium de tempore* f. 1a—119a s dodanim dijelom koji sadrži 8 votivnih (zavjetnih) misa, 2 sekvencije, *Communicantes* na Vel. subotu i za subotu uoči Duhova (Na priloženie or(a)c(ia). Pričešćajuće se i noć i d(a)нь . . .), i rubrika za mise Inocencija IV. Taj dodani dio zaprema f. 121a—128b.

2. *Ordo missae: Erēi eg'da se oblači k' maši*, f. 129a—135a.

3. *Votivne mise* (sa po 3 molitve: oratio, secreta i post-communio; no ima ih najveći broj: 90). Kako su mrtvačke mise posljednje, na njih se nastavlja sekvencija *Dies irae: D(a)нь g'nēva d(a)нь onь razoritь* — (doslovni prijevod s latinskoga bez rime) zatim slijedi tropizirani *Sl(a)va v' viš'nih'* i *Pēsany ap(osto)lska Vēruju* — f. 135a—151d.

4. *Kalendar*, f. 152r—155. Na svakoj strani nalaze se ispisane svetkovine za 2 mjeseca. Ispred naziva mjeseca nalazi se krug u kojem je nacrtan i ukrašen latinski inicijal. Tako je za sve mjesece osim siječnja i veljače gdje inicijali O i H ne odgovaraju početnom slovu (en'var i per'var'). O drugom boravištu Berlinskog misala govore naknadno dodane svetkovine u kalendaru: *Semiona is(povēdnika) du(plex)* — 4. II; na s(ve)te *Nerge* (Marcele, uz *Asela* i *Ambrozija*, treće zaštitnice *Nina*)⁴⁶, *Asela is(povēdnika)* — 14. XII i *Amroziē is(povēdnika)*. Strana 155r zaprema tabelu s danima pomičnih blagdana. Rubrike imaju naslove: *zlatno čislo* (zlatni broj); *D(a)ni n(e)d(ē)lni* (nedjeljno slovo), *.ž.mo .i. na* (sedmodesetna); *Mesopus'tь* (pedesetnica), *Pas'ka*, *Vz'nes(e)n'e G(ospod)ne*, *P(e)t(i)k(o)sti*, *Služ'ba t(ē)la* (Tijelovo); *N(e)d(ē)le ot rois'tva do .i. ne* (broj nedjelja od Božića do pedesetnice). Taj broj nedjelja služio je kod izračunavanja uskrsnog datuma. Ovo pomagalo ima i Ročki misal, ali bez potpunog naslova — str. 131r: *Aprila .b. d(a)нь n(e)d(ē)lь .s. itd.* U svojoj radnji o tome, kako su glagoljski komputisti izračunavali uskrсни datum, nisam uspjela odgonetnuti šta ta križaljka znači.⁴⁷

⁴⁶ C. Bianchi, *Zara cristiana*, Zara 1877, 193; Vj. Štefanić, *Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz god. 1491*, Rad JAZU 285, str. 75—76; V. Putanec, *Problem predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482—1493)*, Jadranski zbornik IV, str. 74, 77, 78, 80, 84, 86—88, 96 i 98

⁴⁷ M. Pantelić, *Hronološki elementi u Ročkom misalu*. Slovo 6—8. Vajsov zbornik, 1957, 263—277.

Tabelu pomičnih blagdana tumači f. 155 cd, gdje se nastavlja niz od 112 uskrsnih datuma: od god. 1401—1513.

5. *Proprium sanctorum* — *Počnutb navlašć'ne mise s(ve)tacb* — f. 156a—190c, gdje se u katalogu svetačkih blagdana susreću: *Na s(ve)tago Liberiē p(a)p(i) (i) is(povēdnika)* bez datuma — str. 167a kao i *Na d(a)nŕ s(ve)te Justini (dē)v(i)* — str. 186b.

6. *Commune sanctorum* — *Počenjutb op'ćine s(ve)tiŕ mise*. f. 190c—210a.

7. Ritualni tekstovi f. 210a—218a:

- a) *M(o)litva bl(agoslo)viti prs'tenb* f. 210a—211a
- b) *Na d(a)nŕ s(ve)tago S'tip(a)na ter'cu sv'ršiv'se. i zn(a)m(e)-najuť i solb i zobŕ* f. 211a—213a
- c) *Na d(a)nŕ s(ve)tago Iv(a)na rek'se ter'cu bl(agoslo)vit' vino* f. 213a—213d.
- d) *Na Efifaniju činŕ bl(agoslo)v(i)ti vodu*. f. 213d—216d
- e) *Na Pas'ku m(o)l(i)tva bl(agoslo)v(i)ti mlēko, agan'ca i me-s(o), sir' i ēica* — f. 216d—217a
- f) *Zn(a)m(e)nati vodu v'saku sobotu* — f. 217a—218a.

Osvrnut ću se na neke pojedinačne (značajne) obrede i molitve, koje su gore spomenute.

a) *Molitva blagosloviti prsten u svečanom obredu vjenčanja*. U ovim tekstovima glagoljskih misala može se pratiti društvena namjena kodeksa — za viši ili za niži sloj — prema pitanjima koja se postavljaju mladencima. U našem slučaju to su feudinci. Pitanja naime glase: »*Vlas'teline, ljubiši li su gos'podič'nu . . . Gospoe, ljubiši li sega vlas'telina*« (210a). Ova pitanja formalno od zaručnika traže privolu na ženidbu, a temelje se na rimskom pravnom shvaćanju prema kojem je otac ili skrbnik davao nakon pristanka mladića djevojku njenom zaručniku. Povijesnim razvitkom prešlo je ovo pravo traženja i primanja privole od oca ili skrbnika samo na svećenika. Takova su pitanja stilizirana npr. i u lyonskom obredniku XIV st.⁴⁸ Novakov misal nema tih upitnih formulara. Tragove antiknoga rimskoga običaja prstenovanja nalazimo kod blagoslova samo jednog prstena što ga zaručnik stavlja zaručnici na prstenjak lijeve ruke. Prsten je nosila u staro vrijeme samo žena kao simbol jednog tijela s mužem i bračne vjernosti, a u 2. stoljeću upotrebljavao se taj

⁴⁸ D. Kniewald, *Liturgika*, Zagreb, 1937, 305; M. Pajić, *Crkveni obredi i kršćanski običaji*, Sarajevo, 1892, 423—424.

prsten kao pečat, jer je žena kod vjenčanja preuzimala dužnost čuvanja i upravljanja kućnih dragocjenosti (povelja, pisama itd.): ... *poš'li d(u)hъ S(ve)ti P(a)r(a)k'litъ tvoi nad' si prs'tenъ r(a)bi t'voee im(e) r(ekъ)*. Slijedi rubrika s poljupcem mira: *Pok'ropi i pokadi prs'tenъ i da ima prstenъ i položiti muž na prs'tъ ei. i das'tъ p(o)pb celovъ ženihi. a ženihi d(ê)vici*. (210cd). Kako se blagoslivlja zaručničin prsten, tako se i u molitvama ističu njene dužnosti: *Priz'ri G(ospo)di na siê r(a)ba tvoê êže se svs'taeta d(a)n(a)sъ v' druž'bu muža svoego da ugod'na t(e)bê budeta v' dělêhъ dob'rihъ. budi v' niju ljubavъ i mirъ i vêra. i uči se o G(ospod)ê i budi d'ruga ženamъ prep(o)d(o)bnimъ. i b(u)di ljubêz'na êko Rahilъ mužu s'voemu, i mud'ra êk(o) i Reveka. prebudita v' dlgotu d'ni vêr'na êko Sar'ra žena Ab'raam'la. i b(u)di s'ramliva z'lomъ i poč'tena dob'romъ popaci se o b'lazê naučeniju n(e)b(e)skomu kazaniju i b(la)ž(e)nihi pokoju k' B(o)žiju c(êsa)rstviju pribudita ...* (211a)

Dok se u Berlinskom misalu nalaze tragovi po kojima se naslućuje za koji je društveni sloj taj obred bio opredijeljen, kao i reminiscencije na staro rimsko i kanonsko pravo, dotle će obredi vjenčanja u Ročkom i Ljubljanskom misalu biti namijenjeni mladencima iz puka i dat će naslutiti izvjesne utjecaje germanskih ženidbenih običaja.

b) *Na d(a)nъ s(ve)tago Stip(a)na ter'cu sv'ršiv'se. i zn(a)m(e)-najut' solъ i zobъ* (blagoslov životinjske hrane). Ovaj obred podsjeća na stare poganske običaje i na njihove primjene u srednjovjekovnom društvu, gdje su dobile oblik kulta. Antikni svijet zamišljao je svoja božanstva na konjima, i ona su u noći za vrijeme zimskoga solsticija dolazila i blagoslivljala izloženu životinjsku hranu, zob i sol. Puk je, naime, držao da rosa koja te noći padne na žito, ima ljekovitu moć. Kršćani su nastavili s izlaganjem snopova zobi ili posuda s njom ili s kojim drugim žitom u Badnjoj noći (naročito npr. u Engleskoj),⁴⁹ vjerujući u čudesnu snagu rose prema riječima Izaije 45, 8: *Rorate coeli desuper et nubes pluant iustum*.

Kršćanstvo prvih vremena gledalo je Krista kao velikoga nebeskoga kralja koji je za svojega zemaljskoga života odabrao apostole za svoje vjerne vojnike, a kraljevske vojnike narod je u ono vrijeme zamišljao kao vitezove na konjima. U pratnju Kristovu ubrajaju se i mučenici, koji u molitvama nose atribut vitez, a apostoli su

⁴⁹ A. Franz, Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, Freiburg im Breisgau 1909 t. I, 381—7.

knezo vi. Njima je pripadao i sv. Stjepan, prvi mučenik, kojega su predstavljali kao viteza na konju, a kako je svetkovanje njegova blagdana u blizini zimskoga solsticija, kada su pogani priređivali povorke na konjima, njegov su blagdan pretvorili u veliki konjski dan s procesijama, blagoslovima zobi i soli i raznim drugim običajima. Tako je prvotno poganski običaj postao predmetom kulta.

Ovaj obred imaju gotovo svi glagoljski misali. Poznati istraživač ritualnih tekstova Adolph Franz nije našao obrednih tekstova toga blagoslova starijih od 15. st., dok od glagoljskih kodeksa taj ritualni formular ima misal kneza Novaka. Za prijelazne tekstove iz 15. u 16. st. kaže Franz, da se ni jedan od njih nije održao. Zato je potrebno tekst iz B misala iznijeti u cjelini — i zbog samoga sadržaja, koji je tu najopširniji, i kao dokumenat velike starine, koji prelazi naše okvire te ulazi u fond opće kulturne baštine evropskog Srednjeg vijeka. B ima i neke rubrike koje ostali kodeksi nemaju. U njemu je na primjer naznačeno da se blagoslov obavlja ujutro, iza terce (iza trećega časa u moljenju brevijara koji je trebalo moliti u 9^h prije podne, a što odgovara trećem satu po starom rimskom računanju vremena) i da se pri tom mole litanije; zatim ima rubriku gdje treba čitati evanđelje (*Vi es'te solb zemli... Mat. 5, 13—19*), i kada dolazi prefacija. Ritualni tekstovi u kojima dolazi i prefacija uopće spadaju među vrlo stare obrede. Osim toga izgleda da se taj obred obavljao u nekoj zajednici u kojoj se zajednički recitirao časoslov. Po zazivanju »viteza Kr'sogona« i »blaženago Benedik'ta čast'nago opata« u oracijama može se zaključiti da su taj obred upotrebljavali benediktinci, za koje je poznato da su imali velike posjede, i da su za njih trebali i pomoćnu radnu snagu, konje. Citiranje imena sv. Krševana, patrona velike zadarske benediktinske opatije i cijeloga grada Zadra, upućuje na traženje predložka misalu B među kodeksima zadarske provenijencije, odnosno, da su benediktinci prevodili svoje latinske kodekse na staroslavenski i da su tako u njima ostavili imena svetaca koji su se u njihovu redu posebno štovali.

Prof. Gavazzi spominje da je dan sv. Stjepana još i danas, premda u ostacima, u našim sjevernim krajevima blagdan konja, kada seljaci izlaze na konjima napolje, jašu ili se utrkuju. Nekad su se okupljali na određenim mjestima gospodari sa svojim konjima (Trstenik, Istra), a gdjekada je po starom običaju svećenik blagoslivljao konje. Prof. Gavazzi ističe da podrijetlo ovoga običaja nije jasno a ni dovoljno proučeno. Naše razlaganje pokazuje povijest i razvitak toga običaja od najstarijih antiknih vremena do srednjo-

vjekovnoga obrednog kulta pa do današnjih reminiscencija na te običaje koji su kod nas dobili i posebne folklorne oblike.⁵⁰

Budući da se nije sačuvala originalna paginacija B misala, ne može se sa sigurnošću reći da li je već Bartol pisac ostavio prazne listove 119v—128v ili su oni dodani kod uveza ili renoviranja. Od tih listova 119v ima na početku ispisano 12 stihova rimovane sekvencije »*Sudac gnevan' hoće priti*«, a ostali dio lista ostao je prazan; 120r ima neuglednom kurzivom zabilježen jedan redak psalma »*Na te Gosposdi ufah da ne postiju*« (25,2) a na 120v nalazi se datum uveza u bilješci: »*V'ime B(o)že am(e)nъ. letъ g(ospod)niъ .č. u. k. (1440) Va to vrime kada se te k'nige s'vezaše. misalъ va nъ ed'na uboga v'dovica imenemъ Marica priporuči va te s(ve)te m(o)l(i)tve svoju d(u)šu i svoga sina Karina i svoje kćere Stoe i vs(i)hъ umrv'šihъ. zato m(o)limъ v'sihъ redovnikovъ ki budu služiti s(ve)te mise va tъ is'tu (!) misalъ. spomenite se s ljubav'ju od' moe d(u)še i oda vs(i)hъ moiъ umrv'šihъ. i ne zaboravite me. molju vasъ — a to su knige fra Petra fratra tretoga reda s(veta)go Franciska. ki staše u s(veta)go Kr(i)ža. — Za povijest kodeksa je važno da je on već god. 1440. bio vlasništvo redovnika trećoredaca za koje se zna da su kod nas od svojega početka u 15. st. pa do danas očuvali staroslavenski jezik u bogoslužju.⁵¹ Gdje se nalazila crkva ili samostan sv. Križa koji se spominje u bilješci? U Zadru je postojala bratovština *in Coena Domini* (Četrdeset ura) koja je imala crkvu sv. Silvestra koja se, prema Bianchiju o. c. 428 imala zvati *anche di S. Croce*. Kada je zbog opasnosti od Turaka god. 1537. porušena crkva sv. Ivana, kraj koje je bio i njihov centralni samostan, redovnici su se premjestili u grad i počeli 1541. god. pokraj crkve sv. Silvestra graditi samostan.⁵² Nije isključeno, da su trećoreci i prije ovoga premještanja u grad vršili neke dušobrižničke dužnosti u crkvi sv. Silvestra, odnosno sv. Križa.*

Na f. 121ab počinju tekstovi dodani drugom rukom, a sadrže slijedeće:

1. *Ijulêê drugi d(a)nъ kada pohodi s(ve)ta Mariê Elisavtu. I ima to navičer'e postъ. kako navičer'e vznesen'ê s(ve)te Marie B(ogo)-*

⁵⁰ M. Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja II*. Zagreb 1939, 57—58.

⁵¹ S. Ivančić, *Poraba glagolice kod redovnika III Reda sv. Franje*. Zadar 1887, 4.

⁵² Isti, *Povjestne crte o samostanskom III Redu sv. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri*. Zadar 1910, 44.

r(odi)ce. K misi. Misu Pohođenja ustanovio je za cijelu Crkvu Urban VI 1389. god., da se na Zapadu isprosi mir Crkvi. Ta je želja izražena u lat. oraciji ... *pacis tribuat incrementum*. Ovaj su blagdan uveli franjevci za svoj red već god. 1263. ali sa svojim molitvenim obrascima gdje se ne ističe prošnja za mir nego radost zbog sadržaja samoga blagdana (*v tihъ spominaniê i veseliê kup'no da prêbivaemъ* 121a) koji se nalaze i u ovom dodanom tekstu. To bi značilo, da je ova franjevačka misa ušla u glagoljske misale još prije nego je bila propisana za cijelu Crkvu god. 1389. Sigurno je da su trećoreci kao ogranak franjevačkoga reda u prvim počecima usvojili tu misu i unijeli je u svoj kodeks kao veliki blagdan s vigilijom i postom. Kako ta misa ima za čitanje odlomak iz Pjesme nad pjesmama 2, 8—14 (vidi str. 79—80) vrijedno će biti da se na nj još posebno osvrnemo.

2. Slijede votivne (zavjetne) mise, koje imaju svoje 3 oracije među misama na str. 135a—151d; te uz neke razlike u zajedničkom tekstu imaju ispisane cijele mise sa svima svojim perikopama (poslanicama i evanđeljima). To su slijedeće mise: a) *Misa erêju za se* — f. 122a—122c; b) *Misa za kajučago se* — f. 122c—123b; c) *Misa za grêhi* — f. 123b—123d; d) *Misa za vse grêhi* — f. 123d—124b; e) *Misa v častъ muki H(rъsto)vi* — f. 124b—124d; f) *Misa v častъ .d.* (= 5) *ranъ B(o)žih* — f. 124d—125c; g) *Misa s(veta)go Semiona ki e v' Zadri* — f. 125c—126b. Glagoljski kalendar stavlja tu svetkovinu na 4. II kao pendant Svijećnici. Kako je ovaj tekst nastao kad je misal pripadao trećorecima koji su, prema predaji, prvi primili njegove moći,⁵³ oni su ga zacijelo i unijeli u misal i posebno štovali. U kalendaru je naknadno dodano na 4. II: *Semiona is(povêdnika) d(uple)x*, dakle zapovijedani blagdan. Od glagoljskih misala ima tu misu samo oksfordski MS Canon lit 373, f. 129abc. Osim nekih leksičkih razlika po kojima oksfordski pokazuje veću starinu, oba teksta se slažu. U gradualu B nalaze se dva osmeračka stiha: *Staracъ otroče nošaše — otroče star'ca dvizaše*. Oksfordski prelazi broj slogova sa že koje dolazi iza otroče. Ovdje donosim jedno čitanje iz Knjige Mudrosti koje je puno metafora s područja prirode. Taj tekst bez uvodnih riječi: Se prorok veli ... nalazi se i u misi na dan sv. Ljudevita biskupa kojega su štovali franjevci (f. 179cd), a predstavlja stariji tekst, dok ovaj iz mise u čast sv. Šimuna jest mlađi.

⁵³ L. Jelić, Moći sv. Šimuna Bogoprmaoca u Zadru. Rad JAZU 145/1901, 158—225.

Čt(eni)e knigъ Prêm(u)dr(o)s(ti) (Ekli 50, 6—12) Se pr(o)r(o)kъ veli v'sta v nasъ k(a)ko zvêzda jutrnna. [po srêdê mag'li] i kako mis(e)cb p'lnъ [magli] v' dni svoe svatec se i k(a)ko sl(ъ)nce prosvate se. i tako si prosvate se v crk'vi b(o)žii. Kako z'lato svêtlec se meju maglami sl(a)vê. I kako rosa na rozgahъ v' d(ъ)ni protulitnie. I êk(o) liliumi ki sutъ v prêishodišcihъ vod' i k(a)ko tam'ênъ bl(a)-gouhaniê v d'nêhъ lêtنيhъ. I k(a)ko oganъ prosvêcaei i tam'ênъ goruць va ogni i kako sasudъ zlatъ ukrašenъ vsakim kam(e)niemъ prêdragimъ I k(a)ko maslina rodeći. I k(a)ko čiprêsъ na visokihъ v'znose se v priêt' i čtolê (!) ego oblêci se eju. Sa svrš(e)niemъ sili i na v'znesenie ol'tara s(veta)go. sl(a)vu poda s(ve)tbu oblêčeniê.⁵⁴ (f. 125d—126a).

Na f. 126bc zabilježena je Šekvenciê na Pasku: Vskrse H(rъst)ъ s horugvoju, poznata iz drugih glagoljskih misala. Kako je sastavljena u dijalogu, u pitanjima se pojavljuje narodno ča mjesto čto: ča vidi gledajući kr(i)ža H(rъsto)va. Dalje se nastavlja mrtvačka sekvencija u rimovanim osmercima (f. 126d—127a).

Prof. Ivšić⁵⁵ upozorava da se ta sekvencija sigurno, prije nego što je štampana u Lekcionaru Bernardina Splićanina god. 1495, širila u rukopisima u drugoj polovici 15. st. To mišljenje potvrđuje i misal kneza Novaka koji je ima također ispisanu na listu koji se nalazi dodan na početku kodeksa, a zabilježena je god. 1486. Rimovani prijevod Dies irae u Berlinskom misalu dokazuje da se ova pjesma prepisivala i u prvoj polovici 15. st., jer je ovdje zapisana god. 1440. Ta pjesma ima kod Novaka 53 stiha od kojih se stihovi 19, 46, 47 i 50 ne rimuju. B ima 54 stiha, a original ima 57 rimovanih osmeraca u 19 kitica.

Latinski se original pripisuje franjevcu Tomi da Celano (sredina XIII st.). U to vrijeme i ostale umjetnosti obrađuju tu temu, jer se držalo da će skoro biti sudnji dan, a inspiracije za to tražile su se u Ivanovoj Apokalipsi. Već sv. Augustin (354—430. god.) pjeva o

⁵⁴ êko, jutrnnaê, luna, s'vateći se, s'vate se, boži, na rož(a)h', sući v' tolê (!), podastъ. Ecclesiasticus 50, 6—12. 6 Quasi stella matutina in medio nebulae, et quasi luna plena, in diebus suis lucet; 7 et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei; 8 Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriae, et quasi flos rosarum in diebus vernis, et quasi lilia quae sunt in transitu aquae, et quasi thus redolens in diebus aestatis; 9 quasi ignis effulgens, et thus ardens in igne; 10 Quasi vas auri solidum, ornatum omni lapide pretioso; 11 Quasi oliva pullulans, et cypressus in altitudine se extollens, in accipiendo ipsum stolam gloriae, et vestiri eum in consummationem virtutis; 12 In ascensu altaris sancti gloriam dedit sanctitatis amictum.

⁵⁵ Stj. Ivšić, Hrvatska glagoljska dvanaesteračka legenda o sv. Jeronimu, štampana 1508. Nastavni Vjesnik 39; 1930/1931, 1.

svršetku svijeta u djelu *De civitate Dei* te svoje akrostihe (sa Spasiteljevim imenom) pripisuje sibili Erythrei, najslavnijoj od 10 poganskih proročica, jer je ona obećavala spasitelja poganima i bila najviše božanski inspirirana.⁵⁶ O njoj sigurno govori i sekvencija *Dies irae* uz okrunjenog proroka Davida, jer je prema Augustinu njeno ime povezano uz posljednju katastrofu. *Dies irae* prema ostaloj pogrebnoj poeziji nade, svjetla i spokojnog mira najtragičnija je pjesma srednjega vijeka. Nastala je kao parafraza apsolucije »*Libera me*«, a pjevala se najprije na posljednju nedjelju poslije Duhova kada se čita Matejevo evanđelje o Posljednjem sudu (24, 15—35). Kasnije je došla u mrtvačke mise.

Prvih 6 kitica opisuju prema evanđelju događaje koji će pratiti svršetak svijeta. Iza te potresne slike pjesnik i onaj koji je recitira ili pjeva kao da prestaju misliti na pokojne, pa se u slijedećih 12 kitica počinju bojati i strašiti te u obliku monologa misle na sebe i na svoje posljednje časove, pa tek u posljednjoj strofi iznenada prekidaju razmišljanje i mole za pokojne.

Zanimljivo je da istraživači starih kodeksa nalaze ovu sekvenciju u misalima tek oko god. 1480, 1486, 1491,⁵⁷ dok je već glagoljski misal kneza Novaka (1368) ima prevedenu u prozi. To potvrđuje da franjevačka redakcija misala mora da je bila kod nas odmah prihvaćena, zahvaljujući upravo njihovom jakom zadarskom kulturnom centru, koji je svoju književnu djelatnost širio na sve strane, a naš ju je čovjek u srednjem vijeku prihvaćao brzo i spremno i upijao sve što je u njoj nalazio lijepo i dobro.

Pjesma je prepjevana gotovo u narodnom jeziku. Kako se u B nalazi njezin najstariji datirani zapis (iz god. 1440) donosimo je ovdje cijelu paralelno s latinskim tekstom.

Šekv(e)nciê za mr'tve (126 d)⁵⁸

1. Судасъ *hoće* gněvanъ priti
vasъ *svitъ* ognemъ popaliti
ne *moći* se prěd nimъ s'kriti.

1. Dies irae, dies illa,
Solvat saeculum in favilla:
Teste David cum Sibylla.

⁵⁶ É. Mâle, *L'art religieux du XIIIe siècle en France*, Paris 1923, 340.

⁵⁷ L. Eisenhofer, *Handbuch der katholischen Liturgik*, T. I-II. Freiburg im Br. 1932—33, 114; *Dictionnaire d'archéologique chrétienne et de liturgie* (DiAL), T. IV/1920, 819.

⁵⁸ Varijante iz sekvencije zapisane u misalu kneza Novaka god. 1486. Strofa 1: *hoćet', mirъ; bude se moći; 3: truba, nu vs'tanite gori; 4: nazadъ; 5: a v' nihъ oće siko biti; 7: oće, bu iměti k(a)da pr(a)v(e)dni budu v' strahu biti; 8: sa zalimi; 9: grěšnihъ, grěšne duše ti oh'ladi ot pogiběli n(a)sъ ti izbavi; 10: semrt' muku priê; 11: těšu; 12: vkažešъ, tьmo; 13: M(a)riju Mag'da-*

2. Kolikъ trepetъ tada bude kad' se s(ve)to pismo z bude a mrtvi se vsi probude. 3. <i>Trubla</i> B(o)žie mrt'vihъ budi <i>uv'skrsnite</i> mrt'vi l(judi). poite k B(o)gu da vasъ sudi. 4. Semr'tъ hoće tada <i>zada</i> stati kada budu mrt'vi v'stati računъ B(og)u va vsemъ v'zdati. 5. Knigni (!) ge (!) se hote o'tvoriti <i>v kihъ hoće svétlo biti</i> kako hoće B(og)ъ suditi. 6. M(i)l(o)stivi G(ospo)d(i)ne o' straha mi d(u)ša stine p(o)m(i)lui <i>ju</i> da ne zgine. 7. Čto <i>ću</i> grêšn(i)kъ tada reći ku li m(i)l(o)stъ <i>tada steći gdi hote dobri edva utěci.</i> 8. Mnogoslavni B(o)že bl(a)gi p(o)m(i)l(ui) m(e) sp(a)se d'ragi ne zgubi me <i>zalimi</i> vragi. 9. S neb(e)съ pride <i>mene</i> radi <i>grêšnu d(u)šu ti osladi</i> o' pogibelî me ti <i>ogradi.</i> 10. <i>Smrt' si m(u)ku priêlъ</i> za me ne srdi se <i>jure</i> na me iz'bavi me d'êvle mame. 11. Plaču grozno i uzdišu pokaên'emъ grêhi <i>tišu</i> m(i)l(o)st(i)v sî kako slišu. 12. Og'nemъ vêčnimъ grêhi kažešъ prosti prvo ner' e <i>skážešъ</i> da me prava <i>tada</i> naidešъ. 13. Mariju si ti <i>otrêšilъ</i> razboinika ne <i>uslišilъ</i> <i>nad[us]</i> si moju ti <i>ukrêpilъ.</i> 14. <i>Molbe</i> moe nedostoine ti e primi <i>sebi volne</i> prosti <i>muke</i> nepokoine.	2. <i>Quantus</i> tremor est futurus, <i>Quando</i> judex est venturus, <i>Cuncta</i> stricte discussurus. 3. <i>Tuba</i> mirum spargens sonum <i>Per</i> sepulcra regionum, <i>Coget</i> omnes ante thronum. 4. <i>Mors</i> stupebit et natura, <i>Cum</i> resurget creatura, <i>Judicandi</i> responsura. 5. <i>Liber</i> scriptus proferetur <i>In</i> quo totum continetur, <i>Unde</i> mundus judicetur. 6. <i>Judex</i> ergo cum sedebit, <i>Quidquid</i> latet apparebit: <i>Nil</i> inultum remanebit. 7. <i>Quid</i> sum miser tunc dicturus? <i>Quem</i> patronum rogaturus, <i>Cum</i> vix justus sit securus? 8. <i>Rex</i> tremendae maiestatis, <i>Qui</i> salvandos salvas gratis <i>Salva</i> me, fons pietatis. 9. <i>Recordare</i>, Jesu pie, <i>Quod</i> sum causa tuae viae: <i>Ne</i> me perdas illa die. 10. <i>Quaerens</i> me, sedisti lassus: <i>Redemisti</i>, crucem passus; <i>Tantus</i> labor non sit cassus. 11. <i>Justo</i> judex ultionis <i>Donum</i> fac remissionis <i>Ante</i> diem rationis. 12. <i>Ingemisco</i>, tamquam reus: <i>Culpa</i> rubet vultus meus: <i>Supplici</i> tam parce, Deus. 13. <i>Qui</i> Mariam apsolvisti, <i>Et</i> latronem exaudisti, <i>Mihi</i> quoque spem dedisti. 14. <i>Preces</i> meae non sunt dignae: <i>Sed</i> tu bonus fac benigne, <i>Ne</i> perenni cremer igne.

lênu rêšilъ, me uslišilъ (!), *nadêju ukrêpri!* (!); 14: *molbi, dob'rovol'ne, muki;* 15: *s' s(ve)timi me ti uměsti. er' su grêšni v'si nečis'ti, iz' ogra imъ ne iz-êš'ti;* 16: *g'da prokleti, poimi mene v' s'voju d'ružbu, da v(b) rados'ti s' tobu;* 17: *kad' se tēla s'tanu;* 18: *a po dēlêh' prime v'saki. za mrt'vih' se pomolimo. da im' m(i)l(o)sti s'prosimo. dai imъ B(o)že mēs'to raino. Amenъ.*

<p>15. <i>S'ěnci me ti uměsti</i>
<i>kozličí su vsi nečísti</i>
<i>iz oĝna imě ni izlisti.</i></p> <p>16. <i>Gdě proklati v muke poidu</i>
<i>da z dobrimi straha proidu</i>
<i>do radosti s'tobovъ doidu.</i></p> <p>17. <i>Vele plača vele straha</i>
<i>gdě se grěšnikъ v'stane</i>
<i>s praha.</i></p> <p>18. <i>Da po dělihъ svoihъ primet</i>
<i>prosti mi za tvoe ime.</i></p> <p>19. <i>Is(u)h(ĝst)e B(ož)e bl(a)gi</i>
<i>dai imě pokoi B(ož)e dragi.</i></p> | <p>15. <i>Inter oves locum praesta,</i>
<i>Et ab hoedis me sequestra,</i>
<i>Statuens in parte dextra.</i></p> <p>16. <i>Confutatis maledictis,</i>
<i>Flammis acribus addictis:</i>
<i>Voca me cum benedictis.</i></p> <p>17. <i>Oro supplex et acclinis,</i>
<i>Cor contritum quasi cinis,</i>
<i>Gere curam mei finis.</i></p> <p>18. <i>Lacrimosa dies illa,</i>
<i>Qua resurget ex favilla.</i>
<i>Judicandus homo reus:</i></p> <p>19. <i>Huic ergo parce, Deus:</i>
<i>Pie Jesu Domine,</i>
<i>Dona eis requiem.</i></p> |
|--|---|

Amenъ.

Amen.

Iz poređenja se vidi da je hrvatski tekst parafraza latinskoga. Neke misli su izostavljene, druge dodane. Izostavljeno je svjedočanstvo Davida i Sibile. Ako se tekst iz B usporedi s onim, koji je štampan u Lekcionaru Bernardina Splićanina,⁵⁹ vidjet će se da ovaj ima 60 stihova u 20 rimovanih strofa. Poredak misli je do te mjere drugačiji nego u latinskom, da se prva latinska strofa nalazi pre-pjevana u trećoj kitici:

Kada pride iskra sfitla,
Ne ostavit ništar sfitla
David pravi i Sibila.

Ove strofe nema u B. Razlika je i u jeziku. Sekvencija u B sačuvala je na nekim mjestima ē nepromijenjeno kao i upitnu zamjenicu što, dok Bernardinova ima na tim mjestima i i ča: *Čto ću grěšn(i)kъ tada reći — ča ću grišnik tada reći*. Uz neke ostatke staroslavenskoga (*v'stati, v'zdati, uv'skrsnite* itd.) u B se nalazi još potvrda staroga instrumentala na -ov: *do radosti s' tobovъ doidu* — prema tobojъ > tobou > tobov — kao kod imenica ženskog r.: ženov, voljev, rukov, itd., a koji se susreće i u suvremenim spomenicima iz Zadra: pišu *rukov' moev', volevъ božiev'* činju moj testamen't'. Izgleda da je taj oblik bio u upotrebi i izvan zadarskog područja, jer se nalazi u ispravama buške župe: kadi bi nega ne *bilo kipov' svoim'*.⁶⁰

⁵⁹ R. Strohal, Čitanka iz književnih djela bugarskih, hrvatskih, srpskih i slovenačkih u I. periodu. Zagrebu, 1921, 110—111.

⁶⁰ Brabec-Hraste-Živković, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1954, 272; Đ. Šurmin, o. c. 144, 146; 222, 272; 137 i 138.

2. Ročki misal (R)

Nalazi se u Narodnoj knjižnici u Beču (sign. Codex slav. 4). Upotrebljavao se u istarskom srednjovjekovnom glagoljaškom centru gradu Roču po kojemu je kodeks dobio ime. Kodeks je potpuno sačuvan. Pismo je lijep ustav, a tekst ukrašen mnogim i raznovrsnim inicijalima i minijaturama. To je drugi misal pisan rukom Bartola pisca koji je i ovdje zabilježio svoje ime u memento vivorum (143c).

Ipak se primjećuje da je 13 listova (od 45ab—59ab) pisala druga ruka. Upadaju u oči jake pomoćne crte koje se na drugim stranama ne zapažaju. Karakteristična je i upadna donja crta kod slova *ju*. Jasno se vidi kako je gornja crta čvrsta međa slovima i izgleda kao da ona vise na toj liniji. Prema tome donji dio slova nejednako ispunja linijski međuprostor. Slovo *i* je lomljeno. Z prelazi samo donju liniju, a Bartolov *e* ima uvijek prečku, dok druga ruka piše to slovo bez nje, ali nije dosljedna. Bartolov *h* je gore uvijek omeđen i ide dublje ispod donje crte, a drugi pisar ne omeđuje ga gore i ne produljuje dolje. Uopće ta druga ruka je slobodnija, lako prelazi međe stupca. Listovi pisani drugom rukom nalaze se u sastavu od dva sveščića. U stupcu 58d posljednja 4 retka (rubrika): *V n(e)-d(ê)lju cvêtnu* nastavlja opet Bartol. U inicijalima se ne primjećuje razlika. Ovakvo tijesno surađivanje u jednom kodeksu daje naslućivati organizirani rad u nekom skriptoriju.

Sadrži 232+1 pergamenski list veličine 35,5×24 cm. Sadržaj je raspoređen kao i u Ljubljanskom misalu.

1. *Proprium de tempore* — *Počētie čin̄ misala po zakonu rimsk(a)go dvora* — 1a—130a.

2. *Kalendar* (križaljke s kalendarskim elementima) i vječni kalendar s podjelom na mjesece, f. 130v—137v. Tabela uskrasnih datuma je ista kao u Ljubljanskom (Lj) misalu, samo se ovdje nalaze i križaljke koje sadrže elemente za izračunavanje toga pomičnog bagdana: a) dane uštapa (uskrasnih granica) za 19 godina; b) tablicu s brojevima mjesečeva kruga od 1—19 (číslo luni = zlatni broj); c) *regulares solis* za svih 12 mjeseci; d) križaljku s *concurrentima* od 28 godina (sunčev krug = číslo léta); e) broj nedjelja između Božića i nedjelje Pedesetnice za 19 godina.⁶¹ Isti ovi elementi nalaze se poredani u krugu koji je dodan god. 1591. zajedno s tabelom pomičnih blagdana str. 130v.

⁶¹ M. Pantelić, o. c. 271.

Svaki mjesec u kalendaru ispisan je na posebnoj strani. Prije naziva mjeseci nalazi se krug s latinskim slovom koje često ne odgovara početnom glagoljskom. Inicijal nije bio potreban, jer odmah slijedi ispisan mjesec: Envar', Pervarъ itd. R ima u kalendaru više ispisanih svetačkih dana nego Lj: 4. II Žilberta isp(ovêdnika); 6. II: Dorotie d(ê)v(i); 9. V: Krstofora m(u)č(e)n(i)ka; 16. V: .d. č. či vitezi i .e. m(u)č(eni)kъ; 8. X: Ter'bor'na b(i)s(kupa) isp(ovêdnika). I Sopie i trihъ hčeri ee m(u)č(eni)cb. 26. XI: P(e)tra b(i)sk(upa) m(u)č(enika). I pr(e)nesenê moći Jêorjiê.

Bilješke u kalendaru naknadno dodane:

1. V: Kršćenie crikve s(veta)go P(e)tra v' Roči — 134 r

29. V: Kršćenie oltara s(ve)te Marie i s(veta)go Êkova ta dan — 134 r

11. VI: 1584 Kršćenie oltara s(ve)tago Stepana papi i m(u)č(e-nik)a — 134 v

17. VII: Kršćenie crekve s(vete) Marine po neje (!) dne i v nedelju vazda 135 r

25. VII: I est' kršćeni crk've s(veto)ga Šebestiêna si d'nъ — 135 r

Na dnu strane 136r: silo s(veto)ga Klimanta prvu nedêlju pred' s(ve)timъ Mihovilom' v(azda...) — Kršćenie crkve s(vete) Lucie, prvu nedelju po s(vetomъ) Mihovilu

2. X: Praznik s(vetago) Ružariê prva neddela (!) — 136 v

10. X: Kršćenê s(ve)t(a)go Bar'tolomêê vazda po beloï n(e)d(ê)lê. I s(ve)t(o)ga An'tona crêk'vu... A potom' kršćenê s(ve)t(o)ga Bar'tolomê vazda biva kršćenê crkve s(ve)te Marie i s(ve)te Eleni nad' Čr'ni grad' v' prvi pon(e)d(ê)lak' Kršćenê crêkve s(ve)t(o)ga Mavra vazda v' ned(ê)lju prvu po kršćenê s(ve)t(o)ga Bartol(omêê).

Ova je bilješka pisana lijepim pismom upravo kao i ostali tekst, kao da ju je ubilježio sam pisac Bartol.

18. X: Kršćenie s(ve)toga Tomi na Črnom' gradu.

19. X: Kršćenie crkve s(ve)toga Jurê vazda prvu nedelju po kršćeni crkve s(ve)toga Mavra

20. X: Kršćenie oltara s(vete) Apolonie

21. X: Kršćenie crekve s(vete) Jelene v Nugle

26. X: Kršćenie oltara od s(vetoga) Rožar(iê) — 136 v

8. XI: Kršćenie ol'tara s(ve)te Troce (!) ta d'nъ

11. XI: Kršćenie crkve s(ve)t(a)go Ivana v Črêtežo prvu n(e)-d(e)lju po Martini

22. XI: *Kršćenje oltara s(ve)t(o)ga Roka i s(ve)t(o)ga Š(e)b(a-stiēna)*

25. XI: *Kršćenje crkve s(ve)t(o)ga Andreē [aposto]la ta d'nъ — 137 r*

1. XII: *Kršćenje crkve s(vetoga) P(e)tra v Nugl[e] — 137 v.*

Po bilješkama se vidi da se kodeks upotrebljavao u Roču od 15. st. pa do 1593, kad je zapisana posljednja bilješka u njemu. Kasnije će se vidjeti da je i pisan za taj grad.

3. *Ordo missae — Erēi egda se ugotovaetъ reći mašu — f. 138 a — 146 b;*

4. *Proprium sanctorum — Počenjutъ navlašćne mise ot s(ve)tacъ — f. 146b — 185a.* I ovaj sanktoral ima sv. Liberija (158d). Od Bartolovih misala jedino ovaj ima na 2. VII misu: *v častъ s(ve)te M(a)rie ot pohojenē* (s oktavom) 164d — 165c, ostala druga dva: B i Lj imaju je naknadno dodanu. Lukino evanđelje ima cijeli Magnificat (L 1, 39—56). U sanktoralu su rijetke minijature. Među njima se nalazi i minijatura sv. Bartola apostola (24. VIII) — f. 173c, koji je naslovník i zaštitnik crkve u gradu Roču. To je dragocjen podatak, jer svjedoči da je kodeks naručen i pisan za taj grad. I sanktorom sv. Justina (7. X) nalazi se na str. 180c, a karakterističan je za benediktinske sanktorale. U mjesecu listopadu dodane su i svetkovine kojih nema ni B ni Lj: 15. X: *Na s(ve)t(a)go Kirina b(i)sk(u)pa m(u)č(eni)ka;* na 16. X: *Na s(veta)go Galla op(ata) — f. 181ab.* Sirmijski mučenik sv. Dimitrije ima jedino u ovom kodeksu svoje tri oracije: *N(a) s(veta)go Dimitra* (26. X) — f. 181cd.⁶²

5. *Commune sanctorum — f. 185a — 204c — Početie misъ općini s(ve)tihъ*

6. *Zavjetne s mrtvačkim misama — f. 204c — 223b.* Od 84 mise prva je: *Na d(a)nъ ponovleniē crkve,* a posljednja: *Misa za dušu oť kogo dvoit se oť sp(a)s(e)niē.*

7. *Ritualni tekstovi:*

a) *M(o)l(i)tva podstrići otroče — f. 223a — 223c*

b) *Zn(a)m(e)n(a)ti solъ i vodu vsaku n(e)d(ě)lju — f. 223c—224b*

c) *M(o)l(i)tva bl(agoslo)viti prstēnъ — f. 224b.* — U svečanom obredu vjenčanja tražeći međusobnu privolu mladenaca, što je bit sklapanja ženidbe, svećenik stavlja pitanja:

⁶² U ovom dijelu manjka između f. 8ab i 8cd treća misa na Božić i početak službe na dan sv. Stjepana.

*Junače ljubiši li su dêvoiku s(e)bê za ženu i za druga... I reče. ljublju, a nju pita: Dêvoiko ljubiš li ti sega junaka... Po njima se vidi da su pred svećenika dolazili zaručnici iz običnog puka. Rubrika: I položi (prsten) na prst' ei. a ona emu na lihi daje nazrijeti germanski način prstenovanja koje izmjenično vrše zaručnik i zaručnica. Taj je običaj mlađi, a nastao je onda, kad se zaručnica mogla sama opredijeliti za ženidbu, a nisu o tome odlučivali isključivo otac ili skrbnik. Ne može se međutim ipak reći da je u R misalu blagoslov prstena u svemu proveden po germanskom običaju, jer je u molitvi ostao blagoslov samo jednog prstena, što je rimski običaj. Kod germanskog se običaja blagoslivlju dva prstena. Prema tome u samim molitvama i u činu koji prate taj obred spojen je i rimski i germanski običaj prstenovanja. To opet potvrđuje da je kodeks pisan za kraj gdje su se mogla sresti ta dva običaja, a to je mjesto Roč s cijelom pazinskom grofovijom, koja je već god. 1374. potpala pod Habsburgovce. Osim u političko-upravnom Istra je i u crkvenom pogledu bila pod germanskim utjecajem. To potvrđuje dekret pape Pelagija (556—561.) o upotrebi samo 11 prefacija kod mise: *vs(ê)mъ ermanskim' b(i)sk(u)-pomъ egda v B(o)žie ime v'crkvê rimskoi šinot' b(i)skupomъ ili pročimъ B(og)u vêrnimъ svkuplenie imêsmo*, koji se cijeli nalazi ispisan u R — f. 142b — 142d.*

d) *Na d(a)nъ s(ve)t(a)go Stêpana .a. m(u)č(eni)k(a) bl(agoslo)viti solъ i zobъ — f. 225d — 227b* gdje se opet spominje zadarski sv. Krševan: *êk(o)že r(a)ba tvoego i viteza Krsogona oť m(u)čit(e)la Dêokliciêna palmoju i vêncemъ obdariti rači. (226a)* i utemeljitelj benediktinskog reda: *blaženago Benedikta častnago op(a)ta. (227a).*

e) *Na d(a)nъ s(ve)t(a)go Iv(a)na e(van)j(e)l(i)sta. po misi bl(agoslo)viti vino — f. 227b—228a.*

f) *Bl(agoslove)nie vodê na kršćenie G(ospod)ne. f. 228a — 230d.*

g) *N(a) d(a)nъ s(ve)t(a)go Blažiê blagoslovi)ti ovočiê oť drêvъ — f. 230c — 231b.*

h) *Na d(a)nъ s(ve)te Barbari d(ê)vi m(u)č(eni)ce bl(agoslo)viti sočivo — na uspomenu kako je sv. Julijana nosila varivo sv. Barbari u tamnicu.*

i) *Na d(a)nъ s(ve)t(a)go Šiksta p(a)pi bl(agoslo)v(i)ti grozd'e — f. 231c.* Ima ga pod istim naslovom i Ljubljanski misal IC 164 a/2 f. 186r i Vrbnički II, ali na dan sv. Agapita f. 280v. Ovaj obred i blagoslov prvog grožđa nastao je kao ustuk rimskim »Vinalia rustica«, koja su se slavila 19. augusta (Franz I, 367—373). Crkva ih

je povezala s imenom i blagdanom sv. Siksta pape ili sv. Agapita pape koji se slave 6. VIII. Oracija sadrži zahvalu za povoljno vrijeme i prošnju za spasenje duše i tijela. Budući da je obred sačuvan samo u 3 kodeksa iznosimo staroslavenski i latinski tekst:

Blagoslovi molim te G(ospod)i sie plodi novie grozdoynie . eže ti G(ospod)i ot rosi nebeskie i plutiê daždenv̆ i vremeni vetar' i tišin' k' sazrêniu priti spodobil̆ esi . i dal' esi n(a)m̆ v̆ običaje n(a)še tebê hv(a)liti vzdajučêm priemati . dai prosim̆ G(ospod)i vs(ê)m̆ vêrnim̆ tvoim̆ iže primut̆ v lêpotu ot plod̆ sih̆ v sp(a)s(e)nie vêčnoe prospêti d(u)šam̆ i tël(e)m̆. G(ospode)m̆ n(a)šim̆. Pokropi i pokadit̆.

Fructum hunc vitis novum aeris temperie, pluviae stillis et temporum tranquillitate ad maturitatem tuo placito deductum benedic, Domine, ut nobis ex hoc vitis genimine degustantibus sit in laetitiam et illud in donum offerentibus in peccatorum propitiationem per sanctum corpus Christi tui, cum quo benedictus es cum sanctissimo et bono et vivifico tuo Spiritu etc.

j) *Bl(agoslo)v(i)ti vino vsaki d(a)n̆ — f. 231cd.*

Kako se ovaj posljednji blagoslov nalazi samo u ovom glagoljskom misalu — i jer plivanje vinove loze do Noine lađe kao i citiranje imena poganskog svećenika Aristodema i njegova otrovnog pića imaju apokrifni prizvuk, donosim obje molitve zajedno s naknadno dodanim i teško čitljivim kurzivno pisanim dodatkom: blagoslov kruha i s bilješkom o smokvama:

Bl(agoslo)v(i)ti vino vsaki d(a)n̆. Pom(o)l(im̆) se.

Vs(e)m(o)gi i krêpki B(ož)e i sazdatelju vsake dobroti iže v potopê Noê i s(i)nov̆ ego stvoril̆ ispluti roz'gê k' kovčegu ... m̆ izvržen̆ bisi i pripluvši rozgê k' kovčegu i priêt' ju Noe. i egda posahnu lice z(e)mli o' potopa i vsadi Noe roz'gu. i okusi Noe o' ploda toga i abie obrête se radostan̆. i pohv(a)li G(ospod)a B(oga) tvor'ca svoego. t(a)ko i mi nine r(a)bi i r(a)bine tvoi hv(a)lim te i prosim' te G(ospod)i B(o)že n(a)š̆. da bl(agoslo)viši rukoju tvoeju sie pitie vin'noe v časi (!) sêi. i êko tvoê država e(st̆) i c(êsa)rstvo B(og)̆ v vse (vê)ki v(ê)k̆. Am(e)n̆. P(o)m(o)l(im̆) s(e).

B(ož)e iže stvori s(i)n̆ tvoi G(ospod)̆ n(a)š̆ Is(u)h(rst)̆ vino o' vodi v Kani Galilêiscêi idêže vzvan̆ bist̆ na brak̆ Is(u)h(rst)̆ s̆ uč(e)niki svoimi i mati ego. i egda pi arhitrik'lin̆ vino biv'šee o' vodi vsi iže tu na bracê tom̆ i abie veseli biše. sego radi i psal'mista gl(agol)et̆ vino vzveselit̆ sr(d̆)ce č(lovê)ku a hlêb̆ žili

ukrêpitiъ. togo r(a)di mol(i)m te G(ospod)i da bl(agoslo)viši i s(ve)tiši sie pitie v časi sêi. i n(a)sъ vzveseliti i ukrêpiti račiši v' vêrê pravoï tvrdostan'ni. i êk(o)že ukrêpi Iv(a)na ap(osto)la i e(van)j(e)lista v pitii dovêtêemъ iže da emu Aristodimъ žrlacъ. a ti ego g(ospodi)nъ zdrava stvori. prosim te G(ospod)i da pridetъ bl(agoslove)nie tvoe na n(a)sъ i na sie pitie v čaši sêi. i da vsi vêrni rabi i rabine tvoi iže okusetъ sego zdravie da primutъ v d(u)ši i v t(ê)lê sadê i v životê vêčnêemъ. Am(e)nъ (231cd).

Već su stari Grci u neprilikama prinosili bogovima piće. U stara kršćanska vremena pili su na grobovima mučenika, kasnije u čast preminulih. Kod Germana pilo se kod svadba i gozba najprije u čast bogovima, a u doba kršćanstva u čast anđela i svetaca (tzv. Michaels-, Stephans-, Johannisminne). Na 27. XII slavi se blagdan sv. Ivana Evanđeliste, ali ne njegov smrti dan koji pada na 24. VI, datum, kad se slavi rođenje sv. Ivana Krstitelja, nego njegov povratak iz zatočenja na otoku Patmosu ili posveta njemu u čast sagrađene crkve u Efesu.

Liturgičari dovode blagoslov vina u vezu sa raznim poganskim običajima za vrijeme zimskog ekvinocija, ali same formule molitava nisu našle svoga obrađivača (Franz I, 397).

Dok je blagoslov vina na dan sv. Ivana Evanđeliste vrlo star, jer ima i prefaciju i nalazi se gotovo u svim glagoljskim misalima, dotle se blagoslov vina za svaki dan nalazi samo u Ročkom misalu. Prema Franzu (I, 305—319) ove posljednje molitve nastale su u 15. st. pod utjecajem Abdijine legende koja se nalazi u Zlatnoj legendi Jacopa de Voragine, a i u hrvatskoglagoljskim brevijarima (Vida Omišljanina iz 1396, str. 48a—53c). Te molitve odgovaraju blagoslovu napitka ljubavi sv. Ivana (die Johannisminne — amoris s. Ioannis) u latinskim kodeksima, ali su ove dvije molitve u Ročkom misalu mješavina elemenata iz blagoslova vina na sv. Ivana i blagoslova vina za svaki dan. Uopće, kompozicija tih molitava i u latinskim kodeksima vrlo je različita (Franz 318). Sastav staroslavenskih oracija u R za dnevni blagoslov vina uključuje elemente iz prefacije za blagoslov vina na dan sv. Ivana (227b—228a), gdje se iznosi prvo sađenje vinograda, njegovi prvi plodovi, prvo vino i njegovo djelovanje (Genez. 9, 20—21). U njima se citira i Psalam 103,15 koji hvali dobri učinak vina na čovjekovo zdravlje i raspoloženje, zatim čudo u Kani Galilejskoj, kao i čudo u Abdijinoj legendi gdje nakon uzimanja otrovnog pića sv. Ivan Evanđelista ostaje zdrav. A i glavna prošnja ovih molitava je traženje zdravlja duše i tijela.

Iza blagoslova vina dodana je kasnije kurzivnim pismom molitva za blagoslov kruha. Postoje tri vrste srednjovjekovnih blagoslova kruha. Tzv. *Eulogija*, *blagoslov kruha na Vel. četvrtak* i *čudotvorni kruh* koji se blagoslivljao na svetkovinu kojega sveca npr. sv. Blaža. U R je djelomično sačuvana molitva za blagoslov kruha koja odgovara staroj latinskoj oraciji (Muratori II, 505) za blagoslov kruha koji se poslije mise dijelio ljudima. Naime, u stara kršćanska vremena donosili su vjernici sa sobom u crkvu kruh. Od tog kruha posvetilo bi se samo onoliko, koliko je trebalo za pričest vjernicima, a ostali dio donešenog kruha bio je samo blagoslovljen i razdijeljen prisutnima da odnesu bolesnicima i odsutnima. To je tzv. *Eulogija*. Blagoslov kruha i vina na uspomenu posljednje večere bio je uobičajen u nekim krajevima i samostanima, pa su vjerojatno zato i ovdje zajedno, premda se te molitve u R razlikuju od latinskih za blagoslove kruha i vina. Donosimo latinski paralelni tekst, jer je staroslavenski djelomično istrošen. Sadrži formulu blagoslova *Eulogija*:

Bilješka ispod stupca:

B(lago)sl(o)v hleba
G(ospod)i Is(us)e H(rist)ê hlêb
anj(e)lski hleb živi i v(ê)čni život
spodobi blagosloviti hleb sa kako
blagoslovil esi
v pustinj . . . od zi . . .
dostoino okusi v duši i . . .
v tele želežući . . . priêti
zdravie . . . H(risto)m G(ospode)m
n(a)šim

Na č. f. n (?). a. (1578) dan
 .i. aprila v to vreme be v ta dan
 nedela cvetna. i behu prnesene
 smokve zrele v crekav
 k blagoslovu z ulikami.

Benedictio in ecclesia panis
populo distribuendi (Franz I.
248—240, Muratori II, 505). Do-
mine Iesu Christe, panis ange-
lorum, panis verus et aeternae
vitae, benedicere dignare pa-
nem istum, sicut benedixisti
quinque panes in deserto, ut
omnes ex eo digne gustantes
iidem corporis et animae reci-
piant sanitatem.

U cijelom našem glagoljskom fondu ovaj kodeks je najbogatiji ritualnim tekstovima, i oni su osim toga i dulji i potpuniji od ostalih. Takav je npr. i obred podstriženja kose, u kojem se može tražiti postanak šišanog kumstva koje je još do naših dana živjelo kod Bugara, Srba i Hrvata.

Striženje kose. Već u Starom zavjetu kosa je značila snagu (Samson), posjedovanje života. Prije Davida bilo je zabranjeno rezanje kose osim kod posvećivanja levita. Kod proroka bilo je rezanje znak žalosti. Dakle, prvobitno, kosa je simbol tjelesne snage i života, i drugo, rezanje je znak odricanja ispraznosti svijeta.

Rezanje kose prešlo je i u kršćansku (pravnu) simboliku. Rezanje u znaku križa bio je simbol predanja Kristu, stupanje u svećenički stalež (tonzura od IV st. na Istoku, od VI na Zapadu). U Istočnoj crkvi ono je bilo, a još je i danas dio obreda krštenja, dok je u Zapadnoj crkvi šišanje kod svjetovnjaka bilo ceremonija ulaska u mladenačke godine i u isto vrijeme simbol podvrgavanja i posvete Bogu. Ceremonija je bila praćena i molitvama, koje su česte i opsežne u bizantskim euhologijima sve do XV v. dok ih u zapadnom obredu u to vrijeme nestaje. Molitve kod tog obreda dodane su u sakramentarijima IX i X v. pod naslovom: *Oratio ad capillaturam*,⁶³ Molitve kod striženja kose nalaze se u XI st. i u staroslavenskim liturgijskim priručnicima (*Euchologium Sinaiticum*, R. Nahtigal, II del, Ljubljana 1942, 14-18) kao i u hrvatskoglagoljskim misalima iz XIV—XV st. (Hrvojev, Pariški — Code slave 11, Vrbnički II, Metropolitanski MR 180, Ljubljanski i Ročki kodeks = 6 kodeksa). Tekst je preveden iz grčkog izvornika, a sastoji se od 3 molitve koje prema R ovako glase (str. 223a—223c):

M(o)litva pod'strići otroče

Vladiko G(ospod)i B(ože) o(ta)čъ n(a)šihъ zapov(ê)děvъ Abraamu rabu tvoemu pod'strići gl(a)vu Mel'hisêdêku prišadšu na bl(agoslove)nie i na pod'striženie s(ve)tihъ ap(osto)lъ i uč(e)n(i)kъ tvoiъ. davъ imъ v' m(ê)sto vlast vêru i sl(o)vo s(ve)to. ti G(ospod)i dai semu r(a)bu tvoemu im(e) r(ekъ). m(i)l(o)stъ tvoju po pr(a)v(e)dnomu zapov(ê)daniju tvoemu. i da ugodna prêd' toboju stvoritъ i spodobit se desnomu stoêniju tvoemu a pod'emljucumu vlasi gl(a)vi ego. dai G(ospod)i semu r(a)bu tvoemu bl(agoslove)nie tvoe êkože dastъ pr(a)v(e)dnomu Semionu priêmšu G(ospod)a na rucê.

.b. Vladiko G(ospod)i B(ož)e počet' č(lovê)ka obrazomъ svoimъ têlomъ smislnimъ i d(u)šejû bl(agovolnoju svršivъ zapov(ê)di tvoe da ta služitъ d(u)ši smislnei. i na višnemъ obêtovanii položitъ mnogo čuvstvie utvrdi zastupajuće drugъ druga. vlasi že gl(a)vu ego pokrily esi da ne vrêdit se ot izmêneniê vetrъ. i vse udi utvrdi na nemъ

⁶³ Lexikon für Theologie und Kirche (LThK) V, 207—208; J. Frček; Byl sv. Václav postřižen podle ritu východního či západního? Slovanské studie, Prag 1948, str. 144—158.

da vs(i)mъ sr(ъ)c(e)mъ svoimъ vshvalit' te bl(a)gohođnika svoego. Ti G(ospod)i izbr(a)n'nimъ sasudomъ t'voimъ ap(osto)lomъ P(a)vlomъ zapov(ê)dêv' n(a)mъ vse v' sl(a)vu tvoriti kromê grêha. T(ê)mžde prišadša r(a)ba tvoego im(e) r(ekъ), načeti pod'strići gl(a)vu svoju s pod'emljućimi, dai emu vsagda pouč(i)ti se v zapov(ê)dêhъ tvoihъ i ugodna t(e)bê tvoriti êko s(ve)tъ i m(i)l(o)st(i)vъ esi istin'ni b(og)ъ n(a)šъ. Iže v Troici ži. . .

Za lipi vlasi, P(ê)s(anъ). Se kolъ d. . .

Tebe m(o)l(im)ъ G(ospod)i B(ož)e sp(a)sitelju n(a)šъ bl(a)gi stvo-
rivъ č(lovê)ka po tvoemu obrazu i bl(agos)l(o)vi ego, t(a)ko i n(i)ne
bl(agos)l(o)vi si ml(a)d(ê)ncъ rukoju moeju grêšnoju i pošli na nъ
d(u)hъ s(ve)ti, i dai emu v načetie pod'striženie vlasъ gl(a)vi ego
pospêšenie splêvanie sidinъ ego da vzmôžetъ vse d'ni života svoego
i da ugodna t(e)bê tvorit', ti bo ugotova pr(a)vdu i da v pr(a)vdê
hod(e)će t(e)bê sl(a)vu vsilaemъ o(t)cu i s(i)nu i d(u)hu s(ve)tu v
v(ê)ki v(ê)kъ. Am(e)nъ.

Prva oracija spominje rezanje kose kao znak stupanja u sve-
ćenički stalež u Starom (Melkisedek) i u Novom zavjetu (apostoli
i učenici) u smislu žrtve i odricanja. Za uzvrat oni dobivaju vjeru
i Kristovu nauku. Ovu molitvu upotrebljava Istočna crkva kod sve-
ćeničkog ređenja. U njoj se traži dobar život i blagoslov kao i za
onoga koji obavlja obred.

Druga se osvrće na svrhu kose koja je zaštita glavi od nepo-
godnog vremena, i traži čvrstoću i snagu ostalim udovima tijela
da bi se mogao provoditi dobar život. Oracija ističe riječ *rab*, *servus*,
a ne dijete, pa bi se moglo zaključiti i prema ostalom sadržaju da
ova molitva pripada ceremoniji uvođenja dječaka u mladenačko
doba.

Treća molitva ima naslov: *Za lipi vlasi* i naglašava prvo stri-
ženje kose, ističe da to radi svećenik koji moli blagoslov, brz rast,
dug život u kojem će raditi pravedno i time slaviti Boga. Oracija
citira riječ *mlad(ê)ncъ* koja u hrvatskoglagoljskim kodeksima ima
značenje *infans*, *innocens* i *parvulus*. Mladêncъ se tu upotrebljava
za dijete u utrobi majčinoj, nevinu pogublenu djecu od Heroda i
dijete kod krštenja. Prema tome ova bi oracija mogla biti dio obreda
krštenja kao što je to i danas u Istočnoj crkvi. Sve 3 oracije imaju
naslov: *M(o)litva pod'strići otroče*. Riječ *otrokъ* ima u hrvatskogla-
goljskim misalima značenje *puer*, *iuvenis* i *servus*, dakle dječak,
mladić, momak i sluga. Značenje te riječi u naslovu moglo je obu-

hvatiti i vrijeme stupanja u duhovni stalež, i prijelaz dječaka u mladenačko doba kao i vrijeme kad se obavljalo krštenje djeteta.

U prvoj oraciji ne spominje se prvo striženje kose, u ostalim dvjema molitvama to se ističe u izrazima: načeti pod'strići gl(a)vu, v načetie pod'striženie vlasъ. Zanimljivo je da u tim molitvama svećenik moli i za sebe: *a pod'emljućumu vlasi gl(a)vi ego. dai G(ospod)i semu r(a)bu tvoemu bl(agoslove)nie tvoe êkože dastъ pr(a)v(e)dnomu Semionu priêmšu G(ospod)a na rucê. / Sinajski euhologij dodaje: bl(agoslo)vi kupъno s pod'emljućimi... bl(agos)l(o)vi si ml(a)d(ê)ncъ rukoju moeju grêšnojû. Zadarski nadbiskup Zmajević zabranjuje svećenicima vršenje toga obreda: *Nec ritum primos tondendi capillos pueris. puellisque exerceant...*⁶⁴*

Pitanje je, kada se ova ceremonija prestala obavljati u crkvi i nastavila živjeti u narodu? Dok taj obred imaju neki glagoljski rukopisni misali iz 15. st., od 6 glagoljskih inkunabula i najstarijih štampanih knjiga imaju ga samo dva: izdanje Baromićevo (1493) i Brozićevo (1561). I jedan lekcionar štampan u Veneciji god. 1682. ima taj obred, dok ga lekcionar Petra Kneževića iz god. 1773. nema.⁶⁵ Izgleda da se od 15. st. ta ceremonija povlači iz crkve i prelazi u narodni običaj, što svjedoče prve potvrde o tom običaju i kumstvu u narodu Dalmacije i Istre iz toga vremena.⁶⁶ Jezgra je toga običaja, prema sakupljenoj folklornoj građi iz naših krajeva, da se malom djetetu od navršene 1 godine odreže malo kose, ili se odreže kosa u obliku križa preko tjemena, ili čuparak na 3 mjesta u obliku križa, a u novije vrijeme sva kosa. Po svim pojedinostima (rezanju i spremanju kose) izlazi kao glavna svrha: dobro i brzo rastenje kose, a uz taj rast priželjkuje se rast djeteta uopće, njegovo zdravlje i napredak. Istu tendenciju imale su i oracije u glagoljskim misalima za tu zgodu, samo što se uz napredak i zdravlje tijela priželjkivalo i duševno zdravlje.

Kako se šišano kumstvo gubi u narodu, etnolozi se trude da spase podatke o tom običaju u našim krajevima. Za osvjetljenje toga običaja možda će im moći poslužiti i citirani tekstovi hrvatskih glagoljskih misala.

⁶⁴ D. Farlati, *Illyricum sacrum* T. VII, 168.

⁶⁵ I. Frček, o. c. 148.

⁶⁶ M. Gavazzi, *Šišano kumstvo u Lici*. Lički kalendar, Zagreb, 1941, 3—9; *Sudbina stare slavenske baštine kod južnih Slavena*. Biblioteka etnološkog društva Jugoslavije, Beograd, 1959, 29; M. Stojković, *Historijski prilozi etnografiji Hrvata*, Zagreb 1953, 266; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 568.

Tekstovi dodani drugom rukom, f. 232a—232d: 1. Tropizirani Gloria: Sl(a)va v' višnihъ B(og)u. 2. Credo — Pêsanъ ap(osto)l'ska. Vêruju. 3. Šekvenciê. Źrtvi p(a)skovnie — Victimae paschali laudes i 4. S(ve)te M(a)rie šekvenciê. Ovu sekvenciju ima Prvotisak misala iz god. 1483. u misi na Pohodenje (2. VII), a metropolitanski MR 180 ima je također dodanu na kraju kodeksa. Pjesma je parafraza latinske pjesme »Gaude mater luminis« iz 13. st. Po sadržaju spada među pohvale tipa Šibenske molitve, Zdravomarije ili Zdravo Kraljice (11. st.). Kako su je sačuvala samo 3 glagoljska kodeksa, a i latinski se original ne nalazi u nama pristupačnim latinskim kodeksima, donosim paralelno oba teksta s mojom podjelom na strofe:

S(ve)te M(a)rie šekven(cie) - 232dc - De beata Maria Virgine

1. Veseli se M(a)rie m(a)ti s(vê)tlaê.
k(a)ko iz'brana s(vê)tlostъ tvoê
m(i)l(o)stivice
M(a)rie.	1. Gaude mater luminis
Quam divini numinis
Visitavit gratia
Maria
2. Zdrava d(ê)vo kraleвъ cvête.
Veseli se izbranna
v blagosti d(ê)vice veseli se
M(a)rie.	2. Salve virgo regia
Flore, fructu candida
Divina potentia
Maria
3. Pl'na m(i)l(o)sti
ti esi s(vê)ta zr'calo.
Ti v'skrêsi s(vê)tъ svêtli radui se
M(a)rie.	3. Plena Dei munere
Meruisti gignere
Prolem sanctitatis
Marie
4. T(e)be m(o)l(e)тъ
grêšnici mater' vs(ê)hъ
M(i)l(o)stivice
M(a)rie.	4. Tu virtutum speculum,
Perlustrasti saeculum
Luce claritatis
Maria.
5. K t(e)bê vzivaјutъ ubozi
umileno iz dola.
Usliši gl(a)sъ našъ
Marie.	5. Te adorant superi
Mater omnis gratiae
Maria.
6. Vapai plačućih' se
Ti n(a)sъ dai emu v svoemъ
poručeni
i v svoemъ krilê o M(a)rie
shrani našъ. Am(e)нь.	6. Ad te clamant miseri
De valle miseriae
Maria.
	7. Audi preces, terge fletus
nos commenda filio
O Maria.
	8. Ut nos tua prece suo
Collocet in solio
O sanctissima
Maria. ⁶⁷

⁶⁷ J. Kehrein, Lateinische Sequenzen des Mittelalters aus Handschriften und Drucken. Mainz 1873, 227.

Prvi dio sekvencije jesu pohvale i pozdrav Mariji s 3 zaziva: *veseli se*; 1 *zdrava i radui se* i 8 puta *Marie*. Drugi dio sadržava prošnju da se smiluje grešnicima. Hrvatska posljednja strofa je kontaminacija triju latinskih. U latinskom tekstu u 4 kitice pozdravlja se Bogorodica sa: *Gaude, salve, plena munere, virtutum speculum*, a zazivlju je svi: bogati i siromašni. Zatim slijedi molba i preporuka Sinu.

Bilješke: .č.f.o.ž. (= 1587) *na roistvo H(risto)vo na v(e)liki misi kade ofrahu kakda muštranca be puna ukrašena s rožami od rožara i behu druzi cvi(ti) v to vreme.* (2ab)

.č. f. o. ž. (= 1588) *maê d(a)n .i. behu zbroene bole vseh crekav Ročeh keh se naide čislom i .3. (8 ili 28 ?) latinskih tr hrvatske .b. ke su dane v ruke g(ospo)d(i)na pre Luke de Ermaniš plovanu bozeckimu po zapoved Gospodina biskupa tržačkoga.* (2cd)

Na svitku minijature sv. Ivana prije njegove Muke ispisano je: .č. u. m. ž. (= 1468) i početak njegova evanđelja: *iskoni bê slovo . . .* (77v)

.č. f. p. a. (= 1591) *va vreme zv(e)l(i)č(eno)ga g(ospo)d(i)na Paškvala Cigonni duža ben(e)čkoga g(ospo)d(i)na Nikoli Korat biskupa teržačkoga g(ospo)d(i)na Nikuli Šalamuna kapitana [rašprškoga] be glad velik mni mi se po vsem svetu prodavaše se star benetački pšenice po libr 42, ovas po libr 18, sô(ldini) 12, sirak u Kopru po libr 18, i ne možaše se imeti v tom mesti Roči 2 (možda be mjesto .b.) prodano kruha librica za sol(di)ni 12, vina žban 206, i mnozi od glada umirahu, hvala B(og)u. Ê Ivan Benčić za spomenute p(i)sa.* (131r)

sie pisa po[čtovani] pre Anton Vidić, .č. f. p. v. (= 1593) sektebra d(a)n .v. (= 3) be vzet Sisak — slijedi bosančicom: sie pisa pop Matija . . . v Roči. (232cd)

.č. u. p. ž. (= 1497) *miseca oktobra dan' .e. (= 6) kada ê pop Grgur iz' Sena prevezah' sie k'nigi crikvi s(ve)toga Bartolomêê v' gradi Roči budući farman' tu g(ospo)din Iliê z Bribira i g(ospo)din' Šimun Greblić a starêšina Ivan' Elenić crikveni. Bog' nam' vsim' pomagai i v'sim' pravo vernim. Am(e)n'.*

Bilješka je važna za povijest kodeksa koji je te godine bio uvezan i potvrđuje odlazak majstora i svećenika Ilije iz krbavskog područja u Istru. (232d)

Ispod prijašnjeg zapisa slijede 3 oracije u čast sv. Grgura za pokojne, koje je lijepom kurzivom dodao poznati Ročanin Šimun

Greblić. On je iste molitve dopisao i u Novakovu misalu prigodom haranja neke zarazne bolesti g. 1513.

LITERATURA: Milčetić I., Hrvatska glagoljska bibliografija, Starine 33, 26-28; Strohal R., Hrvatska glagoljska knjiga, Zagreb, 1915, 36-37; Strohal R., Čitanka iz književnih starina. Zagreb 1921, 64; Vajs J., Najstariji hrvatskoglagoljski misal. Djela JAZU 38, 1948, 7-11; Eckhardt Th., Die Reduktionen als Gestaltungsprinzip der glagolitischen Initialen, Slavia, Praha 1956, Roč. XXV, seš. 4, 547; Smržík S., The glagolitic or roman-slavonic liturgy, Cleveland, Ohio USA 1959, 28.

3. Ljubljanski misal (Lj)

Vrlo lijep i dobro sačuvan kodeks. Nalazi se u Ljubljani (Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. IIC 162a/2) pa se po mjestu sadašnjega boravišta i prozvao. Vjerojatno je tamo došao iz Berma u Istri gdje se upotrebljavao. I ovaj dobro sačuvani misal veže se uz ime Bartola pisca koji je i ovdje u *memento vivorum* zapisao svoje ime (145d).

Kodeks ima 245 pergamentskih listova, veličine 34,5×25,5 cm. Tekst je pisan u 2 stupca po 30 redaka. Sprijeda je dodan 1, a straga su dodana 2 lista. Sadržajno je na nekim mjestima manjkav. Tekst je iskićen brojnim i lijepim inicijalima i isprekidan većim i manjim minijaturama.

Na sprijeda dodanom listu nalazi se misa za 2. srpnja: *misa v čast' pohoeniê b(la)ženie d(ê)vi M(a)rie k(a)ko poh(odi) Elisavtu* (1r). Misni obrazac je isti kao i u B, dakle ne onaj koji je bio propisan god. 1389. za cijelu Crkvu, već onaj što su ga prije toga franjevci širili. Od čitanja iz Pjesme nad pjesmama 2, 8—14 manjka u Lj drugi dio 12. retka i početak 13.: *Vrime ot rizaniê pride. gl(a)sv grlice slišanb estb v' z(e)mli n(a)šei* (B 121b). Dok B ima evanđelje od Luke 1, 34—47 i 56, dakle bez Magnificat, Lj ima cijeli njegov tekst (L 1, 39—56). F. 1v sadrži: *Šekven'ciê na Pasku. Žrtvi paskovnie zakalajutb hrstiêne . . .* Početak ima dvije kitice uskrсне sekvencije *Victimae paschali*, a dalje se nastavlja tekst druge uskrсне sekvencije: *Vskrse H(rist)b s hurogvoju* (!). Na kraju je zabilježena godina .č. f. b. (= 1502).

Sadržaj:

1. *Proprium de tempore* (1a—133d): *Početie činb mis(a)la po z(a)k(o)nu rimskago dvora*. Ovaj dio je na nekim mjestima manjkav. Nema početka Muke po Mateju na Cvjetnicu između f. 65cd

i 66ab, a od Vel. utorka: Introitus, oracija, čitanje Jeremije pror. 11, 18—20, graduale i početak Muke po Marku 14, 1—5, između f. 69d—70a. Između f. 91cd i 92a^b nedostaju veći dijelovi: od 3—11. proročanstva, cijeli obred Vel. subote i čitava misa na Uskrs. Zatim, između f. 112cd i 113ab nema evanđelja i ostalih dijelova na Tijelovo, ni početka mise, poslanice i jednog dijela evanđelja za nedjelju u oktavi Tijelova.

2. *Circulus magnus* s kalendarom i obredom blagoslivljanja vode za svaku nedjelju, kao i s blagoslovom sočiva na sv. Barbaru. f. 134r—138v.

Circulus magnus — uskrсни krug sadrži uskršne datume od 532 god., period 28×19 iza kojega se mjesечеve faze vraćaju ne samo na iste dane u mjesecu nego i na iste dane u tjednu. Prvi se uskršni datum i u ovom kodeksu odnosi na god. 1421. zatim odmah slijedi za 1426. god., a onda se datumi pravilno redaju do 1956. god. Čemu služi ovaj razmak od 5. god., nije jasno. Ako se ova tabela usporedi po uskršnim danima tih godina s hronološkom ispravnom i provjerenom tabelom, vidjet će se, da su glagoljski komputisti često grijeshili u računanju.⁶⁸ Prema ispravnom uspoređivanju uskršni krug ide do 1956. god. Odbije li se broj datuma 532 od te godine, dobije se 1424 g., dok se u našoj tabeli nalazi kao prvi datum god. 1421, a zatim razmak od 5 godina. Bilo kako mu drago, ove se 3 godine (1421, 1424, 1426.) ne udaljuju od godine postanka ovoga kodeksa, kako će se kasnije vidjeti.

Slijedi kalendar (f. 134v—137r). Na svakoj strani označene su svetkovine u 2 stupca, za 2 mjeseca. U gornjem dijelu nalaze se u krugovima minijaturene alegorije mjeseci — pored Hrvojeva misala, jedini sačuvani glagoljski kodeks s ovakvim alegorijama. O njima će biti govora kod iluminacija Bartolovih kodeksa, v. str. 57—67. U kalendaru je crveno ispisano 23. travnja: *Jêorjiê mč*, i to je bio kao duplex, zapovijedani blagdan. Sv. Liberije nije upisan 27. V nego 26. V ima: *Elêutoriê p(a)p(i) m(u)č(enika)*. Rubrum je na 15. VI: *Vida i Mendosta i Kr'sten(cie) m(u)č(enici)* i 2. VII: *Pohoeni B(o)g(o)r(od)i ce du(ple)x⁷⁰*; 20. VII rubrum: *Ilie pr(oro)ka*. Dodani sanktoremi: 4. VII *Voriha b(i)s(kup) b isp(ovêdnik) b*; 26. VII *Ani m(atere) G(ospod)ne*, 16. VIII *Roka is(povêdnika)*; 26. VIII na-

⁶⁸ M. Pantelić, Hronološki elementi u Ročkom misalu. Slovo 6—7, 263—277.

⁷⁰ Riječ duplex pisar krati s glagoljskim slovom d i latinskim x.

lazi se ninski *Asel*. Crveno je označen 30. IX: *Eronima prozv(i)t(e)ra is(povédnika) dx*; 4. X: *Frančiska is(povédnika)*, a dodani su *Kirin* 15. X i *Leon mučenik*, 20. X; 11. XI sv. *Martin biskup i ispovédnik* ispisan je crveno. On je zaštitnik crkve u Bermu, ali i Ročki ima rubrum. Zapovijedani su blagđani: *Nikuli b(i)sk(upa) ispovédnika* 6. XII, *Ambr(o)ziê b(i)sk(upa) is(povédnika)* i *začétie An'e B(ogo)r(od)icu*. Na Na 30. XII je dodano *Šebini (!) i Nicifora m(u)č(enika)*.

3. Ordo missae: *Činъ mise po z(a)k(o)nu rimske cr(ъ)kve. P(o)pb hotê ureždati se k misi. Naiprvo gl(agole)tb ps(ala)mb.* f. 139a—148d s opširnim uputama i tumačenjima kod pojedinih dijelova mise.

4. Sanktoral. *Počenju navlašćne mise s(ve)tacъ o' misala* f. 148d—193c. Između f. 156cd i 157ab manjkaju svetački dani od 2. II do 9. III. Istarski kodeksi Ljubljanski i Ročki nemaju u sanktoralu na 24. IV molitava u čast sv. Adalberta, premda ga kalendari spominju. Od Bartolovih kodeksa Lj jedini ima 24. V: *Na pre(ne)senie s(ve)t(a)go Frančiska*, gdje rubrika upućuje na službu njegova blagđana 4. X. Sv. Liberije ima naslov pape i ispovjednika (27. V). Svetkovina sv. Jeronima (30. IX) ima ispisanu cijelu misu osim evanđelja za koje se upućuje na misu za naučitelja Crkve (187c—188b) dok ostali kodeksi imaju samo 3 oracije. Sv. Justina ima također svoje 3 molitve (188c).

5. *Commune sanctorum — Poč(e)njutъ opće mise po zak(o)nu s(ve)te rimske cr(ъ)kve.* 193c—215a. Tekst je na kraju ovog dijela manjkav između f. 214cd i 215ab gdje u općoj misi za jednu djevicu nema drugoga evanđelja, Mat. 25, 1—13, zatim 3 oracije iz mise ponovljenja crkve i introitus sa oracijom iz mise: *Na op-hodno godišće kršćen'ê cr(ъ)kve.*

6. *Votivne mise s mrtvačkima — od kojih prva na d(a)nb ponovleniê cr(ъ)kve* i početak druge manjkaju — f. 215a—235a. Ukupno ih je 85.

7. *Obredni tekstovi — f. 235ab—245cd.* Tu se redaju:

- a) *Zn(a)m(e)nati vođu na Efifaniju — f. 235a—238a*
- b) *Na d(a)nb s(ve)tago Stêpana d'êk(o)na bl(agosl)vi)ti solъ i zob' f. 238a—239d.* U oraciji se traži zagovor: *raba tvoego i viteza Krsogona (238c) ... i bl(a)ž(e)nago Benedikta častnago opata (239c).*
- c) *Na danъ s(ve)t(a)go Iv(a)na e(van)j(e)l(i)sta po misi bl(ago-slo)v(i)ti vino — f. 239d—240c.*
- d) *Na d(a)nb s(ve)t(a)go Blažiê bl(agosl)viti ovočiê.*

U srednjem vijeku vezali su se mnogi blagoslovi za blagdan sv. Blaža. Tako blagoslov kruha, vode, vina, voća, povrća i svijeća (Franz I, 202, 271, 285, 457—459). Naime, poznato je, da je sv. Blaž zaštitnik protiv bolesti grla koje se na njegov blagdan blagoslivljalo, a za taj je obred trebalo blagosloviti i svijeće. Sigurno je da je i ta blagoslovljena hrana (kruh, povrće, voće kao i voda i vino) na njegov blagdan imala čuvati od bolesti grla. Od glagoljskih kodeksa imaju ovaj blagoslov II Vrbički misal f. 279r—280v, Ročki 230d—231b i senjski obrednik »Meštija dobrog umrtija«, Senj 1507, Nacionalna sveučilišna knjižnica R II A-16⁰-7, str. 55. Uz vrlo male pravopisne, morfološke i leksičke razlike tekst se u Lj, R i u inkunabuli senjskoj sadržajno potpuno slaže. Franz i E. Martène, *Antiquis Ecclesiae ritibus*, T. I—IV. Antwerpen 1738—1763, koji obiluju ritualnim tekstovima, nemaju takvog blagoslova koji bi barem donekle odgovarao staroslavenskom tekstu. U bečkoj Nacionalnoj biblioteci sign. Cod. S. n. 4 499 nalazi se latinski rukopis iz 17. st. kaligrafski napisan i lijepo ukrašen. Na prvoj strani je slika sv. Blaža biskupa na prijestolju, a u lijevoj ruci drži model crkve. Vjerojatno potječe iz Dubrovnika. Sadrži blagoslove kruha, vina, voća i sjemenja. Ti darovi naravi bili su blagoslovljeni u kanonu poslije podizanja kod riječi: *per quem omnia, Domine, semper bona creas, sanctificas...* Oracije ovih blagoslova ne odgovaraju glagoljskim tekstovima koji nisu bili u sklopu mise, već su predstavljali posebni obred s 3 oracije i prefacijom što pokazuje da je taj obred vrlo star.

Oracije izriču molbu za zaštitu od đavla, da on bude pobijeđen i neškodljiv za ljude, da se uzimanjem voća za hranu postigne ozdravljenje duše i ulazak u nebesko kraljevstvo. Treća je oracija najdulja i daje pregled citata o voću i voćkama u Starom zavjetu počevši od raja zemaljskoga (Gen. 2, 8—9; 2, 89; 3, 1—12), pa do uništenja egipatskog voća tučom (Exod. 9, 22—25) kao i plodove drveća u prenesenom smislu: križ Kristov kao plod otkupljenja.

Sjećanje na prvo voće u rečenici *iže plod'na vstocē v' edomé raē anj(e)lom' svoim' nasaditi zap(o)v(ê)dê*, ima apokrifni prizvuk. Naime, bogumili iznose dualističku nauku o stvaranju svijeta, gdje i Lucifer (Satanail) ima udjela u stvaranju. U apokrifnoj priči »*Skazanie o drevê krestnomъ*« (I. Ja. Porfirjeva, Apokrifičeskija skazanija o vethozavêtnyhъ licahъ i sobytijahъ po rukopisjamъ Soloveckoi biblioteki. Sanktpeterburgъ 1877, str. 97): *Kako rastjahusja drevesa? Egda nasadi Gospodъ rai, ne be togda agg(e)lvъ, tokъmo edinъ Gospodъ i edinъ sotonailъ s nimъ. Čto emu povele Gospodъ*

nasaditi, sotonailъ že kradjaše ot vsjakogo sadu i prosbša posrede raja, ... Gospodi blagoslovi, elika nasadihove ... Izgleda da rečenica o sađenju prvog voća u raju zemaljskom ima veze s ovim bogumilsko-apokrifnim učenjem, samo što je u glagoljskoj oraciji popravljeno, jer je ta dužnost od jednog prenesena na više anđela.

Zanimljiv je ovaj obred blagoslova voća na 3. veljače kad ono već iščezava. Donosimo i njegov cijeli tekst da se možda lakše pronade paralelni latinski ili grčki tekst u kojem našem ili stranom kodeksu i utvrdi historija, datum i porijeklo.

G(ospod)ъ s (vami). G(ospod)i B(ož)e O(tъč)e vs(e)m(o)gi eg(o)že moćiju vsaka tvar' osvećaema osvećaet se. i egože siloju vsaka zloba o'goneciê o'gonit se t(e)be priležno molim' da bl(agoslo)ve bl(agoslo)vi+ši si plodъ ovočni. i podasi n(a)mъ ot tvoego svećeniê vkušajucimъ tvoee bl(a)god(ê)ti naslaždati se. da obnovleni vnutrê k c(ê)s(a)rstviju raiskomu priti utegnemъ. G(ospode)mъ n(a)š(i)mъ. Va vse v(ê)ki v(ê)kъ. Am(e)nъ. G(ospod)ъ s v(a)mi. I z d(u)h(o)m' t(voimъ). Vъ višnihъ sr(dъ)ca. Im(a)mъ G(ospode)v(ê). Hv(a)li vsilaim'. Do.. Vistinu dostoino i pravadno e(stъ) ... prav(o) . d(o) k(o)nca.

Vêčni B(o)že c(êsa)ru c(êsa)remъ i vladatelju vsačaskihъ. iže za sp(a)s(e)nie č(lovêčъ)skago roda pl'tъ ot d(ê)vi M(a)rie priêti račil' esi. iže včerašni d(a)nъ zak(o)nъ is'plnae k cr(b)kvi priti račilъ esi i na rucê b(la)ž(e)nago Sêmiona priêti se. i b(la)ž(e)nago Blažiê b(i)sk(u)pa palmoju m(u)ki i korunoju arhierîstva ukrasiti račil' esi eg(o)že d(a)n(a)sъ prazdnikъ čtemъ. I m(o)l(i)m' te G(ospod)i da prosbami s(ve)te M(a)rie d(ê)vi i vsêhъ s(ve)tih' tvoih' bl(agoslo)viti r(a)čiši sie plodi drêv' ovočnih' eže na potrêbu čl(ovêčъ)sku rodu dal' esi. iže plod' ovočni na vstocê v' edomê raê anj(e)lom' svoim' nasaditi zap(o)v(ê)dê. Iže plod' drêva križa tvoego gorkoe vkušenie prviju rodit(e)lju osladi. Iže drêvle divno iz Ejupta iz'vede s(i)ni iz(rai)l(e)vi v mnoz(ê)h' zn(a)m(e)niêhъ ejupt(ъ)skie ovoćie poraziti slanoju. Iže prvomu čl(ovê)ku Adamu postavlenu bivšu v rai ot drêvъ ovoćiê êsti p(o)v(e)lê. Ti G(ospod)i i s(ve)ti O(tъč)e i B(ož)e vêčni nevidimoe tvoe sili bl(agoslove)nie tvoe izlêi na si plodъ ovočni eže mi r(a)bi tvoi vъ obiçae n(a)še priemljuće ot nego priemlemъ i vkušaemъ k' balovaniju d(u)šъ n(a)ših da pridetъ. Da vsaki dêmun' pobêždenъ i prognanъ o'lučit se ot spodobîê r(a)bъ t'voihъ eže ti svoeju krviju ot'kupiti račilъ esi. Iže ži(vetъ)...

P(o)m(o)l(imъ se). B(ož)e em(u)že v'sa i stuhiê povinuet se i vsa rabotajut' tvar'. usliši prosbi r(a)bъ t'voihъ i si plodъ ovočni sve-

čaeми imenemъ tvoimъ m(i)l(o)stivo bl(agoslo)v+iti spodobi i podai vs(ê)mъ okušajucimъ ot nego v sp(a)s(e)nie v(ê)čnoe d(u)šb i t(ê)-l(e)sb ihъ prospêti, da tvoe bl(a)godêti dovolne naplneni v c(êsa)r-stva tvoego piće obrêsti se utegli b(i)homъ. H(risto)mъ.

Pos(ve)ti + s(ve)ta Troice v̄semogi v(ê)čni B(o)že pomoćiju ureždeni vlast̄ člo(vê)kom' i bl(agoslo)vi + da sim' plodom' ze-m(a)lskago ovoćiê stvoriši e n(e)b(e)sk(a)go c(êsa)rstva b(i)ti pri-čestniki. G(ospode)mъ.

e) M(o)litva pod'strêci vlasi otročeti — f. 241b—241c. Lj ima samo dvije oracije. Ročki misal ima sve 3 molitve, v. str. 37—38.

f) M(o)l(i)tva bl(agoslo)viti prsteb̄ — f. 241c—242b. Na početku ima samo općenito: p(o)pb̄ pita ako su rod̄b̄ meju sobu. Dalje se nastavlja cijela misa za mladence, a na kraju nalazi se blagoslov prstena (jednoga) bez ikakvih uputa: pošli D(u)hb̄ S(ve)ti tvoi p(a)-r(a)klit̄ nad' si prsteb̄ ...

g) Zn(a)m(e)nati ml(a)dênc̄b̄ p(o)pb̄ nar(e)čet' ime emu — Obred krštenja f. 242b—244a.

h) V s(o)b(o)tu čin̄b̄ kršćeniê (vode) f. 244a—245d. Svršetak obreda je na kraju prekinut, jer nedostaju posljednje stranice.

Bilj e š k e, koje pokazuju gdje se kodeks upotrebljavao, važne su za onomastiku, toponimiku, jezik i crkvenu povijest. Najviše ih ima uz kalendar.

Na 134v: Godišće Domicu Sudariću i nega ženi i nega hćeri ki su ostavili hižu redovnikom̄.

Prekrst' crkve s(veta)go Andreê vazda v nedêlju predpustnu nedelju.

Prekrst' crêkve s(ve)te Katarini vazda na obraćeni Pavla

Prekrst' ol'tara s(ve)t(a)go Antona prvi dan' po obraćenju Pavla

Na 135r: God̄b̄ pre Jur'ê Žnid(ar)(i)ć(a) (17. IV).

Prekrst' s(ve)te Marie na britufi⁶⁹ vazda prvo nedêlju po san'mi Pazin'skom' po Jurevi. Drugom rukom slijedi: I ta dan je prekrst' oltara svetih' Fabiêna i Šebastiêna i s(veta)go Roka.

135v: Prekrst' s(ve)ta)go Jure. vazda prvu nedêlju po Sen'si (Uzašašću) a činimo ga v' nedelju po prekrsti s(ve)te Marie.

24. V: god̄b̄ pre Mavra Brat'nića. Prekrst' s(ve)t(a)go Ivana nad vrati vazda v nedilju kvatrnju po Petikosteh'. Prekrst' s(ve)t(a)go Êkova vazda prvu nedelju po sv(e)tom' Telu.

⁶⁹ Akademijin rječnik I, 655 ima za britof, groblje od njem. Friedhof samo jedan primjer iz Glavinića u 17. st.

Na 136r: *Prekrst' oltara s(ve)te Devi Marie vazda na Brtuki (?)*

136 v: .č. f. l. d. (= 1555) *prestavi se pop Mihel Markučić' plovan' beramski Godišće g(ospo)d(i)nu Baldasaru budući plov(a)n' ove s(ve)te cr(kve) 19. IX godъ pre P(e)tra F'likov(i)ća.*

.č. f. m. a. (= 1561) *Prekrst' crekve svetega Duhu (!) vazda pred Miholu onu nedeljju.*

Prekrst' crkve s(ve)te Troice prvu nedelju po Lučine. (Ista bilješka nalazi se na dnu stranice gotovo sasvim izlizana).

Prekrstъ oltara s(veta)go Kirina u s(veta)go Ėkova.

137r: *Prekrst' crĕkve s(ve)t(a)go Martina v' Bermĕ vazda prvo nedeljju (!) pred Martinju i ta dan' e prekrst' crkve s(ve)te Eleni.*

10. XII: *godъ pre Martina plo(vana).*

138d: *Va ime H(risto)vo. lĕtъ g(ospod)dnihъ .č. i.u. i .n. i.d. (= 1475) to zapisa pravdi bĕramske. ke gredu gos'podĕ popъ Juri namĕstnikъ v' Bĕrmĕ po zapovĕdĕ komuna i v to vrĕme buduĕega ŷupana Mar'tina Petrĕiniĕa i nega podŷupa Velen'ta Lombardiĕa. prvi ĕa gre ob' Jur'evĕ .d. (= 5) marakъ ino za pismo .g. (= 4) sol'di. Pakъ o Ŗatъ Mihĕlĕ. .ŷ. (= 7) marakъ ino za pismo .g. (= 4) soldi. Pakъ vin'skĕhъ marakъ .ŷ. (= 7) ino .k. (= 40) so(ldi) ino .ŷ. (= 8) sol(di) ino za pismo .g. (= 4) so(ldi). Pakъ ov'ĕhъ .j. (= 30) librъ mane .bi. (= 12) so(ldi) ino za pismo .g. (= 4) so(ldi) ino .ai. (= 11). ŷivehъ ovacъ. ino ob' Eleninĕ svaka kozara .a. (= 1) sirъ. od tĕhъ gre ŷupanu .a. (= 1) sirъ. Pakъ gre p'ŷenice .i. (= 20) sp(u)di. ov(a)sa .i. (= 20) ino .b. (= 2) s'puda. ob' Jur'evĕ gre .v. (= 3) ĕn'ci. o Boŷiĕĕ .bi. (= 12) kokoŷĕ o pustĕ. .bi. (= 12) kokoŷĕ.*

ki z'van'ni k'meti imaju b'lago v'nutrĕ leŷeĕa blaga da v'kup' ŷ' nimi mar'kĕ plaĕaju po blagĕ. kakor' ki ima blago. ki veĕъ ta veĕъ ki mane ta mane plaĕa.

Na posljednjem dodanom listu 2r nalazi se povijesna bilješka iz god. 1596: .č. f. p. e. miseca ijulea dan .e. (= 6) kada to zapisah ĕ pre Martin Milohaniĕ plovan (v) Berme va to vreme i to leto vazeŷe Senani Klis i ubiŷe vrage naŷe i opet vazeŷe Klis. Pogubi ih Bog i Deva Maria.

LITERATURA: I. Berĕiĕ, Dvie sluŷbe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda. Zagreb 1870, 23-24; I. Milĕetiĕ, Hrvatska glagoljska bibliografija, Starine 33, 20-26; R. Strohal, Ćitanka iz knjiŷevnih djela starih bugarskih, hrvatskih, srpskih i slovenaĕkih. Zagreb 1921, 64; J. Vajs, Najstariji hrvatskoglagoljski misal. Djela JAZU 38, 1948, 18-20.

4. Bartolov Bakarski brevijar iz god. 1414.

BREVIJARI obiluju bogatstvom i raznolikošću sadržaja. U njima se nalaze dulji ili kraći izbori čitanja iz Staroga i Novoga zavjeta, zatim iz prvobitnih dijelova brevijara: antifonarija (pjevani, promjenljivi dijelovi časoslova), psalterija, himnarija, lecionarija, homilijarija, pasionala i kolektarija. Već su pravila sv. Benedikta (gl. 50) propisivala dužnost privatne recitacije brevijara ili časoslova za koju nisu bile podesne rečene zbirke. Iz te privatne recitacije nastala je potreba da se načini izbor iz pojedinih dijelova, da se oni organski povežu i skrate. To je učinio franjevački general Haymo (1244), koji je naročito skratio lekcije. Ovakav časoslov brzo se proširio cijelom Evropom i već je u 14. st. vrijedio kao službeni časoslov cijele rimske crkve (odatle naziv: Breviarium secundum consuetudinem Romanae Curiae,⁷¹ s istom razdiobom kao i misali).

Hrvatski glagoljaši imaju takve skraćene časoslove već u 14. i 15. st. Ipak ni jedan nije na isti način kraćen, naročito u čitanjima. Razni redovi: benediktinci, franjevci, trećoreci i pavlini imaju svoje posebne tipove. Neki su odlomci brevijara dragocjeni primjeri pjesničke proze, ritma, tankoćutnosti i adekvatnosti izraza.⁷²

Prema citiranom zapisu samoga Bartola pisca (v. str. 14—15). Bartol je prepisao jedan brevijar za stolnu crkvu sv. Andrije apostola u Bakru. U koji tip predtridentinskih brevijara spada, što sadrži, ne znamo. Nema sumnje, da je bio lijepo napisan i opremljen poput Bartolovih misala. Bio je ponos bakarske kaptolske crkve, jer ga kanonik Barčić u svojoj povijesti spominje na 20 mjesta, premda je crkva imala više rukopisnih brevijara.⁷³ U Barčićevo vrijeme, a pisao je svoju povijest oko god. 1740, nalazio se Bakarski brevijar u kaptolskom arhivu.⁷⁴ Svi koji citiraju⁷⁵ Bartolov glagoljski zapis, pre-

⁷¹ D. Kniewald, Liturgika. Zagreb 1937, 40—43.

⁷² J. Hamm, Glagolizam i njegovo značenje za Južne Slavene. Slavia, Praha XXV/1956, s. 2. 313—321.

⁷³ Senjskomodruški biskup *Petar Mariani* na svojoj vizitaciji u Bakru god. 1653. stavio je upit: »Quot sunt missalia, breviaria, ritualia, antiphonalia?« Odgovor je glasio: »Est unum missale croaticum novum, breviaria et missalia vetera sunt plura ex bergamina. Ritualia et antiphonalia nulla sunt, nec est latinum missale.« Barčić, o. c. 265.

⁷⁴ Antedetto Breviario Glagolito M. S. In carta Bergamena ò sia Peccora In folio; Il quale si conserva per Memoria anchorà presentementè Nell'Archivio Nostro Capitolare. Barčić o. c. str. 518.

⁷⁵ E. Sladović, o. c. 1856. g., I. Črnčić, Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. Rim 1867, 96—97; M. Mažić, o. c. str. 4—5; Đ. Šurmin o. c. 1898. g. 113—114.

pisuju ga iz Sladovića, a ovaj ga je našao u »Kvaderni kapitulske colegiate crekve«⁷⁶ koja je također nestala.

Budući da se zasada ne zna sadržaj i sudbina Bakarskog brevijara, iznijet ćemo važnije, kasnije zapisane, bilješke iz njega koje je Barčić unosi u svoju povijest bakarske crkve. Njegova rukopisna Historija nije proučena ni štampana, a nalaze se u njoj sve bilješke iz Bartolova Bakarskog kodeksa. Iznosimo ih kako slijede kod Barčića. Od pretjerane upotrebe velikih slova izmijenili smo pisanje prijedloga i ostalih sitnih riječi u mala slova.

O preseljenju krbavske biskupije iz Modruša u Novi.

Ma poi l'Anno dell'Umana salute A° 1469. C. 6. del Mese di Giugno havendò il Turcho depredato le Parti et Luoghi oltrà Montani, s'inoltro versò il Fiume ò sia Aqua Nominata Kupa, presè Metlicha, et varij altri Luoghi sino Lubiana (: comè il tutto racconta et ne fà fede il Bartolomio Kipuch, *Volgarmentè Denominato Supissacz nel suo Breviario Glagolito Manuscrito* dal Medemo, et donato alla chiesa di s. Andrea Apostolo di Buccari :) versò il (str. 216) fine del quale si contengono registrate le seguenti Parole dal Linguaggio Glagolito, tradote nell' Idioma Italiano.

L'Anno A° 1469. Addi 8. del Mese di Giugno Venssero gli Turchi, dalla parte Superiore, et deprendorono molti Vilaggi, et la Metlicha, et arivorono cosi predandò sinò la Città di Lubiana. Arivati poi la seconda Volta, quello, chè ritrovorono depredorono delli Beni aspetanti agli Conti Frangepani, gli qualli furono molto molestati dagli suddetti Turchi, cosi purè sotto Matthià Rè dell'Ungherià, occuporono, et ridussero sottò il di loro potere il principale posto degli loro Beni, et Luoghi il chè tutto successè nel Mese di Novembre in detto Anno; Nel Tempo, in cui viveva Martino Conte Frangepani; Il qualle ebbè à sufficienza degli travagli, et danni Causatigli dà detti Turchi, assieme con gli suoi Fratelli Stefano, et Damiano et degli loro Filiastri Bartolomio, et Nicolao.

Cosi purè doppò tutto ciò, versò l'Anno doppò la Nascita di Christo A° 1470. Il Medemo capitale Nemico della christianita Turcho, mossè la Guerra à queste Nostre Parti, havendo depredato la Modrusa, et altri suoi circonvicini Luoghi; gli qualli tutti abbruciò (:Del qual danoso Incendio ancòra presentementè, tantò le Muraglie delle sopradette Residenze si Epi[s]copale, chè del Bano, quantò (217) delle Residue chiese, anchorà forti, et squasi (!) intiere (:abenchè dà si lungho tempo:) furono abbruciate, et destrutte attestono il miserabile estermínio, chè attualmentè apparisce, à segno tale, chè il Vescovo di Modrusa doppo seguito questo miserabile Incendio non havendò dovè abbitare, ritiratosi con gli suoi Canonici, et sacerdoti nella Città, et Castello di Novi in Vinodol essistente, situato in queste Parti Maritime

⁷⁶ Kvaderna kapitulske colegiate crekve Bakarske sv. Andrije apostola s ispisanim darovnicama, testamentima i ugovorima nalazila se također u Barčićevo doba u Bakru. V. Historia str. 303.

in vistabili in quella la sua Residenza Episcopale l'Anno A° 1493. cioè doppò esser decorsi in tutto Anni A° 24. Dall'Anno A° 1469. in cui l'accenato Turcho (:come nè fù soprà detto:) depredato haveva gli Luoghi, et Parti oltrà Montane nel tempo appuntò in cui la Città di Modrusa stata Catedrale del Vescovato sudetto, nè fù dal medemo Turcho sacheggiata, et dest[r]ucta, Ritiratosi dunque il Vescovo di Modrusa, che in quelli deplorabili, et calamitosi Tempi viveva per Nome Christoforo Nattivo di Ragusa in detta Città di Novi nell'Anno Antedetto A° 1493. con l'istessa occasione vi trasportò in quella la sedia, overò Catedra Episcopale di Modrusa, fabricandovi in detta la sua Residenza; dà dovè poi doppò il breve corso di soli A° 3. Anni decorsi nell'Anno A° 1496. si era ritirato vià per causa della Peste, scoperta nel'istesso tempo in Novi, la qualle essendò cessata, tornò di bel nuovo alla sua sedia, dovè poi nell'Anno A° 1499. Addi 29. del Mese di Genaro, possò dà questa all'imortale Vittà, et fù pomposamentè sepolto nella chiesa Cattedrale alhorà (218) di ss. Apostoli Filippo et Giacomo; In detta Città di Novi, il di cui cadavere fù accompagnato dà tutto il Clero Vicino (:come il tutto si ricava dall'Antiche scritture Autentiche, conservate nell'Archivio della medema Città:)

Bilješka o posveti crkve sv. Jurja god. 1431.

Anno 1431. Addi 6. del Mese di Luglio dà un certo Vescovo di Korbavia Nominato Vitto: di cui per non esser stato Antichamentè il costume di registrare li cognomi non si sà qualle cognome l'antedetto tenisse:) In detto Altare frà l'altre Reliquie non specificate furono riposte le Reliquie di s. Nicola; essendo stato in quel tempo un certo Zibol Parrocho di Buccari; Comè il tutto più chiaramentè appare d'alcune Inscrittioni Manuscrutte con carattere glagolito essistenti nel fine dell'accenato Breviario la copia delle quali di parola in parola dà me desonta, et tradotta nel linguaggio Italiano, comè in quello essistè è la seguente. (243)

Copia. L'Anno A° 1431. Addi 6. del Mese di Luglio è stata consecrata la chiesa di s. Giorgio, et l'Altare di s. Giorgio, et furono riposte in quello le Reliquie di s. Giorgio; Nell'Altare della ss. Trinita, le Reliquie di s. Nicola così purè furono consecrati gl'Altari del Corpus Domini, l'Altare di s. Matthià, nella chiesa della B. V. Al Porto, così purè l'Altare di s. Elia, et di s. Gioanni. Et consecrò gli sopradetti Altari il Vescovo di Korbavia Vitto, nel Tempo, nel quale viveva un certo Signor Andrea di Nome, con li suoi fratelli, nel qualle fù purè in Buccari il Parocho Zibol, et il supano Nicola, il Giudice Mattio, et Satniko un certo Szimcich. Et questo scrissi io Pre Ambrosio. Di chè Iddio l'habbia in requie.

O posveti oltara sv. Andrije u Bakru.

(244) A° 1493. Addi 2. del Mese di settembre; comè n'appare manifestamentè d'un altra Inscriptione et Annotazione, nel Fine del dà me notificato Breviario Manuscrutto con carattere Glagolito espressa, la di cui copia tradotta Nell'Italiano, è la presente.

(245) L'Anno A° 1493. Addi 2. del Mese di Settembre Ritrovandosi qui in Buccari il sopra ramemorato Cristoforo Vescovo di Modrusa et Corbavia

consecro l'Altare Maggiore di s. Andrea Apostolo; et riposè in quello le Reliquie di sottò espresse, cioè primieramente le Reliquie di s. Paolo, s. Gioanni Baptista, le Reliquie di s. Gierolamo, di s. Tomaso, di s. Leone Papa, et di diversi altri Santi il tutto à gloria, et onore dell'omnipotente Iddio.

Bilješka o gradnji sakristije god. 1437. (245—246)

La qual sacristia l'Anno 1437. Addi 9. del Mese d'ottobre, nell'Anno suddetto fù terminata dà un certo in quelli tempi Vivente Mistro Francesco Sillich, coll'opera, et aggiunto supeditato d'alcuni buoni, et Venerabili Uomini, assistenti costi in Buccari, nell Tempo, in cui erano Patroni, et Giurisdicenti d'esso Nostro Paese un certo Andreo, et Friderico, essendò alhorà Parocho un certo Zibol, coll' Intervento, et assistenza à detta opera prestata dagli R(ever)ndi in detto Tempo Viventi sacerdoti Don Nicolao, Don Giacomo, Don Matthia, et altri; li qualli furono incitati à tal pia opera, nel tempo in cui Viveva un certo satnicho di Nome Matthia, et di diversi Altri, li qualli furono Procuratori dell'accenata opera alla qualle supedito non pochò il solevamento la confraternita di s. Giorgio qualle in detti Tempi attrovavasi erretta; et la detta fù terminata dall'accenato di soprà Mistro Nicolao Szrinski coll'ordine dato dal medemo et opera assieme col sudetto prestata dal sopràramemorato Francesco Sillich, quali hebbèrò per la fabrica della sudetta N° 40. Sechini in oro. Comè il tutto s'attrova specificato per quello riguarda l'antedetta erressione nell'Annotazioni esistenti nel fine del tante volte [nominato] *Breviario Glagolito* dal quale nè fà estradata la presente Relatione.

O podizanju, posveti i uzdržavanju oltara sv. Fabijana i Sebastijana i sv. Julija.

(252) Questo Altare fecè consecrare il stato Possessore del Medemo un certo Giacomo Paichurich dà cui fù erretto assieme col suo Fratello, nel Tempo chè erano Patroni, et Giurisdicenti questi Bēn Maritimi li conti Martino et Nicolao Frangepani (:comè di ciò s'attrova la Relatione annotata, è manuscritta con carattere Glagolito nel fine del tante volte nominato *Breviario Glagolito*:) L'Accenato Giacomo Paichurich diedè, et assegnò per Dotte al Detto Altare un pezzo d'una Vigna Nominata Podzopal; cosi purè dispòse, che la di lui Moglie debba dare per Dotte al suddetto Altare un'altra Vigna in Gelencka oltrà il Monte situata.

Altare di s. Giulio. Il sopradetto Altare di s. Giulio, è stato un Altare similmentè Anticho, stato situato nella Parte sinistra della sopradetta chiesa; Questo fù consecrato l'Anno del Signore A° 1410. Addi 27. del Mese di Maggio; dall'illustrissimo è Reverendissimo Monsignore: stato Vescovo di Segnia, Modrusa ò Corbavia, (253) Biassio Maidevin; (:comè n'appare annotato con carattere *Glagolito in detto Breviario*:) Frà l'altre dà me soprà appostate, et dà quello state ricopiate, et nell' Idioma Italiano tradotte Antiche Memorie.

Bilješka ispisana na str. 254—258 s datumom pisanja Bakarskog brevijara svjedoči o brizi, materijanim izdacima, smislu Bakrāna

za lijepo opremljene kodekse, govori o njihovom živiljenju i nabraja imena naručitelja, (svećenici: Didak, Matija, Jakov, Stojko; svjetovnjaci: župan Gašpar i Čikada, sudac Mikula, a obilno je pomogla pisanje kodeksa gospođa Čička sa svojim mužem Bogdanom). Ovo dokazuje da je Bartol pisao taj kodeks ili u samom Bakru ili u neposrednoj blizini, jer Bartol opisuje naručitelje brevijara kao da ih lično pozna.

Premesso questo picciolo Avertimento; Per quello concerne il stato, nel quale antichamente ritrovavasi l'Antedetta Nostra chiesa Parochiale di s. Andrea Apostolo, delli pochi mà Virtuosi, et di Vitta esemplare sacerdoti, comè non menò d'Alcuni Venerandi Uomini quali Vivevano negli Tempi passati costi in Buccari bastarà l'apportarne quel tantò chè della Medema, et de Medemi nè hò ritrovato relacionato, *nel tante Volte Nominato Breviario Glagolito M. S.* In cui nè sta ferma la testimonianza insinò al giorno d'oggi stata apportata dal *compositore del sudetto Bartolomio Kip, altrimentè denominato Szupisacz*; Dal di cui originale estradatane la copia, et nel Linguaggio Italiano fedelmente tradotta è del Tenore seguente.

Copia. Io grandissimo peccatore *Bortolomio Kip*; Il quale cognominato fui *Szupissacz* et scrissi questo Libro, ò siasi *Breviario Glagolito*, nella mia solita Abbitazione in Corbavia, ad onore di s. Andrea Apostolo, Patrone di Buccari; La di cui chiesa ebbè insinò dal Principio della sua errettione in spiritualibus Uomini sacerdoti, et Venerabili Aministratori, Primieramentè il Reverendo (:alhorà stato Parocho della suddetta:) Don Didaco; Questo Signore è stato Vicario del Vescovo di Corbavia, molto lodato dalli suoi Concitadini, et d'altri, mentre fù un Uomo buono, et perfetto, molto prudente, et intelligente, di buona et esemplare Vitta, — Il quale ebbè sottò di se degll' Uomini molto Virtuosi, et Divoti nel servitio di Dio, cioè il Reverendo don Matthia, Don Stoicho, Don Giacomo, et Molti altri; Li qualli tutti Iddio conservi nella sua santa gratia. Nella suddetta città di Buccari Vi dimoravano in questi Tempi Alcuni Venerandi Uomini, molto prudenti, di buon Nome, et Fama; cioè il supano, un certo Gasparo, et Cicada; il Giudice Nicola, et residui Altri; Quali tutti dà me soprà nominati Viventi in detti Tempi in Buccari molte bisogniose chiese con le loro facolta erressero, et il Bisognievole al' culto, et servitio Divino suppeditorono; Et perciò Iddio Misericordioso, Padre et Giudice di tutti difonda soprà di loro gli Tesori delle sue celestiali Benedizioni; comè versò quelli, ch'erano veramentè Amici, et suoi fedeli servi: Voi dunque Tutti migliori, et di me più Vecchi, et prudenti; alhorchè legerette questo Libro, non mi maledite, mentre questo scrissero le Mani di me indegno peccatore; Il quale fui costretto di fuggire, et transportarmi dalla mia Patria, à causa delle guerre, chè mossero gli Bossinesi, Venettiani, Tartari et Turchi contrò il Rè d'Ungheria Sigismondo, il quale deffendeva fedelmentè il christianesimo, et Queste Nostre Parti. Imparatevi perciò gli Vostri Haveri, et Facolta di convertire in Sante, et Pie operationi; acciò questi, et queste vi possino esser di profitto, per conseguirne dà Dio la Vostra eterna salute; Et pregate Iddio per tutti, et caduni di loro, gli qualli aggiutorono con le di loro Facolta, et Bontà à formarne questo Libro, comè purè per la signora

Cicichia Nominata, la quale possè il fondamento stabile alla perfezzione di questa pia opera; imitandonè l'esempio di quella Vedova Evangelica, della quale disse il Signore d'haverne riposto nel Gazofilacio tutto quello ebbé; comè non menò per il suo più Marito Nominato Bogdano; et per tutti quelli, li qualli appartengono alla sua Famiglia Vivi, et Defonti, et in fine per me scrittore del presente Libro Amen.

L'Anno del Signore A° 1414. Jo Bartolomio, comè sopra descrissi la Nobilta di Corbavia; Della quale la Morte è la Commune Madre, la Patria la sepoltura, et le Ricchezze gli peccati Coll'aggiuto di Dio terminai la descrizione di questo Libro o sià *Breviario Glagolito*, et lo donai à gli sopradetti Venerandi Uomini (:ch'alhorà comè soprà dissi vivevano in Buccari;) et fui pagato pontualmentè secondo il prezzo frà me, et loro stabilito et accordato; et oltrè il prezzo medemo ancorà sono stato soprà abundantemente riconosciuto et donato; et dà quelli et molti Altri lodato. Del chè tutto sij Benedetto il Signore Iddio Padre, Figliolo, et lo Spirito Santo Amen. Così egli, et Io nulla di più qui aggingo.

Ma perchè nella sopradetta copia non si fà verun' altra mentione, sè non semplicementè del Parocho, d'alcuni pochi suoi sacerdoti; stati coadiutori al Medemo, et d'alcuni Venerandi Uomini in detti Tempi veramentè poveri in Buccari dimoranti. Quindi bramoso d'avanzarne qualche Vera certa, et positiva Notizia del Veridico stato, nel quale s'attrovava l'antedetta Nostra chiesa alhorà stata Parochiale et colleggiata comè è presentemente, consecrata all' onore di s. Andreo Apostolo; doppò il lungo corso d'Anni A° 239. di già decorsi dal sopra ramemorato Anno A° 1414. In cui dall' accenato scrittore Bortolomio Szupissacz nel precitato tante volte suo *Breviario Glagolito* M. S. fù inserta la Copia pocchè fà prima stata dà me ramemorata, et dè quello estradata, come non menò quella della Descrizione apportata dal suddetto, dà mè di sopra riferita della Nobilta di Corbavia; sinò l'Anno A° 1653.

U prijevodu bilješke krivo stoji da je Bartol pisao kodeks u svojem osamljenom obitavalištu u Krbavi, jer pisac jasno govori u zapisu da je morao zbog ratova ostaviti svoj zavičaj, gdje nije mogao sabranu pisati, i tražiti povoljnije i mirnije prilike za svoj posao.

U talijanskoj kopiji Bartolova zapisa i na još tri mjesta Barčić dodaje pišćevu imenu kao neko prezime Kip i Kipuch (str. 255, 216 i 305), a po njemu i drugi.⁷⁷ Da li je u originalnom zapisu postojao uz ime taj nadimak, ne može se sada provjeriti. Sladović ga nema, a on je prijepis uzeo iz zapisa koji se nalazi u Kvaderni, a za Barčića nije sigurno da li je sâm prevodio bilješku, jer se prema broju od 239 godina, koje su prošle od datuma zapisa u brevijaru (1414) (kako sâm izvješćuje), zaključuje da je zapis preveden 1653. god., dakle,

⁷⁷ M. Mažić, o. c. 4—5 i I. Kobler, o. c. 238, gdje pogrešno kaže da je Bartol svećenik iz Krbave: un breviario glagolitico, scritto nel 1414. dal sacerdote di Corbavia Bortolo Kip detto Supisaz.

ne u Barčićevo doba (fù inserta la Copia pocchè fà prima stata dà me ramemorata, et dè quello estradata . . . 258). Potvrdu za nadimak ili prezime *Kip* ili *Kipuch* nisam našla u priručnoj literaturi. Možda je prevodilac spojio iz bilješke *ki* pretvorenim imenom . . . u glagoljskom pismu u *Kip* ili mu je to nadimak po zanimanju. Naime, Bartol je bio ne samo dobar pisar nego i iluminator, sitnoslikar. I, jer je izrađivao slike za koje se još i danas upotrebljava riječ *kip*,⁷⁸ to je mogao, po običaju onoga vremena, dobiti nadimak po svom zanimanju kao što i sâm sebe naziva pisac ili supisac. Nadimak *Kip* ili *Kipuch* Barčić shvaća kao neki književni nadimak, jer pokraj njega stavlja naziv supisac: *Volgarmentè Denominato Supissacz* (str. 216) ili: *altrimentè denominato Szupissacz* (str. 255).

Bilješka o postanku i posveti crkve sv. Stjepana.

Chiesa di s. Stefano (Nelli Suborghi) — La sudetta chiesa eravi eretta (:sè non prima per certo nell'Anno A° 1431:) atrovandosi *nelle Vecchie memorie nel Breviario Glagolito, e Manuscripto in carta Pecora ò siasi Bergamena dal Bartolomio Kipuch Vulgarmentè detto Supissacz conservato nell'Archivio di questo nostro Capitolo nella Tavola delli Messi*, registrata la consecratione della Medema seguita Addi 12 del Mese di Dicembre vi essistono di questa presentemente le Vestigia Indicanti d'esser stata ivi la detta eretta Antichamente, mentre si attrova una Fosse, ò sià campanile presentemente esistente con cntrò la Lapida dell'Altare stato consecrato in onore del Predetto s. Protto Martyre Steffano. (305. Bilješka je napisana na tabeli kalendara za mjesec prosinac).

O posveti crkve sv. Jakova.

Chiesa di s. Giacomo. In qual tempo, et da qui eretta non si hà la Memoria, come non menò da qualle Vescovo sij stata consecrata, s'attrova con tutto ciò nel precitato dà me *Breviario Glagolito*, col carattere Medemo Manuscripto il tempo della seguita sua consecratione, qualle si celebrava Addi 14 del Mese di Luglio; Non essistè però annotato l'Anno in cui ciò intraveni, si può però credere d'esserne stata Coettanea con la precitata chiesa di s. Steffano, ò purè pocchi Anni doppò quella eretta. (306. Zabilježeno u kalendaru za mjesec srpanj.)

O posveti crkve sv. Katarine.

Chiesa di s. Catarina. In detto altare nel Tempo soprà accenato della di lui consecratione furono riposte le seguenti sacre Reliquie, cioè le Reliquie di s. Catarina Vergine, et Martijre, et Di s. Anastasia Vergine et Martijre. (:comè di tal successa consecratione tuttavia s'attrova la Memoria *nel Breviario Glagolito manuscripto coll' tale carattere nella Tavola delli Messi* sottò li 14. del sopradetto mese di Luglio registrata:) 382; na tabeli mjeseca srpnja).

⁷⁸ *Kip* = persona, figura, imago. Rječnik JAZU IV, 956—960; *kip* = imago, icon: *ki* pisaše lipo *kipe* deve Marije. Jambrešić str. 260.

O posveti oltara sv. Petra u istoimenoj crkvi.

Tutto ciò non ostante ne fu ritrovato d'esser stato l'Altare in quella esistente consecrato Addi 25. del Mese d'ottobre nell'Anno A° 1450 (nel quale furono riposte le seguenti sacre Reliquie... (comè lo dimostra l'Annotazione *Manuscritta con carattere Glagolito, registrata nel fine del tante volte Nominato Breviario Glagolito.* (383).

O postanku i posveti crkve sv. Margarite.

Chiesa di s. Margarita. Addi 13 del Mese di Luglio fu consecrata la sudetta chiesa (Comè dalla *Tavola delli Messi inserta nel Breviario Glagolito si può vedere.* Nella quale sottò la suddetta Datta delli 13. del Mese di Luglio sotto la suddetta Datta delli 13. del Mese di Luglio sta aannotata la consecratione dell'avenata Chiesa; (404—405 uz tekst kalendara za mjesec srpanj).

O postanku crkve B. V. Mariae Del Porto i posveti njena oltara.

Chiesa Della BVM Del Porto. Stato antico della Medema. La Medema si suppone d'haver ritrovata di già stata Derretta avanti molti secoli già decorsi. La di cui consecratione trovassi annotata *Nella Tavola delli Messi in un Breviario Grande Glagolito M. S.* Addi 12 da Mese d'ottobre. (413 na strani kalendara za mjesec listopad).

Posveta oltara sv. Matije apostola.

Anno A° 1431. e nel Mese Medemo in cui furono consecrati gl'Altari da me stati riferiti... (:comè n'appare d'un'Annotazione stata inserta *Nel fine del dà me di già relacionato Grande Breviario Glagolito M. S.:*) (416)

Posveta crkve sv. Kristofora u Dragi.

La Chiesa di s. Cristoforo stata consecrata ancorà nell' Anno A° 1464 Addi 3 del Mese di Novembre (:comè s'attrova *nella Tavola degli Messi nel Breviario Glagolito annotato:*) (479. Bilješka je zapisana uz tekst kalendara za mjesec studeni).

Crkva sv. Andrije postaje kolegijalna, kaptolska s kanonicima god. 1425.

(517) Chiesa di s. Andro è Chiesa Colleggiata dall'Anno A° 1425. sta ferma la testimonianza et Fede, stata registrata frà l'Antiche memorie di detto Nostro Paese, apparendonè chiaramente d'una Annotatione la Verita di ciò; La quale s'attrova *nel Breviario grande Glagolito M. S.* dà me in più luoghi di quest'Historia citato, da cui estradatane la copia et dalla lingua Illyrica ò sia Glagolita, tradotti in Italiano è la seguente.

Copia. Nel Nome di Dio, et della Vergine Maria Amen. L'Anno A° 1425 nel Mese d'ottobre Giorno veramentè di s. Luca Evangelista; Si lege nella sacra scrittura, et per testimonianza di ss. Padri, et Dottori di Sta Chiesa, qualmentè sorgerà l'Imperio soprà l'Imperio, la Citta soprà la Citta; il Popolo

contrò il Popolo, et chè verrà tal tempo, in cui sarà guai à quelli, li qualli ciò aspettarano. Questa Profezia viddero verificata Uomini Venerandi, et Intelligenti, Poveri Viventi in Buccari; gli qualli tutti aministravano la Giustizia spirituale et temporale; et primierantè il Molto Reverendo Signor Don Giorgio, Parocho In quel tempo In Buccari; il Molto Reverendo Don Steffano; il Molto Reverendo Don Marco, il Molto Reverendo Don Tomaso Partinich; il Molto R(evere)ndo Don Cirino Vranich; il Molto (518) R(evere)ndo Don Lorenzo Bartolich Canonici della chiesa di s. Andrea (:Del Parocho sopra stato Nominato, non consta qualle nè fossè stato il suo cognome, cosi purè delli Due addietrò citati Canonici don Steffano, et Don Marco, per non esser stato alcuno in detti Tempi Antichi chè s'havesse presso la diligenza di registrarli:.) Questi Tutti seppero molto bene gli Statuti et Leggi Divine. Eravi purè nel suddetto Tempo et Anno costi in Buccari per Giudice Antonio Stiglich et per Satniko il Michele Starcevich. Gli qualli tutti Iddio conservi nella sua Santa Gratia. Gli soprà dà me nominati Uomini per molto è longho tempo dimoravano privi del loro spirituale Pastore ò siasi Vescovo; et aspettandò il Medemo, molto lo desideravano; alla fine doppò si lungho tempo per misericordia, et Provvidenza Divina conseguirono il suddetto et questo fù l'Illustrissimo et Reverendissimo Monsignore Christoforo Nattivo di Ragusa (:di cui non si sà qualle fossè stato il cognome non ritrovandosi il suddetto annotato; per non essere stato Antichamente l'usso di conscrivere gli cognomi:.) Questo fù Vescovo di Segnia, Modrusa ò Corbavia. La dà me soprà riferita relatione, è stata fedelmente ricavata (:comè di soprà nè accenai d'alcune Annotazioni inserte nell'Antedetto Breviario Glagolito M. S. In carta Bergamena ò sia Peccora in Folio; il qualle si conserva per Memoria anchorà presentementè nell'Archivio Nostro Capitolare.

Sudbina Bakarskog brevijara je ista kao i Berlinskog misala iz god. 1402. I iz njega su donedavna bile poznate samo bilješke i kratka povijest do 18. st., a nije se znalo za mjesto njegova boravka. Ni Bartolov Bakarski brevijar ne bi bilo teško prepoznati prema navedenim podacima kad bi se negdje pronašao.⁷⁹

IV

ILUMINACIJA BARTOLOVIH KODEKSA

Promotrit ćemo i usporediti iluminacije Berlinskoga i istarskih kodeksa. Dok slova i inicijali odaju jednoga vještoga majstora-pisara, iluminacije ukazuju na različite ruke više ili manje darovitih i školovanih iluminatora. Miniature u Berlinskom misalu nisu tako brojne kao u istarskim kodeksima, u kraju, gdje su fresko slikari 15. st. ostavili vrijednih spomenika.

⁷⁹ Obratili smo se Gradskom muzeju u Bakru s molbom ne bi li nam tkogod tamo znao reći za sudbinu njihova kodeksa, ali smo, od direktora muzeja g. Marochinija, dobili negativan odgovor. (Arhiv Staroslavenskog instituta. br. 10/1962.)

Osim minijature sv. Pavla u Berlinskom misalu (1b) koja se nalazi u okviru gornjeg dijela glagoljskog inicijala B (ilustriran inicijal), ostale su minijature rađene u slobodnom prostoru, bez okvira. Ukras uz minijaturu ide uzduž stupca ili se spušta ispod stupaca i omeđuje ih u donjem dijelu, ako je minijatura trebala doći pri dnu lista (Rođenje Kristovo 6cd i sv. Stjepan 8cd). Kako minijature nisu uokvirene, pisac je iskoristio sav nejednaki prazni prostor uz sličicu i popunio ga slovima. Da je iluminator bio drugo lice i da je trebao ostaviti prostor za slikanje, ne bi tako nepravilno počinjali reci uz minijature. Prema tome je vjerojatno pisar i iluminator Berlinskog misala bila ista osoba — pisac Bartol. Slike i ukrasi nastali su pod utjecajem talijanskih uzora (Bologna). U Italiji su spajali u novi stil starije italo-bizantinske tradicije i svježije pobude koje su dolazile iz pariške minijatorske škole.⁸⁰ Stapanje istočnih tradicija vidi se u shemi rođenja Kristova gdje Majka Božja leži zajedno s Isusom na postelji. Iznad Isusa neka mreža predstavlja jaslvice a povrh njih su glave magarca i vola, apokrifnih pratilaca rođenja, jer ih ni jedan evanđelista ne spominje (6cd). U minijaturi Uskrsnuća Krist u dugoj bijeloj haljini teatralno zakoračuje jednom nogom iz četverouglastog sarkofaga držeći pobjedonosnu zastavu na dršku koji završava na vrhu križem (85a). Omiljelo srednjovjekovno slikanje Raspeća ispred kanona nije zastupano u B-misalu. Netko je naknadno, nezgrapno nacrtao križ s korpusom povodeći se za nekim starijim uzorom, još romaničke ikonografije, gdje je Krist smiren i dostojanstven, pribijen s 4 čavla (132b). S desne strane stoji Gospa, predstavnik Crkve, i skuplja krv što teče s probodenog boka, a s lijeve strane stoji sv. Ivan, predstavnik sinagoge. Iza Raspeća odmah slijedi tekst: Te igitur, Tebe ubo, odnosno gdje prvo latinsko slovo T ima oblik križa, a njegov vertikalni dio prekrili su iluminatori slikom trpećeg Krista, prikazanog u gotičkom stilu. Tu je on ispaćen, mršav, s krunom na glavi i ranama na rukama, nogama, na prsima i pobuđuje na samilost (132c). Minijatura s latinskim slovom T svjedoči da je rađena prema latinskom predlošku.

Od svetačkih minijatura karakteristične su figure sv. Petra i Pavla (172c) gdje sv. Petar propisno stoji na počasnoj desnoj strani, s kratkom kovrčastom bradom i velikom tonzurom u obliku vijenca (kakvu je on prvi u ikonografiji nosio). Sv. Pavao je ćelav, s dugom bradom.

⁸⁰ Lj. Karaman, *Eseji i članci*. Zagreb 1939, 158—159.

Od Gospine ikonografije poznato je u evropskoj srednjovjekovnoj umjetnosti uznesenje, prikazano u obliku mandorle koju anđeli sa strane primaju i tako nose Gospu u nebo (179b).

Minijaturu sa strane omeđuje ornament od biljevine volute čiji listovi idu ispod i iznad stupca. Stabljika se često vezuje u čvor ili se prekida prstenom ili zlatnom kugljicom (zlatna sunca), koja su ili u samom ornamentu (Berlinski misal), ili posebno smještena izvan njega. Na jednom se mjestu vidi zmaj s dugim vratom, krilima i oduljim repom koji se kao vitica spušta uz stabljiku kao ukras, a širokim raljama grize stabljiku (172c). Ornament sačinjavaju kopljasti, oštri listovi, profilirani bijelim crtama, a na kraju kao završetak stavlja Bartol skup troprsnog ili bršljanova lišća koji podsjeća na kasno romanske elemente (Stelè F., *Umetnost v Primorju*. Ljubljana 1960, 94). Listovi su obojeni šarenim bojama: cinober, ultramarin, zelena, koje su često ublažene bijelom tempera bojom. Elementi (cijeli ili prepolovljeni akantusov list manje ili više stiliziran), motivi kao i tehnika bojanja ornamenta karakteriziraju način bolonjske minijatorske škole. Što se tiče figura, Bartol ih modelira pomoću sjena, isticanja svjetlosti, laganim prijelazima i pažnjom oko izražavanja nabora na haljini. Time njegovi likovi postaju plastični i smješteni u prostor.

Na području inicijala Bartol je razvio veliko bogatstvo varijantata kod istih slova. Kako u tekstu najčešće dolaze slova V, B i P, to je on od istih motiva (dvopleta, tropleta, geometrijskih oblika, lepeza, rakovica, spirala, zupčasto isprekidanih crtica, lišća) kombinirao najrazličitije forme: simetrične, asimetrične i mnoštvo reduciranih oblika (tab. 4—5). Svojom majstorskom i sigurnom rukom produljio je završetke inicijala lijepim vertikalnim i horizontalnim crtama u obliku vitica, kružića, točkica i listića i njima obrubio i ukrasio ispisane stupce. Ti končasti obrubi tzv. filets-bordures načinjeni su cinober-bojom. Gotovo svaki stupac ima po koji obojeni inicijal, a povećana su slova i u samom tekstu ispunjena crvenom bojom. Inicijali su crtani perom, cinoberom, plavom i zelenom bojom. Ponutrica inicijala ukrašena je raznim sitnim arabesknim ukrasima kojom od ovih boja, a kod većih inicijala unutrašnji međuprostori ispunjeni su zlatom. (tab. 1—5).

Analizirajući Bartolovo pismo, inicijale i minijature dolazimo do zaključka, da je Bartol jednako lijepo kaligrafski pisao i vješto slikao minijature sa svom tehnikom suvremenog slikarstva gotsko

-bolonjske škole koja je vladala u Dalmaciji tokom XIV st.⁸¹ Prema tome možemo Bartola iz Krbave smatrati najstarijim i najboljim do danas poznatim domaćim minijaturistom hrvatskih glagoljskih kodeksa krbavskoga područja uz mlađega Jurja Prenčiča iz okolice Nina.⁸² Minijature u starijem Novakovu misalu nisu još proučene i ne zna se da li ih je knez Novak sâm radio.

Bartolovi istarski kodeksi tj. Ročki i Ljubljansko-Beramski bogatiji su minijaturama. Osim glavnih blagdana iluminirane su biblijske i evanđeoske perikope pa i na dane kad nije bio blagdan. Pisac Bartol je ostavljao za njih prostora preko cijele širine stupca, pa je u istarskim kodeksima bilo više mjesta za ilustracije nego u Berlinskom. Naime, u B Bartol je izrađivao najviše dvije figure, dok su u istarskim misalima naslikane pojedine scene s više osoba (Noa sa sinovima, kovčegom i životinjama, Uzašašće, Duhovi itd).

Na prvi pogled zajedničke minijature (Raspeće, Uzašašće, Duhovi) pokazuju da su rađene prema jednom te istom predlošku kojim se služio Bartolov skriptorij. Sve to govori za jedan organizirani rad iz istog vrela. I Novakovo je Raspeće rađeno po istom predlošku, a taj kodeks potječe iz krbavsko-ličkog područja. Sve bi to upućivalo na to da je tamo bio jedan centar, jedan skriptorij, u kome se odgojio i Bartol i da je aktivnost tog skriptorija izazvala formiranje kako domaćih skriptora tako i domaćih iluminatora. U stilskom formiranju tih domaćih iluminatora najodlučniji je utjecaj izvršila talijanska umjetnost likovnog opremanja pisane knjige. (Detaljna poredba je malo teža, jer gledamo samo Ljubljanski kodeks u originalu, a Ročki u fotokopijama). Ipak se zapaža bitna razlika u modeliranju figura. Budući da oba kodeksa imaju Raspeće naslikano na cijeloj strani, to ćemo se uglavnom na njemu zadržati. Takvu sliku ima i Novakov misal (158v), dok je Berlinski nema. Na prvi pogled je jasno da su sve tri slike rađene prema istom predlošku. U sredini slike je raspelo. Krist je prikazan u gotskom stilu koji nastoji djelovati na osjećaje: pribijen je s tri čavla, tijelo je

⁸¹ Kod nas se u tom stilu sačuvalo nekoliko latinskih kodeksa. Usp. H. Folnesics, *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien*. Leipzig 1917: *Confessionale XIV st. Dominikanske biblioteke u Zubrovniku* nr. 64 (26) fig. 137, 138, str. 136—137; *Matricola della scuola S. Giovanni del tempio in Venedig* iz 14. st. *Biblioteca Paravia in Zara* nr. 17 fig. 69, str. 56. D. Kniewald, *Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa*. Rad 279/1944, 51—52; *Pontificale Joannis XXII* iz 14. st. MR 37.

⁸² M. Prelog, *Iluminirani rukopisi (Hrvatska)*. Enciklopedija Jugoslavije 4. Zagreb 1960, 349—351

ispaćeno, njegove se konture u protegnutom položaju jasno vide kao i rane i krv koja teče iz njih. Kod Novaka i Ljubljanskog korpus je modeliran pomoću sjena i nijansa boja, a u Ročkom slikar nastoji postići reljefnost pomoću grafičkih pomagala — crteža. Tako se rebra na tijelu u Novakovom i Ljubljanskom Raspeću ističu izmjenjivanjem svijetlih i tamnih boja, a u Ročkom se to postizava paralelnim crtama. Jednako su oblikovani i nabori na odijelima. Na desnoj strani stoji Gospa koja se upravo onesvješćuje od boli (talijanski emotivni elemenat iz 13. st.) i njena pratnja, a na lijevoj strani nalazi se rimski satnik koji na sve tri slike diže prst u vis kao da gestom popraćuje riječi: ovo je zaista bio Sin Božji. Uz njega je četa rimskih vojnika u njihovim vojnim uniformama sa zastavom na kojoj se nalaze latinska slova: SPQR (Senatus populusque Romanus). Na latinski predložak upućuje i natpis INRI. Osim Rimljana nalaze se i židovski predstavnici na lijevoj strani od kojih jedan ima odijelo redovnika (habit i plašt s kapucom), a druga figura je u suvremenoj nošnji i u Ročkom misalu ima pomodni pojas koji je smješten mnogo niže nego mu je naravno mjesto. Pojas je iskićen, a pojavljuje se u nošnji u drugoj polovini 14. st. Dok slikar Raspeća u Ljubljanskom kodeksu pokazuje Giottov utjecaj u dobivanju prostora i plastičnosti pomoću prekrivenog zida, u Novakovu i Ročkom nema te tendencije, jer odmah iza figura visi zastor. Dio prirode vidi se u raspucanom tlu, hridima, koje su najprirodnije kod Novaka, u Ljubljanskom su suviše stilizirane i obojene ljubičastom bojom kao i odijela, a u Ročkom su prikazane grubim crtama. Ispod križa nalazi se u Ljubljanskom i Ročkom lubanja prema apokrifnoj priči o Adamovoj smrti. Naime, po toj priči, prije sahrane Adama, anđeo daje njegovu sinu grančicu od rajskog drveta koju sin posadi na grobu iznad očeve glave. Grob se nalazio na Maslinskoj gori. Na tom istom drvu Krist je otkupio svijet koji je Adam upropastio.⁸³

Od ta tri Raspeća po umjetničkoj vrijednosti stoji na prvom mjestu Novakovo, zatim Ljubljansko a onda Ročko. Istarski su kodeksi morali biti rađeni u nekoj radionici, skriptoriju, gdje je pisac Bartol, koji se skromno naziva i supisac bio samo pisar, a iluminatori su bili drugi. Oni su morali imati isti predložak, odnosno nacрте za slikanje, iz kojih su birali slike za iste scene kao i za razne biblijske prizore, jer istarski kodeksi imaju i nejednakih minijatura.

⁸³ Hrvatskoglagoljski tekst te priče publicirao je R. Strohal, *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*. Bjelovar 1917, 63—70.

Kod iluminatora u Ljubljanskom misalu opažaju se suvremene ponove na antiknom odijelu figura. Tako Suzana ima pomodnu haljinu koja se priljubljuje uz tijelo i s povlakom, a na glavi joj je povez koji prekriva i cijeli vrat. Tako je obučena i Veronika. Elementi gotike nazrijevaju se u mekanim, laganim osjenjenjima, prijelazima, milinom izražaja, pažnji oko lijepog padanja pojedinih nabora na odijelu i u načinu i obliku slikanja brade koja je obično šiljasta. Raj se prikazuje kao smirenje u krilu Abrahamovu ili pod Gospinim plaštem (minijatura na blagdan Svih Svetih u Ročkom misalu), a smrt je prikazana kao sotona s krilima kao u šišmiša, s kosom u ruci. Smrt s kosom je didaktički motiv nenadanosti i brzine umiranja. Najraniji primjer tog motiva znamo iz početka 14. st. (freske u St. Kathrein u Tirolu), motiv učestaje tek poslije masovnog umiranja za velike epidemije kuge god. 1348, kada je smrt »kosila«. Poznat je primjer na »Triumfu smrti« freski u Camposanto u Pizi iz god. 1350. Kod nas dolazi motiv smrti kao kosca na freskama u Butonigi (srednja Istra) koncem 14. st.⁸⁴

Osim ilustracija sakralnog teksta i njegovih osoba u Ljubljanskom misalu nalaze se slike alegorija mjeseci, jedini primjerak sa sjevernog hrvatskog područja.

Na radove u pojedinim mjesecima podsjećali su u antikno doba kalendari na pločicama rimskih vila i kupališta. Kršćanstvo ih je preuzelo da ga sjećaju na blagdane u tim mjesecima preko čitave godine i na prvi rad Adamov i čovjekovo prvo zanimanje — obrađivanje zemlje.

Sličice su uokvirene krugovima iznad stupaca kalendara koji sadrže zlatni broj, nedjeljno slovo, lunarne brojeve i dane u mjesecu s njegovim svetkovinama. Svaka stranica ima kalendarske elemente za dva mjeseca. Krugovi s minijaturama povezani su biljnim zavojima u stilu ornamentiranja bolonjske škole. Na crveno obojenoj ponutrici smješten je obično lik čovjeka koji radi sezonski posao pojedinog mjeseca prema obrascima koji se susreću svuda u srednjovjekovnoj umjetnosti Italije i Francuske. Minijaturisti su se inspirirali na svojoj okolini, pa su prikazivali manuelne poslove svojega kraja koji su se odvijali prema njihovim klimatskim prilikama. Ipak su radionice često preuzimale te obrasce bez obzira na lokalne prilike. Slikanje niza mjeseci karakterizira minijaturnu slikarsku umjetnost sjeverne Italije i Francuske, a nalaze se uklesane i na porta-

⁸⁴ Za mnoge stručne savjete i upozorenja zahvaljujem prof. Branku Fučiću.

lima srednjovjekovnih katedrala.⁸⁵ U tim minijaturama često su prikazani čitavi pejzaži s mnoštvom figura u prostoru i s ciklusom zodiacaka. Illuminator serija mjeseci u Ljubljanskom kodeksu zadovoljio se s jednim likom i njegovim oruđem za odgovarajući posao. Mjeseci: prosinac, siječanj i veljača variraju u prikazivanju radova prema klimi: u sjevernim krajevima siječanj je mjesec svetkovina i gozbi (Božić — Nova godina — Tri kralja) a veljača je vrijeme krute zime. U Istri je najljuća zima u siječnju pa je minijator u tom mjesecu prikazao čovjeka bosog i obraštenog kako sjedi na jednostavnom stolcu kraj niskog ognjišta iznad kojega vise starinske »komoštre« i grije ruke i noge nad dobro rasplamćenom vatrom.

Veljača je već toplija i vinogradar obrezuje lozu, u ožujku svom snagom kopa vinograd. Slika za travanj, gdje čovjek sjedi na hridi i lovi ribu, udaljuje se od talijanskih i francuskih radova, od alegorije u Hrvojevu misalu i na Radovanovu portalu. Tu pastir šiša ovcu (rad koji se drugdje obavlja u lipnju). Travanj su smatrali na sjeveru najljepšim mjesecom koji je donosio svjetlo, toplinu, zelesnilo, pa su ga prikazivali kao kralja na prijestolju s grančicom ili žezlom u ruci, kao kraljevića mladosti okrunjena cvijećem. U Hrvojevu misalu predstavlja ga gospođa s obiljem cvijeća u krilu.⁸⁶ Ribar sjedi s udicom na povišenoj hridini i izgleda da lovi riječnu ribu. Poznato je da su ribe najslađe u tom mjesecu i da je ovdje predstavljen početak godišnjeg ribolova. Ribolov se prikazuje kao nuzgredno zanimanje, ali u mjesecu lipnju, u flandrijskom kodeksu 15. st.⁸⁷

Svibanj je mjesec plemića kad oni počinju s jahanjem i lovom (kao i u Hrvojevu misalu). Često ide plemić pješke i nosi zelenu grančicu ili cvijet ili drži sokola. Za seljake je to mjesec počinka prije teških sezonskih ljetnih i jesenskih poslova (na portalu amienske katedrale seljak počiva u sjeni). U Ljubljanskom misalu čovjek nosi oveću grančicu i baril za vino. U krugu evropskog folklora ističu se hrvatski narodni običaji o Jurjevu. Za taj su dan karakteristični ophodi Jurjaša koji nose na glavi zeleni koš, grančice ili grane i dijele ih hodajući ispred seoskih domova. U hladnijim krajevima

⁸⁵ E. Mâle, o. c. 66—93; Lj. Karaman, Portal majstora Radovana u Trogiru. Rad JAZU 262/1938, 11—37; I. Kukuljević, Život Jurja Julia Klovja, slikara hrvatskog. Arhiv II/1852, 144—145.

⁸⁶ Jagić, Thallóczy, Wickhoff, Missale glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis, Vindobonae 1891, 119—120.

⁸⁷ P. Jamot, Travaux et fêtes du moyen-âge. Berne 1936.

vrše se ti običaji analogno Jurjevu 1. svibnja, na dan, koji je u blizini Jurjev-dana (24. IV). Zelena grančica naviješta proljeće, zaštićuje domove i priželjkuje obilnu ljetinu u poljima i vrtovima.⁸⁸ Prema tome minijatura mjeseca svibnja u Ljubljanskom kodeksu sadrži tragove hrvatskoga folklor, kad se na čas prekidaju svagdanji poslovi i daje se maha radosti i običajima koji čeznu za uspjehom i plodom dnevnoga rada.

U lipnju seljak marljivo kosi travu, u srpnju žanje žito, a u kolovozu ga raskomočen i bos mlati. U rujnu nastavlja berbom grožđa, u listopadu priprema sjetvu oranjem. U studenom obavlja kolinje, a u prosincu za prostrtim stolom sjede kralj i kraljica s krunama na glavi. Na stolu je pribor za jelo, kruh i vrč, a iznad njihovih glava vise kobasice. Blagdani su krajem prosinca i početkom siječnja pa slike nisu jedinstvene. U Hrvojevu misalu je gozba u siječnju. Na slici su muž i dvije žene s jestvinama i s kruhom na na kojemu je križ (slavenski običaj označivanja božićnog kruha). Kad se govori o blagdanskim gozbama prosinca i siječnja spominju se kraljevske obilni stolovi, kraljevsko dostojanstveno držanje učesnika, ali same osobe nisu prikazane kao okrunjene kraljevske ličnosti kao u Ljubljanskom misalu. Međutim na hrvatskoj jadranskoj obali i po otocima od Kastva do Pelješca i Korčule slavio se običaj biranja kralja, a negdje i kraljice između Božića i Triju kralja, a najviše ima potvrda na dan sv. Stjepana, rijetko za Poklade.⁸⁹ Slično se biranje vršilo u Engleskoj, Belgiji, Njemačkoj i Francuskoj. Prof. Gavazzi⁹⁰ misli da izvor toga običaja treba tražiti u babilonskim sakejama i rimskim saturnalijama, kada su se nakon jesenskih poslova i spremljenih plodova (oko Božića) bavljali biranjem za kralja jednog osuđenog roba na smrt, pa su ga krunili i dali mu neku šaljivu vlast i kao takvog častili ga. Ove su saturnalije vjerojatno došle i na istočnu obalu Jadrana još prije dolaska Hrvata, a onda asimilacijom preuzeli su i zadržali taj običaj i kao takav očuvali do najnovijih vremena. Hrvati izabranog kralja zovu u nekim mjestima i hrvatski kralj ili knez. Hrvati su možda, analogno Slovencima, za kojih se biranje kneza na Gosposvetskom

⁸⁸ M. Gavazzi. Godina dana hrvatskih narodnih običaja I. Zagreb 1939, 42—57; B. Fučić, Sveti Juraj i zeleni Juraj. Zbornik za narodni život i običaje. Zagreb 1962, knj. 40, 129—150.

⁸⁹ O tom običaju usp. Vl. Cvitanović, »Dva priloga o biranju kraljeva u Dalmaciji« i tamo nabrojenu literaturu, Zbornik za narodni život i običaje JAZU 1951, knj. 35, 29—60.

⁹⁰ M. Gavazzi, o. c. 60—66.

polju stalno znade, obavljali biranje svojih lokalnih starješina i knezova, a za to ima potvrda u historijskim izvorima. A jedan domaći sin, iluminator, možda iz Hrvatskog primorja, sačuvao je spomen na taj narodni običaj u minijaturnoj slici za mjesec prosinac.

Odjeća figura seljaka je srednjovjekovna košulja s pojasom i ljetna košulja do koljena s dubljim prorezom oko vrata i na donjem dijelu. Šešir se uzimao u svečanijim zgodama (1. svibnja). Orač je u listopadu toplije obučen, a uz povez oko vrata ima sitne gumbе koji se javljaju u 14. st. Na nogama imaju vunene čarape — nogavice raznih boja, a kod mlaćenja je seljak bos u kratkoj košulji. Kralj i kraljica imaju na gornjoj haljini bijeli niski ovratnik. Oruđe: nož, lopata, kosa, srp, cijep za mlaćenje, plug i sjekira su primitivni alati. Slike su dosta grube, a pozadina im je, kao i ornament, profilirana bijelim crtama i viticama. Između lišća i stabljike smješteni su zlatni pupovi, a i podloga elipsaste spojnice obliha krugova podložena je zlatnom bojom.

Prema slikama raznih radova u pojedinim mjesecima ne bi se moglo ubicirati kodeks niti odrediti podrijetlo iluminatora. Tu su zastupani radovi toplijih klimatskih područja: veljača — obrezivanje loze; 1. svibanj sa zakašnjenjem naviještanja proljeća sjevernijih krajeva — razna privredna područja s radovima: oranja, kosidbe, žetve, mlaćenja žita; vinorodnih krajeva s obrezivanjem, kopanjem i berbom vinograda; s domaćim životinjama volovima i svinjom; zatim riječnim ribolovom (ribar lovi štapom na kojem visi konopčić s udicom), niskim ognjištem i »komoštrama« iz primorskih strana kao i narodnim običajem biranja kralja u jadranskom području. Izgleda da je minijator htio prikazati najkarakterističnije poslove pojedinih mjeseci bez obzira na klimatske uvjete i vrstu tla.

Proučavanje slova i iluminacija kaligrafski lijepo napisanih kodeksa: Berlinskog, Ročkog i Ljubljanskog otkrilo je glagoljskog krasnopisca i umjetnika-minijaturistu Bartola koji je svoj stil ukrašavanja kodeksa prenio iz Krbave u Primorje i Istru. Ondje je vjerojatno osnovao radionicu — skriptorij i okupio oko sebe sposobne domaće ljude koji su nastojali primijeniti Bartolov stil na svoj minijatorski rad dodavši mu folklorne elemente starih evropskih običaja, ali gledanih, doživljenih, zapamćenih i naslikanih njihovim očima, osjećajima i rukama koje su im dale domaći kolorit i život.

Popis minijatura u Bartolovim kodeksima

Stari Zavjet

Berlinski	Ročki	Ljubljanski
1. Ezekiel prorok, 193a	—	—
—	—	2. Mikeja prorok, 125b
—	—	3. Tri mladića u peći, 6b
—	161c	4. Sv. Ivan Krstitelj, 166b
—	32d	5. Lazar i bogataš — krilo Abrahamovo, 40d
—	6. Stvaranje svijeta, 83	—
—	—	7. Noa sa sinovima, 90b
—	—	8. Suzana, 52c

Novi Zavjet

A. Život Kristov:

1. Rođenje, 6d	—	8c
2. Prikazanje, —	152c	156d
—	—	3. Isus uči u hramu, 17b
—	23b	4. Napastovanje, 29b
—	143r	5. Raspeće, 145r
6. Trpeći Krist, 132c	143c	145c
7. Uskrснуće, 85a	93c	—
—	103d	8. Uzašašće, 102b
—	106a	9. Duhovi, 105b
—	10. Tijelovo, 111a	—
—	11. Ozdravljenje slijepca, 47c	—

B. Majka Božja:

1. Na Božić, 6d	—	8c
—	143r	2. Na Kalvariji, 145r
3. Uznesenje, 179b	171d	176d
—	4. Svi Sveti — raj duša pod Gospinim pla- štem, 182c	—

C. Apostoli:

1. Sv. Petar i Pavao, 172c	163c	168c
—	2. Sv. Bartol, 173c	—

D. Evanđelisti:

1. Sv. Matej, 58a	61c	—
2. Sv. Marko, 62a	66d	—
3. Sv. Luka, 65c	71a	74a
4. Sv. Ivan, 71a, 188b	76c	81b, 190c

E. Sveci i dr.:

1. Sv. Stjepan, 8d	—	11a
2. Sv. Katarina, 190c	—	—
3. Kristov obraz, 134a	145a	3. Veronika s Isusovim licem, 147a
—	199a	4. Biskup u općoj misi za biskupa, 210a 141a,d
5. Svećenik kod prikazanja, 131a	140a	
—	223c	6. Svećenik blagoslivlja vodu, 137c
—	219cd	7. Ilustracija »Dies irae«, 230b
8. Bartolov autoportret, 166c	—	—

F. Alegorije mjeseci u Ljubljanskom kodeksu:

1. Siječanj — čovjek se grije, 134v
2. Veljača — obrezivanje vinograda, 134v
3. Ožujak — kopanje vinograda, 135r
4. Travanj — ribar lovi ribu, 135r
5. Svibanj — šetnja s grančicom i barilom za vino, 135v
6. Lipanj — košnja, 135v
7. Srpanj — žetva, 136r
8. Kolovoz — mlaćenje žita, 136r
9. Rujan — berba vinograda, 136v
10. Listopad — oranje, 136v
11. Studeni — kolinje, 137r
12. Prosinac — gozba, 137v

V

OSVRT NA JEZIK BARTOLOVIH KODEKSA

Kako je već poznato Bartol je pisao — ili bolje prepisivao — svoje kodekse na različnim područjima: u užoj Krbavi, u Primorju ili Istri. Nastojat ćemo utvrditi a) jezik, odn. govor samoga pisca, b) govor kraja u kojem je ili za koji je pisan ili prepisivan kodeks, c) odnos pisane i govorene riječi (književnog i govornog jezika) u

14. i 15. vijeku, d) u kakvu je odnosu u jezičnom pogledu stajala hrvatska prijevodna i izvorna književnost u 14. i 15. vijeku, i e) kakvo je bilo značenje Krbavskog područja i Zadra za izgradnju hrvatskog književnog jezika u 14. i 15. vijeku.

Bartolu piscu pripisuju se tri glagoljska misala (Berlinski, Ročki i Ljubljanski, koji bi se mogao zvati i Beramski, v. str. 42) i jedan brevijar (Bakarski, koji se nažalost nije očuvao). Berlinski je misal od ovih vremenski najstariji. Pisan je g. 1402. na jugu Krbave, na području krbavske gospode Budislavića i Pavlovića za popa Vlka, sinovca koprivskoga opata Vitka. Bit će da je Vlk bio još vrlo mlad, dok mu je to bila četvrta godina popovstva (v. str. 19.), a osim toga može se pretpostaviti, da župa Vlkova zacijelo nije bila daleko od koprivskoga samostana (nedaleko Obrovca na Zrmanji, koju su prije zvali Koprivom). Takve knjige često su se pisale u kući onoga koji ih je naručio ili u vlastitom stanu, a drugi su opet u kolofonu označili samo cijenu materijalu i radu (uspor. I Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija. Starine JAZU 33, str. 82, 84, 63. i 73). Ni Bartol ne kaže, gdje je pisao taj kodeks, no sudeći po intervenciji opata Vitka, koji je svjetovao svojem sinovcu da Bartolu za misal plati 26 zlatnika (v. kolofon citiran na str. 18—19), nije isključeno da je Bartol te knjige pisao negdje u blizini koprivskog samostana ili u samom tom samostanu.

Da je Berlinski najstariji nama poznati kodeks koji je prepisao Bartol, za to ima i dobrih razloga.

U citatu iz Martinčeva kodeksa (uspor. Milčetić o. c. 63 kaže se kako je on, plemenom Lapčanin, dospio na sjever, te je u Grobniku pisao (prepisivao) rukopis koji je bio namijenjen pavlinskom samostanu u Novom Vinodolskom. Migracija, koja je Martinca odvela u Grobnik, slična je onoj koja je Zoraniće odvela u Zadar, i koja je našega Bartola u početku 15. vijeka iz južne Krbave, sa sjedra krbavske gospode Budislavića i Pavlovića potjerala na sjever, u Istru i sjeverno Hrvatsko primorje. Razlog je bio isti ili sličan: i Martinčevi i Zoranićevi bježali su pred Turcima, Bartol i pred Turcima i pred domaćom i mletačkom gospodom. O tome otvoreno piše u bilješci (kolofonu) uz izgubljeni Bakarski brevijar, gdje govori o tome kako je to vrijeme (1414) bio »priobezden misliu vsagda« jer je bio »prisiljen u straničastvo za rat, ku nečistivi Hrvoj z Bosnani i z Beneci i s Turki uzdviže na kralja ugarskoga Žigmunda,

ki verno staše za čest keršćansku« (ib.). Ovo se očito odnosi na razdoblje poslije zbacivanja kralja Ostoje s bosanskoga prijestolja (1404) i prije prijelaza Hrvojeva na Žigmundovu stranu (1408). — Ovo je važno također za datiranje Ljubljanskog i Ročkog misala. Da su oba potekla ispod pera Bartolova svjedoči memento vivorum (*Tu pomeni žive eže hoć' i Bartola pisca* — Ljubljanski 145d, *Pomeni žive ke hoć' i Bartola pisca* — B 132c, R 143c),⁹¹ a da su i jedan i drugi napisani poslije 1402, tj. poslije Berlinskoga kodeksa, dokazuje uz isti uskršni datum 24. III 1421. u pashalnoj tablici još i to što se Ljubljanski očito od najstarijih dana nalazio u Bermu, a drugi u Roču, a to su mjesta koja pripadaju istarskom području, na koje je Bartol prešao tek poslije 1403—1408. Prema tome već iz ovih razloga neće imati pravo ni Berčić, ni Parčić, ni Milčetić, kojima se na kraju pridružio Vajs (Najstariji hrvatskoglagoljski misal, str. 20) da je Ljubljanski misal napisan u drugoj polovini ili na kraju 14. vijeka, nego će ga trebati staviti u početak 15. vijeka, i to po svemu sudeći poslije Ročkoga, koji je za nekoliko godina stariji od njega.

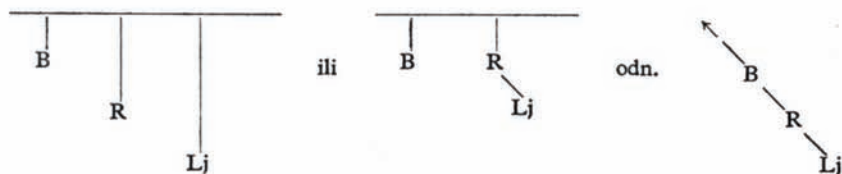
Imajući ovakav vremenski redoslijed djela ne samo iste vrste nego i istog sadržaja, koja je sva tri pisao isti pisac — Berlinski kodeks, pa Ročki i Ljubljanski (ili Beramski) — Bakarskom se nažalost zameo trag — postavlja se pitanje, jer su ovi kodeksi vezani za različita područja — 1) u kojem je od njih najviše dolazio do izražaja Bartolov govor, 2) jesu li sva tri misala prepisana sa istog predloška, 3) da li je Bartol pisac u svoje istarske kodekse unosio govorne elemente kraja za koji su bili pisani kodeksi i da li se u njima mogu naći tragovi njegova krbavskog dijalekta.

Bartol sam sebe zove sad piscem sad supiscem, želeći time istaknuti da je zapravo samo kopist, prepisivač, i da se njegov rad sastojao uglavnom u tome da je prepisivao (dijelom i rubricirao i iluminirao), ili surađivao u jednom skriptoriju, gdje su bili drugi koji su iluminacijom opremali kodekse, a on je samo prepisivao. Zato kao prvo možemo uzeti 2. pitanje: da li su sva tri kodeksa o kojima je ovdje govor prepisani sa istog predloška. Za poređenje uzмимо najvažniji dio mise — onaj u koji se najmanje diralo, ili za koji bi se to moglo pretpostavljati, da će se u nj najmanje dirati. To je kanon mise (canon missae, Berl. fol. 132c—133d). Najprije, značajno je da su na pet mjesta u Ljubljanskom kodeksu izostav-

⁹¹ Isporedi u Hrvojevu misalu 140a: *Tu pomeni žive ke hoć' i Bučka pis'ca* ili u Ill. 8: *Pomeni ke hoć' i tako Petra pisca*.

ljeni kraći ili dulji dijelovi teksta (4 rubrike i jedan odlomak blagoslova) koji se nalaze i u Berlinskom i u Ročkom misalu i da se na jednom mjestu i tekst u Ljubljanskom misalu razlikuje od teksta u druga dva misala, a samo na jednom mjestu je u Ročkom misalu dodana interpolacija — uostalom sasvim beznačajna i suvišna, k tomu eksplikativna i kratka (2 riječi) koje nema ni u Berlinskom ni u Ljubljanskom misalu. Prirodni je zaključak odatle, budući da se u ostalim dijelovima spomenuti kodeksi sadržajno podudaraju, da Ljubljanski misal nije mogao poslužiti kao predložak za Ročki misal, dok je, obrnuto Ročki misal mogao poslužiti kao uzorak za Ljubljanski kodeks, ili — i jedan i drugi mogli su biti prepisani iz iste podloge, ali jedan nezavisno od drugoga:

Canon Missae

Ako se isporedi jezik u ova tri teksta, dobiva se ova slika: *B* je, nema sumnje, nastao na ikavskom, i to na južnom čakavskom ikavskom području (tebi, ruci, lipo, obima rukama, sь Stipanomь, na nebeskihь, g. sg. osueniê, meju), dok se u *R* i *Lj*, koji su pretežno ekavski, vidi utjecaj sjevera (Istre, ispor. tebê, rucê, lêpo, obêma rukama, u nebesêh — osuždeniê, meždju). Ako se tom udoda, da je Bartol u *B* pisao i zaodêem^r se, podaši, kalêža, prilêžno itd. tamo gdje se poslije, u *R* i u *Lj*, pojavljuju zaodêždem se, podasi i podneši, kaleža, priležno — onda odavle dobivamo samo podatak za njegovu ličnu (osobnu) evoluciju. Ona se sastoji u tome da se pojedinac koji se bavi knjigom — pa bio to pisac ili prepisivač — s vremenom usavršava u jeziku i usavršava svoj jezik: samostalni pisac svoj književni (i jezički) izraz, a prepisivač svoje poznavanje onoga što prepisuje, u našem slučaju — poznavanju staroslavenskog jezika kojim je izvorno bila pisana podloga iz koje se prepisivalo. Tako je i Bartol Berlinski kodeks koji je pisao dok je još vjerojatno bio mlad (što, posredno, proizlazi i iz intervencije opata Vitka, koji je bolje znao cijenu takovih kodeksa nego sam pisac), premda je vremenski

stariji i od R i Lj, *ikavizirao* i *aktualizirao* prema govoru svojega kraja, a što je dalje i dulje pisao više se približavao podlozi i crkvenoslavenskom jeziku, koji je sada bolje poznavao. Tako poslije više nije pisao i ondje gdje je u staroslovenskom bilo *ê* (koje se, osim toga, na istarskom području i nije onako dosljedno izgovaralo kao i u Donjoj Krbavi). Ovako tumačimo i ono *eže* u memento vivorum (u Lj 145cd) prema B 132c, R 143c *ke*), *blagodêt'ju* Lj 146d prema *milost'ju* B 133c, R 144c, *ostavlenie grêhov'* Lj 146b prema *otpušćenie grêhovъ* B 133a, 144b, *zaodêždem' se* R 143d, Lj 146a prema B *zaodêem' se* 132d, *osuždeniê* R 143d, Lj 146a prema *osueniê* B 132d, ak. ž. r. *svetuju* Lj 145c prema *svetu* B 132c, R 143c, *blagoslovitъ* R 146b, Lj 144a prema *blagoslovi* B 133a, *svъ apostoli i mučenici* B 133d itd. itd. Izvjestan razvitak (evoluciju) predstavljaju također varijante *svъ Marcelinomъ*, *Pelicitou* B 133d, R 144d i *svъ Marčelinomъ*, *Peličitou* Lj 146d: pošavši dalje na sjever Bartol se našao na području bližem talijanskom živilju, na kojem su se — po gradovima, u kojima se bogoslužje obavljalo na latinskom jeziku — svetačka imena izgovarala na talijanski način, pa je i on to u kodeksu namijenjenom takvu području prihvatio. I na nekim drugim mjestima B se više slaže sa R i odvađa od Lj (v. tekst na str. 86—95).

Sam kanon, međutim, ne može biti apsolutno mjerilo za jezična pitanja, jer je to, prvo, tekst izvanredne važnosti na kojem se malo što mijenjalo, i drugo, jer je razmjerno kratak, pa i u jednom i drugom slučaju rezultate dobivene na njegovoj osnovi treba provjeravati i na drugim tekstovima. Uzmimo jedan narativni tekst, koji se mnogo čitao i koji je dao građu za cijeli niz crkvenih prikazanja — uzmimo na primjer Muku po sv. Mateju (Mt 26,1—75, 27,1—65) koja se nalazi u B na f. 58a—61a, u R na f. 61d—65a i u Lj, gdje je tekst nepotpun, na f. 66a—68c.

U Lj ima teksta Muke po Mateju ili više, ili je stariji od teksta u R (ispor. 27, 59 Lj *i priêm' Osip' t(ê)lo i obit' e*: R *i priêtvъ Osip' t(ê)lo i obit' e*, gdje i Zo i Ass imaju *priimъ*, *priemъ*), a jedini slučaj gdje je oblik u R stariji (26, 32 *varêju vi v' Galilêi*; Lj i B: *varaju vi v' Galilêi*, ispor. Zo *varêjъ*, Ass *varjъ*) mogao bi biti i prividan (zamjena *ê* > 'a iza palatal. r'). Refleksi za *ê* pružaju sličnu sliku kao kod kanona: B je u znatnoj mjeri ikaviziran (*pridast' me* 58c, *umriti* 58d, *pob'diti* ib., *sidiše na d'vori* 59c, *hotihu* 60a, *ruci* 60b, *zadiše* ib., *s'... starišinami* 60c, *strići g'roba* 61a, *idite* ib., itd.) pa ima ikavske oblike ondje gdje R ima kadšto aktualizirano *e* (*predast* 62a, *sedete* 62c, *pob'deti* 62d, *obleše* (!) *i v rizi ego* 64b, ispor.

*i mnogocennago 61d, sadela ib., opresnakъ 62a, obrete e 62d, se-
 dēše s slugami 63a, sedeća o desnoju 63b, trebnemъ 63b, pred' 63c,
 svet' stvoriše ib., prema grobu 65a itd. gdje i B i Lj redovno imaju
 è). S druge strane, Lj je i ovdje najbliži književnim oblicima (*umrēti*
 66a, *b'dēte* kao imperativ 66b, *pob'dēti ib.*, *sēdēše na dvorē* 67a,
hotēhu 67c, *rucē* 67d i *oblēše i* 68a, *zadēše ib.*, *s' ... starēišinami*
 68b, *strēci groba* 68d, *idēte i stržēte ib.*, itd.). Za redosljed dosta je
 značajno i mjesto u Mat. 27, 64, gdje i u B i u R piše da je odre-
 đeno *s'trići (R strēci) groba do tretago dne*, a samo Lj ima *do če-
 t(v)rtago dne*, što po sebi isključuje da je taj tekst mogao biti uzo-
 rak sa koga je prepisan R. No to u smislu onoga što je prije rečeno
 pokazuje i neke razlike u oblicima, po kojima se lijepo vidi kako
 se Bartol u svojoj pisarskoj (prepisivačkoj) vještini usavršavao,
 ispor. samo Mat. 26, 46, gdje Zo ima *vъstanēte poidēmъ* a Ass *vъsta-
 nēte idēmъ*, dok B ima *v's'tante i idēmo* (sa za ono vrijeme u crkven-
 nim tekstovima još dosta recentnim -o). R ima *vstanite i idemъ* a
 samo Lj *vstanēte i idēmъ*, ili 26, 47 gdje i B i R imaju (*starēšina*,
 gen. mn.) *ljudaiskihъ* a samo u Lj pravilno *ljudskihъ*, ili 26, 53, gdje
 Zo i Ass imaju *ili mъnitъ ti se. êko*, a Bartol u B u kojem je još bio
 najslobodniji, ima aktivno *ili m'niši êko*, u R već ima *ili mnit' se*
êko a u Lj se najbliže primakao normi te ima *ili mnit' ti se êko ...*
 B je i inače bliži živom govoru, pa to pruža dragocjene podatke,
 što se u ono vrijeme na hrvatskom području smatralo književnim
 (knjiškim, crkvenoslavenskim) a što pučkim (narodnim, hrvatskim).
 Npr. kod preteritalnih participa koji su se zamjenjivali običnim pre-
 teritima (*pristupal'se* R 69a, Lj 66c prema Ass *pristoplъše* — B 59a
pris'tupiše, rugajući se emu R 64c, Lj 68b prema *rugahu se emu*
 B 60c). Kod konstrukcije s pasivnim participima koji su se zamje-
 njivali povratnim konstrukcijama sa *se* (26, 9 *možaše sie prodano*
biti ... i dano biti nišćimъ R 61d, kako je i u Zo i u Ass, dok B ima
možaše sie prodati se ... i dati se nišćimъ 58b). Ili u upotrebi aorista
 i imperfekta koja je u književnom (crkvenoslavenskom) jeziku bila
 više diferencirana nego u živom govoru, gdje su glagoli na -ovati
 već bili jednoznačno imperfektivni pa su se vezali na imperfekt,
 dok su u crkvenoslavenskom — izuzetno — mogli da sadrže i per-
 fektivnu nijansu i da za događaje koji su kraće trajali imaju na-
 stavke aorista (ispod. u Ass i Zo Mat. 26, 8 *učenici ego negodovašę*
 prema čemu R ima *učenici negodovaše* 61d, dok B na tom mjestu
 već ima *uč(e)nici negodovahu* 58b, dakle imperfekt). Na sličan način
 dolazimo do zanimljivih podataka koji se odnose na red riječi i red*

enklitika — a kako su one bile također odraz akcenatskih odnosa — i na akcenat (osobito rečenični) u nekim slučajevima (ispor. npr. za Mat. 26, 24 u Zo *ašte se bi ne rodil* prema Ass, koji pripada drugom razdoblju i drugom području, *ašte bi ne rodil se*, i prema tome R 62b *ašće i ne rodil se bi*, dok B iz drugog aspekta, aspekta prošlosti, ima *ašće i ne rojen' bil' bi* 58c: u današnjem našem jeziku se bi u R moralo stajati iza *bi*, a *bi* u B ispred *bil*).

Slično je bilo i u leksiku: i tu su se na staroslavenskoj osnovi izgradile norme koje su — može se reći — vrijedile ili isključivo, ili bar prvenstveno za crkvene tekstove, tako da se i tu — kao i kod oblika, kao što se vidjelo malo prije, može govoriti o posebnom tipu hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika koji je dolazio do izraza, i koji se unekoliko poslije 1248. i u toku 14. vijeka oblikovao u glagoljskim crkvenoslavenskim djelima hrvatske redakcije.

Leksik je, kao što je poznato uopće više podložan promjenama, nadopunama i zamjenama nego dijelovi govora (glasovi, oblici, rečenice) koji predstavljaju kategorije te se vežu u sisteme koji imaju opću, kategorijsku primjenu — kroz koje poimljemo, shvaćamo, usvajamo i na druge prenosimo sve što želimo izraziti. U leksiku, bilo je stoga — i moglo je biti — krupnih razlika već u staroslavenskim tekstovima, a da to nije utjecalo na strukturu i na jedinstvo staroslavenskog jezika. Tako npr. već između Zo i Ass — koje ovdje uzimljemo kao nešto udaljenije, makedonske spomenike — ima u leksiku krupnih razlika, pa gdje Zo ima *vskr̄snovenie*, Ass će imati *vskr̄senie*, gdje Ass ima *ostavlenie gr̄hom̄*, Zo ima *otr̄puštenie gr̄hov̄*, i sl. Tako se, razumije se, dosta slobodno, postupalo i poslije, pa ono što je kod Mat. 27, 59 u Ass *plaštenica (obit̄ e plaštēnicej̄ čistoj̄*, gdje *plaštēnica* može biti i *plaštanica*) u Zo je *ponjavica (obit̄ e ponēvicej̄ čistoj̄)*, pa u B može biti i *platno (obit' e v' plat'no čis'to* 61a, a tako je i to i u Novakovu misalu 78a). No u književnom jeziku kod nas je ipak ostala *plašćenica*, pa tako imaju i R 65a i Lj 68d. Slično je i u Mat. 27,7 u književnom jeziku ostalo *selo (skudēl'niče)* R 63d, Lj, 67b dok je u B na njegovu mjestu *niva* 59d, ili — prema Zo Mat 27, 35 *prop̄n̄še že i. razdēl̄še r̄izy ego*, Ass *raspen̄še že i. razdēliš̄ r̄izy ego* — B će imati (60b) *ras'peše* i *raz'dēliš̄* dok će i R 64c i Lj 68a imati »ljepše« i književnije I *propan'še* i *razdēliš̄ r̄izi* (v. gore *prišupal'še*, i sl.). Tako je i u Mat. 27, 48 : R 64d, Lj 68c imaju prema staroslavenskom *priēm̄ spugu* (samo što je u starosl. ḡba — guba,

koja je kod nas imala drugo značenje, mjesto spuge, spužve) ... i na trstě vznazь napaěše i (prema Zo i vьznьzь na trstě napaěše i, Ass već ima lokalno, makedonsko vьznezь), a B 60d ima v'zamь mjesto priěmь (s'pugu), a ono vznazь mu je već bilo sasvim strano pa ga je opisao svojim riječima, tako da to mjesto u ovom spomeniku glasi: v'zamь s'pugu... i položi na trs'tь i daěše emu piti. Ispor. i Isuhrьstь že p(a)ki vьzvapi R 68d, Lj 68c prema ošće v'z'vapi B 60d, i prosi tēla Is(uhrьst)ova R 65a, Lj 68d prema is'prosi tēlo Is(uhrьsto)vo B 60d, ili u Mat. 27,20 gdje je starosl. nauštišę narody u B dalo najprije nauš'tiše narodь a zatim je narodь kao kolektiv u R 63d i Lj 67c zamijenjeno sa plurale tantum ljudьe (naustiše ljudi), koje bolje odgovara po svojem značenju staroslavenskom narodi. Kolebanje između vьskrьsnovenie — vьskrьsenie (v. gore) riješeno je također u književnim tekstovima s vremenom u korist vьskrьseniē (tako u 15. v., što ne isključuje mogućnost da je u 13. v. i u početku 14. v. norma mogla biti i drugačija, ispor. po v'skr'snovenii B 58c, 60d po vskrsnoveni Lj 66a prema po vskrseni R 62c, po vs'krēs(e)ni 65a, po vskrsenii Lj 68c.

Književni jezik tekstova kao što su ovi, o kojima ovdje raspravljamo, bio je kompleksan, no krivo bi bilo, kada bi se za svaku varijantu tražio razlog u drugom predlošku: to bi bilo isto tako krivo kao kada bi se za svaku misao u nekoga pjesnika ili književnika išla tražiti veza u najraznorodnijim predlošcima i uzorcima koji su mu mogli biti poznati. Nije često čak ni važno, odakle su utjecaji dolazili, važno je kakvu su cjelinu u rezultatu dali i kako su se u nju uklopili. Tako je i kod literature — kopističke, prepisivačke, kao što je ova — važno što je u određeno vrijeme i na određenom području predstavljalo književnu normu, ono što je ulazilo u književni jezik, u njegov izraz. Iz tekstova o kojima se ovdje govorilo vidi se da je takva norma postojala, i da će jedan od zadataka naše filologije na tom području biti da se utvrdi, kako se ta norma razvijala i kakve je oblike — glasovne, morfološke, sintaktičke, semantičke i stilističke — u različnim fazama svojega razvitka sadržavala.

Iz ovoga što je ovdje izneseno vidi se, kakav je bio stav kopista prema jeziku djelâ koja su pisali, i kada, u kojoj fazi se unosilo više individualnih elemenata u ono što se prepisivalo, a i to je nešto, ako se uzme da se dosad nigdje to pitanje nije tako organski tretiralo.

Evolucija koju je prolazio Bartol bila je, razumije se, individualna, no rezultate takvih evolucija preuzimale su pisarske škole, kakvih je suponiramo u 14. i u 15. vijeku bilo nekoliko (prvenstveno po benediktinskim samostanima, u Omišlju, zatim na Čokovcu kod Tkona, na Pašmanu, kod pavlina u Novom, i drugdje).

Odgovarajući na pitanja postavljena na str. 69 možemo prema tome reći 1. da je Bartolov individualni govor najviše dolazio do izražaja u njegovu najstarijem (tzv. Berlinskom) kodeksu; da je to bio čakavski ikavski govor koji je tada još obuhvaćao cijelu Krbavu (on sam sebe zove *Krbavcem*, v. str. 15), koja je tada još sva bila čakavska i ikavska a danas je uslijed migracija, koje su počele već u prvim godinama 15. vijeka — štokavska, i to pretežno ije-kavsko-štokavska (v. P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, I, 'S-Gravenhage 1958). Na drugo pitanje može se odgovoriti samo djelomično jasno, odn. tako da su Ročki i Ljubljanski kodeks očito prepisani sa zajedničke osnove, dok se za Berlinski to sa jednakom sigurnošću ne može reći. Razlike u nekim (osobito leksičkim) elementima ipak su tolike, da dopuštaju da su R i Lj mogli biti prepisani sa jedne a B sa druge podloge. Na treće pitanje, kao što se vidjelo, može se odgovoriti pozitivno: u Ročkom kodeksu Bartol je mnoge oblike ekavizirao, i ta je ekavizacija očito bila u vezi s terenom za koji je taj spomenik bio pisan. I Roč i Beram (za koji je bio napisan Lj) nalaze se na čakavsko-ekavskom području u srednjoj Istri⁹² samo što je Lj postao poslije R pa je jezik u njem dotjeraniji i bliži crkvenoslavenskoj normi hrvatske redakcije onoga vremena nego u R.

U B pisac je bio jedino pod dojmom slova ь koji je za nj glasovno predstavljao nepoznanicu — nešto što mu se nametalo a nije mu znao uvijek razlog, pa je pisao *nbčeše* 58c mjesto *načeše*, i *nb* mjesto *na* (59ac, 132d), i nije znao kada bi, i gdje bi pisao ь a gdje i kada '.

Za njegov ikavizam može se reći da je bio dosta bliz zadarskome (v. Gojko Ružičić, *Jezik Petra Zoranića. Zadarski dijalekti u početku 16. veka*, BfJ sv. 2, Beograd 1930, str. 59 i d.), i to, već i vremenski i sadržajno bliži jeziku zadarskog lektionara nego jeziku Zoranićevih Planina. G. Ružičić kao korijene-osnove u kojima se

⁹² M. Małeckı, *Przegląd słowiańskich Istrij*, Kraków 1930; J. Ribarić, *Razmjestaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri*, SDZb IX/1940, 23—27; M. Rešetar, *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen*, AfslPh XIII/1890—1891, 183—184.

redovno ili djelomično čuvalo -e- navodi: *cêsar-*, *cêl(ov/iv)-*, *zlêd-*, *vên̄c-*, *pê-*, *sêd-/sêd-*, *vêr-*, *mêr-*, *vêt-*, *(j)êd-*, *dê(v)-*, *têl(es)-* i *prê* i u nekoliko *slêd-*, *bolêzn-* i *imênie* (l. c.), no on tu nije uzimao u obzir da su se neki od ovih refleksa mogli normalno vezati za pravilo Jakubinskoga, a drugi su mogli biti preuzeti iz glagoljskih djela tipa R ili sl. (dok Zoranić u svojem predgovoru »Planinama« otvoreno govori o tome kako ga je »slovo blaženoga Hieronima vižbalo«, pa je i po koje *ê* iz glagoljice mogao preuzeti i prenositi kao e).

U Bartolovu kodeksu B — jer se samo na taj spomenik možemo obazirati, kada je govor o njegovu narječju i izgovoru — nalazimo ekavizme u sličnim slučajevima, ispor. *sedite tu* 58d, *gibel'* 58b, *predastb* 58b, *prelomi* 58c, *otegotela bêhu* 59a, no vidi i *pridas't me* 58c, *sidiše na d'vori* 59c, i sl.

Ako se sada vratimo na pitanja postavljena na str. 69, moći ćemo ovako formulirati zaključke koji se odnose na jezik i, donekle, na jezično područje sa kojega je i potekao ili na kojem je djelovao Bartol pisac ili supisac.

a) Nema sumnje da je njegov materinski govor bio čakavsko-ikavski s izvjesnim ekavskim refleksima (kao što je to uostalom bilo na većem dijelu jezičnog područja gdje je do *ê > i* i *ê > e* dolazilo preko oscilacije *ê > e/i*), iako je njihov broj bio malen. Kako je Bartol bio rodom Krbavac, može se pretpostavljati, da je i sva Krbava u ono vrijeme tako govorila. S. Pavičić u nastavku svoje radnje »Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji« (Djela JAZU knj. 17, Zagreb 1953) vršio je istraživanja u Lici⁹³ te je došao do zaključka da se na osnovi »pisanih vrela i govornoga stanja u starosjedilaca može ... utvrditi, da je na ... zemljištu između Gvozda i Zrmanje, Une i mora postojao prije turskoga gospodstva čakavski govor tipa *vodě* i *vodê* s ikavskim izgovorom glasa jata s ponešto ekavskih likova« (ugl. prema pravilu Jakubinskoga). Ova se pretpostavka u glavnim crtama potvrđuje onime što daje analiza Bartolova jezika.

Zanimljiva je, kada se radi o ovom području, poredba između jezika Bartolova i jezika u misalu kneza Novaka koji je »sin̄ kneza Petra, vitez̄ sil'noga i velikoga g(ospo)d(i)na Loiša krala ugr'skoga, nego polače vitez̄, v' to vr(ê)me budući knez̄ na Ugrih' šol'gov'ski

⁹³ S. Pavičić, Seobe i naselja u Lici. Zbornik za narodni život i običaje knj. 41, 290.

i v Dalmaciji nin'ski«, koji je bio rodom iz Ostrovice na granici između Like i Krbave. Njegov kodeks pisan 1368. god. čuva se u nacionalnoj biblioteci u Beču (sign. codex slav. 8). U kolofonu na listu 269. čitaju se i ove riječi: »napisah' te knjige za svoju d(u)šu i onoi cr(ь)kvi, da se dadu. v' koji legu vĕkiv(ĕ)čnimъ ležaniemъ. i pomisli v'saki h(rst)ĕnin'. da sa svĕtъ ništare ni. ere gdo ga veće ljubi. ta ga br'že z'gubi. nu ošće pomisli v'saki sada ča se naide ot nasъ tada. gda se d(u)ša strahomъ smete. a dila n(a)mъ se skriti ne te. zato kada n(a)mъ se dĕla skriti ne te. tada vsaki pridi z dobrimi dĕli prĕd' strašnoga i sil'noga vĕkiv(ĕ)čnago sud'ca« ... itd. Tu se očito radi o mješovitom tekstu u koji su uklopljeni izvaci iz šekvencije od mrtvih', koji »očišćeni« (Novak je tekst prozaizirao tako da je prvi distih povezao s onim što je rečeno ispred njega pomoću veznika *ere* (jer) a u drugi je interpolirao *ošće*, u treći n(a)mъ, tako da prvi distih (u šestercima, ili prvi dvanaesterac) glasi

gdo ga veće ljubi — ta ga br'že z'gubi

a naredna dva distiha jesu osmerci s rimom a a b b :

nu pomisli v'saki sada
 ča se naide ot nasъ tada
 gda se duša strahomъ smete
 a dila se skriti ne te.

To su stihovi iz šekvencije koju je pod naslovom »Pisan na spomenute smrti« R. Strohal našao u glagoljskom zborniku JAZU sign. IV a 92 iz XV—XVI vijeka.⁹⁴ Oni su ondje zabilježeni kao stih 30 i 40—43 u obliku

30. g'do ga ljubi — g'da ga zgubi
 40. Nu mislimo o tom' sada
 ča se naide od' nas' tada
 g'di se d(u)ša strahom' smete
 a dela se skriti ne te.

Novakov tekst je stariji i bolji od Strohalova, a i jedan i drugi pripadaju ikavsko-ekavskom području. Za Novakov govor značajno je naime također miješanje ikavskih i ekavskih oblika (v. u spom. odlomku iz kolofona *vĕkiv(ĕ)čnimъ*, *vĕkiv(ĕ)čnoga*, *svĕtъ*, *dĕla*, *dĕli*,

⁹⁴ R. Strohal, Zbirka starih hrvatskih crkvenih pjesama, Zagreb 1916, str. 53—54.

préd' a s druge strane u njegovu je tekstu i ovakvih oblika *slipb* 59b, *v'slidb* 222c, *nevistu* 237c, *mriže* 113d, *čriva* 220d, *sime* 22b, *vinac̃* 192b, *do vele sride* 194a, *bez' svič'*, 74c, *Stip(a)na* 68c, *po-tribno* 84b, *viditi* 101c, *prostriše* 81a, *umriti* 75c, *vidihom'* i 83c, itd.), pa se — jer se ta crta jednako javlja i u Zadarskom lekcionaru, i u Kolunićevu zborniku, i u Zoranićevu jeziku — to može smatrati općom jezičnom odlikom cijelog tog područja ne samo u 15. i 16. nego i u 14. vijeku. Pitanje, kako je tekao taj razvitak, i koje su se kategorije ustalile u 14. a koje u 15. ili 16. vijeku, prelazi okvire ove radnje.

Na taj način odgovoreno je odmah — u glavnim crtama, kako je to na osnovi stručne građe jedino moguće — također na pitanje pod *b*, kakav je bio govor kraja u kojem su ili za koji su bili pisani ili prepisani Bartolovi kodeksi: B, R, Lj. To je — za krbavsko područje, i to jamačno za cijelo područje uže Krbave zajedno s posjedima Kurjakovića na jugu (v. kartu na str. 9) i sa sjevernim dijelom od Drežnika i Plaškoga na istoku do Senja i Trsata (Grobnika) na zapadu u 14. vijeku bilo čakavsko područje s ekavsko-ikavskim izgovorom jata koji je prema sjeverozapadu više naginjao na prvi a na jugoistoku na drugi od ovih krajnjih varijanata u okviru refleksa glasa *ê*. U spomenicima pisanim za sjevernije, već pretežno ekavsko područje, za Roč i za Beram, prevladava ekavsko pisanje (za R) i strože pridržavanje staroslavenskog pisanja u kojem *ê* dopušta fonaciju *e* (u Lj).

Odnos između govorne i pisane riječi dovoljno je istaknut u razdjelu koji je posvećen razlikama u B—R i Lj, a tomu se može dodati i opća karakteristika Novakova rukopisa u kojem živi, pučki govor samo posredno i kroz književno crkvenoslavensku fakturu izbija na vidjelo (ispor. samo njegov kolofon). Knez Novak bio je za svoje vrijeme ne samo ugledan nego i učen čovjek koji je znao šta ide u crkvenoslavenski fond, i koji se osim u nekim pojednostima (tako npr. u vokalizacijama poluglasa) nije od njega udaljavao. Za knjige sa crkvenoslavenskom tradicijom postojao je književni jezik sa utvrđenim oblicima i normama koje je stvarala i na koja je utjecala erudicija skriptorija i pojedinaca. Te su norme bile različite od norama koje su se u 14. vijeku počele ustaljivati za prozna djela i za stihove koji nisu bili namijenjeni crkvi. Tako su se u 14. vijeku kod nas u glagoljskim spomenicima naporedo izgrađivala dva književna jezika, jedan crkvenoslavenski izrazito hrvatsko-čakavskog karaktera, koji se prenosio tradicijom i kojemu počeci

sežu u 9. i 10. vijek, i drugi — također čakavski, ali pučki, narodni s oblicima i sa sintaksom i sa ritmom koji su tada u narodu bili živi. Taj jezik razvijao se također od 9. st. To potvrđuju latinski spomenici koji citiraju hrvatska imena, zatim Bašćanska ploča iz 1100. god.. Vinodolski zakon iz 1288. god. i 74 hrvatske glagoljske listine iz krbavskoga područja u 14. a naročito u 15. v., kad narodni jezik postaje u neku ruku službeni jezik uprave i sudstva pod domaćim krbavskim knezovima osobito Frankopanima. (usp. str. 8—8a). Već potkraj 14. vijeka imali smo — zahvaljujući »začinjavcima« kojih je bilo i u prvoj polovici 14. vijeka (ispor. samo stihove iz šekvencije u kolofonu rukopisa kneza Novaka iz g. 1368) — uz tradicionalni crkvenoslavenski jezik koji se održao prvenstveno u misalima, također pučki, svjetovni, živi, narodni književni jezik kojim su se pisale priče. Takav jezik predstavlja Rumanac Troiski (v. Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka, str. 390), ili Aleksandrida v. Starine JAZU 3, str. 203—331 i Hrv. enciklopedija I, str. 204—205), i različne — kadšto i buntovne pjesme, kao što je ona u Pariškom rukopisu (iz 1380. god.),⁹⁵ kao što je slobodni prepjev našeg »Dies irae« (v. str. 30—32) koji je poslužio kao uzor za različne šekvencije, kojima je poslije obilovao 15. vijek. Među takve pjesme idu i danteovske slike o smrti, kojima svoje neprijatelje bez razlike staleža baca u pakao (kakve su sadržane u nekim stihovima; v. R. Strohal, o. c. str. 46—47).

U jeziku tih spomenika profanog i vjerskodidaktičkog sadržaja prevladava živi narodni govor, i tek tu i tamo se u 14. vijeku još probija po koji učeni, naučeni, knjiški crkvenoslavenski, svečani oblik. Kao primjer kako je u liturgijski tekst ulazio živi narodni govor neka posluži gl. II Pjesme nad pjesmama, koja se glava u odlomcima sačuvala s a m o u misalima (na dan Pohođenja, 2. VII), a ni jedan glagoljski brevijar je nema, ispor. u Berlinskom misalu (Cant. II, 8-14 — fol. 121a i 121b) mojom podjelom u stihove:

Se estъ onъ
 iže prêvzide gori i minu hl'mi.
 Podobanъ estъ vzljubljeni moi laniću ot elena.
 Se estъ onъ
 iže stoitъ vani pri okanci
 i pri okanci i prizirae punestri.

⁹⁵ J. H a m m, Jedna glagoljska dvanaesteračka pjesma iz 14. st. Radovi Slavenskog inst. Zagreb, 3/1959, 94—99.

Sa est vzljubl(e)ni moi
govore m'nê. Vstani napravlai se
priêt(e)lnice moê golubice moê.
kras'naê moê i pridi.

Juže ubo zima minu.
daždъ otide i prêsta.
c'vêtъ vsiê na z(eml)i n(a)šei

Vrime ot rizaniê pride.
Gl(a)sъ grlice slišanъ estъ
v' z(e)mli našei.

S'mokva pokaza plodъ svoi.
Vinogradi procvatoše.
i daše vonju svoju.

Vstani i pripravi se
priêt(e)lnice moê krasnaê moê.
i pridi priêt(e)lnice moê i golubice moê

po okancu ot kamene meju gramaču.
i êvi m'nê lice tvoe.

Zvanitъ gl(a)sъ t'voi va ušiju moeju.
Gl(a)sъ ubo tvoi sladakъ.
i lice tvoe krasno.

Ročki rukopis, koji je pisan dalje na sjeveru i za sjever, imat će *prevzide* mj. *prêvzide*, *ponestri*, mj. *punestri*, *gl(agol)ei* (= *glagolêi*, starije, književno csl.) mj. *govore* (= *mlađe* < *govore*), *smoki* mj. *s'mokva*, književno *ugotovai se* mj. *pripravi se*, *gromaču* mj. *gramaču*.

Na ovakvoj ritmičkoj prozi razvijao se i oblikovao stil, u proznim sastavima, a i na rimariju radio je zacijelo već 13. vijek, Kad bi se Bartolovim kodeksima dodali i proučili ostali glagoljski spomenici iz užeg i šireg krbavskog područja (Misal kneza Novaka, Vatikanski Illyrico 8, Novljanski misal, Bribirski misal; brevijari: MR 161, Vinodolski, Novljanski I, II, Vatikanski Illyrico 10; zbornici: Pariški kodeks iz god. 1375, Vinodolski zbornik IIIa 15, Kolu- nićev zbornik, Slavische Sammlung, futral 3 br. 368 (Ljubljana), Petrinićev zbornik, codex slav. 78), ne bi se mogla isključiti mo- gućnost, da je kolijevka najstarije hrvatske književnosti i književnog jezika bila na kopnu, na podvelebitskom kanalu, u Krbavi i dalje na jugu u zadarskoj diecezi, kojoj je pripadao i nedaleki Nin, a ne na Krku. Za taj jezik je od početka pa do kraja 15. vijeka bilo ka- rakteristično miješanje ikavskih i ekavskih oblika, pojava, koja je karakteristična i za jezik Petra Zoranića i za cijeli istočni pojas čakavskih govora od Zadra do Novoga, Bakra i Rijeke (M. Rešetar u svojoj radnji »Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen 185—188« došao je do istoga zaključka na temelju glagolj- skih pravnih spomenika).

Krbavski spomenici — kada bi se zajedno razmotrili — pred- stavljali bi bogat fond koji daje naslućivati ne samo koje je značenje imalo krbavsko područje za hrvatsku kulturnu prošlost, nego također koje je značenje ono zajedno sa Zadrom i njegovim zaleđem (tijesnu vezu sa Zadrom pokazat će obradba misala kneza Novaka) imalo za razvitak književnosti i književnog jezika, sve dok se prilike poslije migracija s juga i poslije provala Turaka u onom kraju nisu iz tem- elja izmijenile i na stara čakavska sjedišta dovele štokavsko sta- novništvo.

Uz kulturno historijsku, sadržajnu, liturgijsku analizu kao i opremu Bartolovih kodeksa, nije obuhvaćena sistematska obradba njihova jezika, nego je dana samo jedna skica, osvrt prema mate- rijalu iz 2 najvažnija dijela njegovih misala (Canon i Muka po Ma- teju). Potpuna jezična studija jezika Bartolovih kodeksa bit će omo- gućena kad bude sakupljen sav jezični materijal iz ostalih važnijih hrvatskoglagojskih misala, a koji prikuplja Staroslavenski institut za izdanje Staroslavenskog rječnika.

ZAKLJUČAK

Najstariji glagoljski spomenici Kvarnerskog bazena i poluotoka Istre iz područja epigrafike (Valunska ploča — Cres — kraj XI ili početak XII st.,⁹⁶ Plominski natpis — Istra — druga polovina XI st.,⁹⁷ Baščanska ploča — kraj XI ili početak XII st.,⁹⁸ Grdoselski natpis — Istra XIII st.) kao i bibliografije⁹⁹ koje registriraju veliki broj glagolitika iz toga područja zajedno s izričitim dopuštenjem glagoljanja omišaljskim benediktincima god. 1252, dali su uvjerljive razloge da se za najstariji centar hrvatskoga glagolizma smatra taj sjeverni hrvatski teren.

Međutim, temeljitije proučavanje krčkih glagoljskih rukopisa dovelo je do konstatacije prof. Štefanića (o. c. 24) da se većina glagoljskih rukopisa literarne i liturgijske sadržine, prema originalnim zapisima, doselila na otok Krk s kopnene Hrvatske. Liturgijska analiza sadržaja glagoljskih misala: prema oracijama »za dobro stane grada« (Zadra) u misalu kneza Novaka¹⁰⁰ i litanijama svetaca kojih se relikvije čuvaju u Zadru; zatim po registraciji ankonsko-benediktinskog sanktorema sv. Liberija u sanktoralima svih potpuno sačuvanih glagoljskih misala s juga i sa sjevera,¹⁰¹ kao i citiranja zadarskog sv. Krševana i sv. Benedikta u svim sačuvanim obredima blagoslova soli i zobi na dan sv. Stjepana, upućuju na zaključak, da je živi centar i pravi rasadnik glagoljske pismenosti bila okolica Zadra sa susjednim Ninom. Tu je glagolizam od svoga postanka imao potporu u narodnim vladarima, zatim u domaćoj vlasteli koja su se služila glagoljskim pismom, kao i u domaćim hrvatskim biskupima-glagoljašima u ninskoj i krbavskoj biskupiji. Tu su se prevodile i prepisivale liturgijske knjige koje spadaju među najstarije (Misal kneza Novaka iz 1368) i koje su se odatle širile dalje na sjever preko

⁹⁶ B. Fučić, Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinj. Ljetopis JAZU 55/1949, 31—46.

⁹⁷ Isti, Plominski natpis. Riječka revija, Rijeka 3/1952, 146—149.

⁹⁸ Isti, Baščanska ploča kao arheološki predmet. Slovo 6—8 1957, 247—262 s ostalom literaturom.

⁹⁹ I. Milčetić, Starine 33; V. Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb 1960.

¹⁰⁰ M. Pantelić, Sadržajne i jezične razlike između misala kneza Novaka i misala Prvotiska iz 1483. god. Radnja u rukopisu.

¹⁰¹ Ni kalendari zagrebačkih latinskih kodeksa ne citiraju ga. Usp. N. Sertić, Kalendar zagrebačke stolne crkve 11—19. st. Kulturno-povijesni Zbornik zagrebačke nadbiskupije. Zagreb, 1944, 31—193.

krbavskoga posrednoga područja koje nam je ostavilo starije, vrlo lijepe i dragocjene kodekse: Novakov, Berlinski i Vatikanski illyrico 8. I to zadarsko zaleđe preuzelo je pomalo odavle i sadržaj kodeksa, i stil ukrašavanja i uopće svu opremu knjiga, tako da kraj XIV i početak XV st. ima svoje potpuno formirane krbavske pisce i minijatore: kneza Novaka, Bartola i Petra pisca (Illyr. 8). Ta pismenost, vezana u početku uz liturgijske kodekse, širi se po cijelom crkvenom i političko-upravnom krbavskom području dalje na sjever prema Kvarneru i Istri prema krajevima, koji nisu uživali potpore narodne vlastele ni domaćih glagoljaških biskupa kao što je to bilo u etnički čistoj cjelini nekadanjega krbavskog područja. Zato Istra i otok Krk naručuju i kupuju glagoljske knjige iz Krbave, kulturnoga glagoljskoga centra prije Krbavske bitke, i odanle pozivaju k sebi slikare, pisare i ljude ostalih kulturnih djelatnosti. Naročito u Istri često službuju svećenici iz Like i Krbave koji su kao kulturni i pismeni ljudi znali ostaviti spomen na svoju djelatnost u različitim zapisima. U natpisu na freskama u Pazuu (Istra) zabilježen je god. 1461. plovnik Andrija iz Bužana, u Kožljaku pop Andrija kome je otac poginuo na Krbavskom polju; u Dragučuu i Humuu god. 1529, 1537. pop Andrija rodnom iz Bužana.¹⁰²

Proučavanje hrvatskih glagoljskih kodeksa otkrilo je dosad nepoznatog krasnopisca i minijatora Bartola od kojeg su se sačuvala 3 lijepo napisana i iluminirana glagoljska kodeksa po kojima mu treba dati dolično mjesto u našoj kulturnoj povijesti srednjega vijeka. On je svoju pisarsku vještinu i svoj stil ukrašavanja kodeksa prenio iz južne Krbave u Hrvatsko primorje (Bakar) gdje je možda organizirao skriptorij (on se u Bakarskom brevijaru naziva »supisac«) i iluminiranje sakralnih kodeksa (dva različita majstora prema istim uzorcima iluminiraju Ročki i Ljubljanski kodeks) i izgleda stvorio umjetničku atmosferu u kojoj se rodio i možda stekao svoje početno slikarsko znanje i veliki prvak minijature Julije Klović iz Grižana (1498—1578. god.) koji je poslije otišao u Italiju, te se ondje kao izvanredni talenat razvio do savršenstva, zadobivši nadimak »Rafaela minijature«.

Kao i drugdje, tako se i kod nas u crkvi povezivao kult s narodnim običajima dotičnoga kraja. Mnoge je stare poganske običaje prihvaćala, oplemenjivala i davala im svoj kršćanski pečat (npr. Dan konja na sv. Stjepana i Šišano kumstvo). Pomoću takvih obrednih

¹⁰² Prema Milčetićevoj Bibliografiji, Starine 33.

tekstova etnolozi će lakše protumačiti neke folklorne običaje kojih sve više nestaje.

Od krbavskih glagoljskih kodeksa očuvalo ih se zasada samo 17. Neki još nisu dovoljno ispitani (kao oksfordski MS. Canon. lit. 414) a drugi su još neidentificirani ili su se zametnuli, ili izgubili kao što je Bartolov Bakarski brevijar iz god. 1414, ili krčko-poljički brevijar o kome govori pop Mate Bajčić (—1579). On ostavlja u oporuci poljičkoj crkvi jedan brevijar »qual havemo comprato da Xutichi per L 140, io ho dato del mio L 90 ... e se per sorte lo verano da Chervava...¹⁰³ I sadržajno najbogatiji Petrisov zbornik ima neke dijelove zajedničke s Vinodolskim zbornikom koji ide u to područje: u oba se uz iste sadržajne cjeline miješaju kajkavizmi s čakavštinom što taj tekst po postanku vuče na teren na kojem su se ukrštavali kajkavizmi s čakavizmima, a to će po svoj prilici biti domena knezova Frankopana na sjeveroistočnom krbavskom području. Težište je međutim ovih kodeksa ipak na čakavskom, i to na ekavsko-ikavskom tipu koji se održao u Novom,¹⁰⁴ na susjednom Krku¹⁰⁵ i u Istri,¹⁰⁶ i koji je u različnim prijelaznim oblicima prevladavao na krbavskom području prije provala Turaka i prije velikih migracija koje su u XV i XVI vijeku sasvim izmijenile etnički i jezički sastav krbavskog stanovništva, koje je danas pretežno štokavsko (štokavsko-ikavsko i štokavsko-jekavsko).

Prema onome što nam je ostalo iz XIV i XV vijeka — a toga nije mnogo — krbavsko i kvarnersko područje predstavljaju onaj dio Hrvatske na kojem je najdublje uhvatila korijen hrvatska glagoljska pismenost iz koje će se kasnije razvijati hrvatska stihovana i pomalo uz nju i prozna svjetovna književnost.

To, što je to u prvim počecima bila mahom neizvorna književnost, ne znači mnogo: individualne varijante svjedoče o tome da je u naših pisaca i prevodilaca — pisara bilo i mašte i smisla za jezično oblikovanje, a neki tekstovi — kao što je Pjesma nad pjesmama ili kao što su Tužaljke proroka Jeremije iz Staroga zavjeta, ili kao što

¹⁰³ V. Štefanić, o. c. 24—25.

¹⁰⁴ A. Belić, Zametki po čakavskim govoram. Izvestia ORJAZS XIV-2, 1909; J. Vrana, Hrvatsko-glagoljski blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz 1506. Rad JAZU 285.

¹⁰⁵ K. H. Meyer, Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia), Leipzig 1928 i Beiträge zum Čakavischen Afsl.Ph. XL, 1926; M. Małecki, O podział gwar Krku (z mapą), PF XIV, 1929.

¹⁰⁶ M. Małecki, Prasłow. ę w ikawsko-ekawskich dialektach Istrii ęrodkowej, Archivum philologicum, Kraków, I, 1929—1930, i JF XI, 1931.

su kraći odlomci pjesama u prozi i rimovani dvanaesterački stihovi s podjelama na strofe pokazuju, da je u njih bilo smisla i za ritam i za estetsko oblikovanje onoga što su svojim riječima željeli izraziti. Taj je estetski momenat dolazio do izražaja i u likovnom oblikovanju, i podrobnija analiza inicijala i minijatura dala je ne samo jednoga, dosada nepoznatoga, odličnoga minijatora (Bartola), nego je pokazala također koliko je svestran i živ bio kontakt koji su naši pisci i prevodioci podržavali sa suvremenom tematikom u likovnom ilustriranju i ukrašavanju svojih kodeksa.

Prijašnja istraživanja pokazuju da su područja Kvarnera i Istre doduše imala vrlo istaknutu ulogu u povijesti hrvatskog glagolizma,¹⁰⁷ ali da je pravo matično područje hrvatske glagoljske pismenosti ipak bilo na kopnu, i da mu je jedno od prvih i najснаžnijih središta bilo područje Zadra i Nina. Na krbavsko područje koje se tijesno naslanja na Zadar i Nin, treba pri tome gledati kao na prijelazni pojas preko kojega je glagoljica prodirala i na sjever i na jug, kroz cijeli XIV i XV vijek, sve do fatalne Krbavske bitke 1493. To je područje bilo jedno od glavnih središta hrvatske glagoljske pismenosti, na kojoj je sudjelovalo uz popove glagoljaše, koji su mahom potjecali iz puka, i narodno plemstvo (knez Novak) koje je često posredovalo u kulturnom povezivanju naših krajeva sa Zapadom (minijature u Novakovu misalu i u misalu kneza Hrvoja).

Iz ovih perspektiva to što se toliko glagoljskih spomenika očuvalo na Krku i u Istri, ide u red tzv. perifernih pojava — da se spomenici jednako kao i jezične pojave lakše i dulje održavaju na područjima koja su dalja, udaljenija od epicentra na kojem je dolazilo ili na kojem dolazi do krupnih promjena. A te su se promjene u Krbavi počele ocrtavati već potkraj XIV i u početku XV vijeka (po izričitom svjedočanstvu Bartola pisca), i nastavljale su se sve do Krbavske bitke, koja je po onome što je iza nje slijedilo zadala najteži udarac etničkom i kulturnom razvitku onog područja.

Manje je poznato da je u Zadru od XIII st. djelovao vrlo jak franjevački i benediktinski skriptorij sv. Krševana, koji je utjecao ne samo na liturgijske knjige naših glagoljaša nego je svoj utjecaj proširio i na cijelo područje katoličke crkve, što je imalo za posljedicu da su se izvjesne forme i izvjesni obredi kod nas počeli njegovati mnogo prije nego u ostalom zapadnom svijetu. Tako se i

¹⁰⁷ J. H a m m, *Der Glagolismus im mittleren Balkanraum, Die Welt der Slaven I—3*, Wiesbaden 1936.

mrtvačka sekvencija »Dies irae«, najpotresnija i najtragičnija sekvencija srednjega vijeka, koju istraživači starih kodeksa nalaze u latinskim misalima na Zapadu tek oko 1480, 1486, 1491, kod nas u hrvatskom prijevodu u prozi nalazi već u glagoljskom misalu kneza Novaka (1368), više od stotinu godina prije nego u ostalim latinskim kodeksima, a 1440. imamo i datirani tekst s osmeračkim tercinama, a koji odgovara latinskom originalu (koji je također u tercinama, a očito je prepisan iz znatno starije matice koja je mogla pripadati i XIV vijeku).

VII

PRILOZI

1.

CANON MISSAE

(Berlinski misal, 132c—134a)

132 c Tebe ubo m(i)l(o)stivi O(t)če Is(u)h(ġst)omъ S(i)nomъ tvoimъ G(o)spode)мъ n(a)šimъ prilěžno m(o)l(im)ъ i pros(i)мъ *zdě poud'vig' se celui olt(a)rb.* /rubrika/ gl(agol)e. da ti priět'no iměeši i bl(agoslo)viši *zdě trikratъ zn(a)m(e)nai kup'no sv'ru oš'tie i kalěza* /rubrika/. Siě daniě. Sie dari. Sie s(ve)tie žr'tvi nesk'vr'nnie. V' prvihъ eže t(e)bě prinosimъ za cr(e)k(a)v' tvoju s(ve)tu katolič(ь)sku. juže umiriti h'raniti i uediniti i usstroiti s'podobiši v'suju v's(e)l(e)nuju z(e)mlъ. Edinako s' r(a)bom' tvoimъ p(a)pu n(a)šimъ im(e) r(ekъ). i s' b(i)skupomъ n(a)šimъ im(e) r(ekъ). i sь vs(ě)mi redov'niki tobi katolič(ь)skie i ap(osto)lъskie věri čs'tit(e)li. Pomeni G(ospod)i r(a)bi i r(a)bine tvoe im(e) r(ekъ). *Pomeni žive ke hočъ. i Bar'tola pi(sca)* /rubrika/

I v'se oh(ġst)ъ s'toeće ih'že tebě věra z'nana e(st)ъ i vės'tno obětovanje za neže t(e)bě prinosimъ ili iže (te)bi prinoseť siju žr'tvu hv(a)l(e)niě za se i za v'se svoje i za izb(a)vlenie d(u)šъ svojihъ. i za upv(a)nie

132 d sp(a)s(e)niě i z'draviě svojego t(e)bě vz'dajutъ o'běti s'voe v(ě)čnomu /B(og)u/ živomu i i'stin'nomu. *V' priloženie prik'loni* /rubrika/.

Pričešćajuće se i pamet' čtuće'. V' prvihъ. *prikloniť se srědovično* /rubrika/ b(la)ž(e)nie i presl(a)vnie vinu d(ě)vi M(a)rie rodit(e)lnice B(og)a i G(ospo)da n(a)š(e)go Is(u)h(ġst)a. Nъ i b(la)ženihъ ap(osto)lъ i muč(e)ni(i)kъ svojihъ. P(e)tra. P(a)vla. An'drěē. Ėk(o)va. Iv(a)na. Tomi. Ėk(o)va. Piliipa. Bartoloměē. (Ma)těē. Simuna. I (!) Taděē. Lina. Klita. Klim(a)nta. Šik'sta. Kor'něla. Čab'riěna. Lovrěna. Kr'sogona. Iv(a)na. I (!) P(a)vla. Kuz'mi. I (!) Dom'ěna. I vsěhъ s(ve)tihъ svojihъ. ih'že utež(a)niemъ i m(o)l(i)tv(a)mi pod(a)si da v' vs(ě)hъ zas'tupleniě t'voego zaoděem' se pomoćiju.

Nъ priloženie g(lagolet)ъ. Se ubo prinošenje služ'be n(a)šee nъ i v'see čeladi tvoee m(o)l(im)ъ te G(ospod)i da ugod'no primeši. D'ni že n(a)še v' tvoemъ mirê ustroiši. i o' v(ê)čnago osueniê izb(a)viši ni. i vъ iz'bran'nihъ tvoihъ p(o)v(e)liši ni s'tadu pričis'ti H(rъsto)mъ. Eže prinošenje ti B(ož)e va vs(ê)hъ m(o)l(im)ъ. z'de kup'no tri križi zn(a)m(e)-nai sv'r'hu oš'tie i ka[le]ža (!) /rubrika/. bl(agoslove)+no prepisa+no. Utv'ržde+no .i v'zdvigъ ruci gl(agole)tъ /rubrika/. bl(a)go ot'vêt'no i

133 a / priêtno stvoriti račiši da namъ budetъ tu razum'no .zn(a)m(e)nai prvo v'rhu oš'tie i potomъ vr'hu kalêža /rubrika/. tê+lo. i krъ+vъ v'zljub lenago s(i)na t'voego G(ospod)a n(a)š(e)go Is(u)h(rъst)a .z'dê potrvъ lah'ko prsti po ub'rusu ili po têl(e)sniku. i v'zdvignetъ sv'kuplenima ruk(a)ma reki. /rubrika). Iže prêžde d'nemъ neže pos'trada. i vъz'metъ oš'tiju reki. /rubrika). priêtъ hlêbъ v' s(ve)tê i čast'nê ruci s'voi. i v'z'ved' oči svoi n n(e)bo k' t(e)bê B(og)u O(t)cu s'voemu v's(e)m(o)gućumu. t(e)bê že h'v(a)li v'z'davъ. I malo pouđ'vigъ bl(agoslo)vi r(e)ki /rubrika/. Bl(a-gos)l(o)v+i i prelomi i da uč(e)n(i)k(o)mъ s'voimъ gl(agol)e. Prim(ê)te i êdite ot' sego v'si. Se bo e(st)ъ têlo moe. I pok'loniv' se s'rêdovič'no t(ê)lu H(rъsto)vu v'zdvignet' e visoko t(a)ko da ot' /o/kolo stoeci'h' vidit' se lipo. i potomъ položit' e na m(ê)stê svoem. i primetъ obima rukama pok'rvenъ kalêžъ gl(agol)e /rubrika/. Podob'nimъ ob'razomъ potomъ êko vêčera i malo pouđ'vigъ gl(agole)tъ /rubr./ priêt siju pres(ve)tuju čašu v' s(ve)tê i čast'nê ruci svoi i položitъ v's'pet' na olt(a)rъ r(ê)ki

133 b /rubrika/ i t(a)kožde t(e)bê hv(a)li v'z'davъ. I d'rže v livoi ruc/i. a d(e)snu bl(agoslo)vi r(e)ki. /rubrika/. Bl(agoslo)v+i i da uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ gl(agol)e. Primite i piite iz' nee v'si. se bo e(st)ъ čaša kr'vi moee novago i v(ê)čnago zav(ê)ta. taina vêri êže za vi i za m'nogie iz'livaet' se vъ o'pušć(e)nie grêh(o)vъ siê eliko kratъ tvorite. v' moju p(a)m(e)t' t'vo-rite. Pomolivъ k'r'vъ g(ospod)nju v'zdvignetъ kalêžъ kako i têlo B(o)žie. i tag'da položitъ kal(ê)žъ s'tiskъ pal'ca z' drugima prstoma. i t(a)ko s'tis'nena imata b(i)ti do umiven'ê raz'vê eg'da zn(a)m(e)naetъ. i eg'da tak'nuti se imatъ t(ê)la H(rъsto)va gl(agole)tъ.

O'tnudêže i pametujuće G(ospod)i mi r(a)bi t'voi. nъ i ljudi t'voi s(ve)ti H(rъst)a S(i)na t'voego G(ospod)a /B(og)a/ n(a)šego toliko bl(a)-ž(e)ne muki eliko o' prêis'pod'nihъ v'skrês(e)niê. nъ i n n(e)b(e)sa sl(a)-vnago v'zaš(a)stiê prinosimъ pres(vê)tlomu v(e)l(i)č(ê)stviju t'voemu o' t'voihъ danihъ i darovanihъ. Z'dê tri prve k'riže s't'vori v'rhu t(ê)la i kalêža. i četv'rti sv'rhu t(ê)la. a peti sv'rhu kal(ê)ža /rubrika/. Žrt'vu + čistu. Žrt'vu + s(ve)tu. Žrt'vu + neporoč'nu. Hlêbъ + s(ve)ti žiz'ni

133 c v(ê)čnie. I čašu + sp(a)s(e)niê v(ê)č'nago. Na neže m(i)l(o)stivimъ i vêd'rnimъ licemъ vz'rêti r(a)čiši i priêt'nie imêti êk(o)že priêt'ni imêti r(a)čilъ esi d(a)ri otroka t'voego pr(a)v(e)dn(a)go Abêla. i žrt'vu pat'ri-êrha [R tvoego o(t)ca] n(a)šego Ab'raama. i juže ti prinese veliki erêi t'voi Mel'hisêdek' s(ve)tu s(ve)tъbu istin'nu i neporoč'nu žrt'vu. z'dê priklonit' se prêd' olt(a)rъ gl(agol)e. /rubrika/

Prilêžno te m(o)l(im)ъ vs(e)m(o)gi B(ož)e p(o)v(e)li siê prines'ti ru-kama s(ve)t(a)go anj(e)la tvoego na visoki olt(a)rъ tvoi prêd lice b(o)-ž(a)stve(e)nago v(e)l(i)č(ê)stviê t'voego. celui ol'tarъ gl(agol)e /rubrika/.

Da eliko ot sego ol't(a)ra pričešćeniemъ s(ve)to s(ve)ta S(i)na tvoego. z'dě zn(a)m(e)nai v'rhu t(ě)la. i potomъ v'rhu kalěza /rubrika/. tēlo + i kr'vъ + priemlemъ. sebe zn(a)m(e)nai /rubrika/ v'sacēmъ bl(agoslove)niemъ + n(e)b(e)skimъ i m(i)l(o)stiju da naplnim' se. Tēmžde H(rъstomъ). Pomeni um'rvše eže hočeši /rubrika/.

Pomeni t(a)koe G(ospod)i r(a)bi i r(a)bine t'voe im(e) r(ekъ). Iže sutъ prěd' nami š'li sъ zn(a)m(e)niemъ v(ě)ri i s'pet' vъ sně mira. imъ G(ospod)i i v's(ě)mbъ v' H(rъst)ě počivajučimъ mēs'to hlad'no s(vě)tlosti i mir'no da dasi m(o)l(i)m te. Tēmžde H(rъstomъ). ud'ri se v' prsi ruku /rubrika./

133 d Nam že ubo gr(ě)šnikomъ r(a)bom' t'voimъ na m'nožastvo m(i)l(o)sti / tvoih upvajučimъ čestъ et(e)ru i z'druženie dati r(a)čiši s' tvoimi s(ve)timi ap(osto)li i m(u)č(e)n(i)ci. sъ Iv(a)nom' Stip(a)nomъ. Matěemъ. Bar'nabomъ. Ig'naciemъ. Aleksan'dromъ. Mar'celinomъ. P(etr)omъ Pelicitoju. Per'petoju. Agatoju. Lucieju. Ag'nieju. Cecelieju. Anastasieju. I sъ v'simi s(ve)timi tvoimi. meju kihъ n(a)sъ združbu nem'něniemъ dos'toěniē nъ p(o)m(i)lov(a)ni m(o)l(im)ъ ščed'ritelju pripusti. H(rъstomъ). Imže v'sa siē G(ospod)i v'sag'da dob'ra t'voriši. z'dě kup'no trikr(a)tъ zn(a)m(e)nai v'rhu t(ě)la i kalěza r(e)ki / rubr. / S(ve)ti + ši. Živi + ši. B(lagos)l(o)vi + ši. i podaši n(a)mъ. I priklonit' se i o'krietъ kalězъ. i vъz'metъ t(ě)lo H(rъst)ovo i s'tvoritъ tri k'riži s'vrhu kalěza i ot us'tnē do us'tnē. Tēm'. + Is' tēm'. + I v'tomъ + es'tъ. z'dě t(ě)lomъ zn(a)m(e)naetъ meju soboju i kalězēmъ i potomъ svrhu kaleza. t(e)bē B(og)u O(tъ)cu + vs(em)o)gučumu v' edin'stvē + D(u)ha s(ve)ta v'saka čas'tъ i sl(a)va. z'dě dr'že desnu ruku t(ě)lo a livu kalězъ i t(a)ko kup'no malo pouđ'vign(e)t' reki visoko. /rubrika/.

Vъ v'se v(ě)ki v(ě)kъ. Am(e)nъ. I vzgl(a)si /rubrika/.

134 a Zap(o)v(ě)dmi sp(a)s(it)e)lnimi naučeni. i b(o)ž(a)stv(e)nimъ napravleniemъ ob'razovani. smēmъ gla(gola)ti. I potomъ postavitъ t(ě)lo H(rъst)ovo i kalězъ v' m(ě)stě svoemъ i pokrietъ kalězъ t(ě)l(e)snikomъ. i vz'dvig'netъ ruci i prostret' k(ako) prie g(lagolet)'. /rubrika/.

O(tъ)če n(a)šъ iže esi n n(e)b(e)sihъ. s(ve)ti se ime tvoe. Pridi c(ě)sarstvo t'voe. b(u)di vola tvoē. êk(o) n n(e)b(e)si i na z(e)mli. Hlěbъ n(a)š' v'sedan'ni dai n(a)mъ d(a)n(a)sъ. i o'tpus'ti n(a)mъ dl'gi n(a)še. Êk(o)že i mi o'tpušcaemъ dlž'nikomъ n(a)šimъ. I ne v'vedi n(a)s' v' nap(a)stъ. Nъ iz(ba)vi n(a)sъ ot nepriēz'ni. S'đe priklon' se srědovič'no gl(agole)tъ. Amenъ.

MUKA PO MATEJU (26, 1—75; 27, 1—66) IZ BERLINSKOG MISALA
str. 58a — 61a

(58a) V (o)no vr(ě)me R(e)č(e) Is(us)ъ uč(e)n(ikomъ) sv(oimъ). Vēs'te ê(ko) po d'voju d'nu pas'ka b(u)detъ. i s(i)nъ č(lověč)ski predanъ budetъ na ras'petie. Tъg'da s'br(a)še se ar'hierēi i k'nižnici i s'tariš(i)ni ljud'skie na d'vorъ ar'hierēovъ naricaemago Kaifē. i sv(ě)tъ stvoriše da I(su)sa lъstiju êmutъ. i ubijutъ. Gla(gola)hu že. Ne ne v' d(ь)nъ prazdn(i)kъ. da ne ml'va b(u)detъ v ljuděhъ. Eg'da že bē I(su)sъ v' Vit(a)nii. v' d(o)mu Sim(u)na prokaženago.

Pris'tupi k' nemu žena. imući al'věstru mur'ra mnogocĕn'nago. i s'kruš'ši al'vĕs'tru. v'zliĕ na gl(avu) emu v'z' (58b) lĕžeću. Vidĕv'she že sie uč(e)nici. negodovahu g(lago)l'juće. Poč'to gibel' siĕ bis(i). Možaše bo mur'ro sie prodati se na m'nozĕ. i dati se nišćim'. Razumĕv že I(su)sъ i r(e)ĕ. Čto truz'daete ženu siju. dĕlo bo d(obro) sŕdĕlala e(stъ) vъ m'riĕ. Vsag'da bo nišće. imate sъ soboju. mene že v'sag'da imate. Vz'liĕv'si bo žena siĕ mur'ro sie na t(ĕ)lo moe. na pog'rebenie me st'vori. Am(e)nъ g(lago)l'ju v(a)mъ. idĕže ašće pr(o)p(o)v(ĕ)dĕno b(u)detъ e(van)jelie sie v'sem' mirĕ r(e)ĕt' se. čto stvori siĕ vъ pam(e)tъ ee. Tъg'da edinъ o't oboju na des(e)te naricaemi Ijuda Skariot'ski. ide k' ar'hierĕomъ i r(e)ĕ imъ. Čto mi hoć(e)te dati. azъ v(a)mъ predam' 1. Oni že pos'taviše emu .j. (30) s'reb'rnikъ. I o'tolĕ is'kaše pod(o)bna v'rimene. da i predastъ. V prvi že d(ъ)nъ oprĕs'nak'. pris'tupiše uč(e)nici kъ I(su)su g(lago)l'juće. K(ъ)dĕ hoćeši. da ugotovaem ti ĕs'ti p(a)sku. I(su)sъ že r(e)ĕ imъ. Idite v' gr(a)dъ k' et(e)ru i r'c(i)te emu. učit(e)lъ gl(agol)etъ. Vr(ĕ)me moe b'lizъ e(stъ). u t(e)be stv(oru) pas'ku sъ uč(e)n(i)ki moimi. I st'voriše uč(e)n(i)ci ĕk(o)že p(o)v(ĕ)lĕ imъ I(su)sъ. i ugotovaše p(a)sku. Vĕčeru že biv'su v'zležaše I(su)sъ i .bĭ. uč(e)n(i)ka ego š' nimъ. I ĕducimъ imъ r(e)ĕ imъ I(su)sъ. Am(e)nъ gl(agol)ju v(a)mъ (58c) ĕk(o) edinъ o't v(a)sъ pridast me. I skrbeće zĕlo nъĕše po edinomъ gl(agol)ati. Eda azъ es(ъ)mъ G(ospod)i. On' že r(e)ĕ imъ. Iže omoči sъ mnoju v' z'dĕlu ruku. ta me pred(a)s'tъ. S(i)nъ že ĕ(lovĕĕ)ski idetъ. ĕk(o)že pis(a)no e(stъ) o nemъ. Gore ĕ(lovĕ)ku tomu. imže s(i)nъ ĕ(lovĕĕ)ski predast' se. Bole bi emu bilo. ašće i ne rojen' bil' bi ĕ(lovĕk)' ta. Otvĕca Ijuda iže i predaĕše r(e)ki. Eda azъ es(ъ)mъ Rav'vi. I(su)sъ že gl(a)gola emu. Ti r(e)ĕ. Vĕčerajućim že imъ. priĕtъ I(su)sъ hlĕbъ i bl(agoslo)vi i prelomi. i da uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ i r(e)ĕ imъ. Primitĕ i ĕdite. se e(stъ) t(ĕ)lo moe. I priĕmъ ĕ(a)šu hv(a)li v'z'davъ. i da imъ g(lago)le. Piite iz' nee v'si. Se bo e(stъ) k'rvъ moĕ novago zav(ĕ)ta ĕže za m'nogie iz'livaet' se. vъ os'tavlenie g'rĕhovъ. G(lago)l'ju že v(a)mъ. ĕk(o) ne imamъ piti juže o't sego ploda loz'nago. do togo d'ne eg'da piti vĕĕnu s v(a)mi novъ v'ĕ(ĕsa)rstve o(tъ)ca moego. Is'piv'she izidu v' goru Maslin'skuju. Tъg'da r(e)ĕ imъ I(su)sъ. V'si vi sŕb'laz'nite se o m'nĕ vъ siju noć. Pisano bo e(stъ). Poražu pas'tira. i razidut' se ov'ce s'tad'nie. Po v'skr'snovenii že moem'. varaju vi v' Galilĕi. Otvĕĕav' že P(e)trъ i r(e)ĕ emu. Ašće v'si sŕb'laz'net' se o t(e)bĕ. azъ nikol(i)že (58d) sŕb'laz'nju se. I r(e)ĕ emu I(su)sъ. Am(e)n' g(lago)l'ju t(e)bĕ. ĕk(o) v'siju noć prĕdž'de neže petehъ v'spoetъ. trik'ratъ otvr'žeši se mene. G(lago)la emu P(e)trъ. Ošće mi se prik'ljuĕitъ umriti s' toboju. ne otvr'gu se t(e)be. T(a)koe i vъsi uč(e)n(i)ci r(ĕ)še. Tъg'da pride š' nimi I(su)sъ v' vas' naricaemiju Jet'simaniju. i r(e)ĕ uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ. Sedite tu. doid(ĕ)že šadъ p(o)m(o)l'ju se sŕdĕ. I poĕmъ P(e)tra i oba s(i)ni Zavĕdĕova. naĕetъ s'krbiti i tužiti. Tъg'da r(e)ĕ imъ. Pris'krb'na e(stъ) d(u)ša moĕ do smrti. poždite sadĕ i b'dite sъ m'noju. I o't'stupal' malo pade nicъ na z(e)mlju. m(o)le se i g(lago)le. O(tъ)ĕ ašće v'z'mož'no e(stъ). da mimo idetъ o't mene ĕ(a)ša siĕ. Obaĕ ne ĕk(o)že az' hoću. nъ ĕ(ko) ti. I pride k' uč(e)n(i)k(o)mъ s'voimъ. i ob'rĕte e s'peće. i r(e)ĕ P(e)tru. Toliko li ne v'z'može edinъ ĕs' pob'diti sъ m'noju. B'dite i m(o)l(i)te se. da ne v'nidete v' nap(a)s'tъ. D(u)hъ bo badarъ e(stъ). a pl'tъ nemoć'na. I paki v'toriceju šadъ p(o)m(o)li se gl(agol)e. O(tъ)ĕ moi ašće ne mozetъ ĕaša siĕ mimo iti o't mene tĕk'mo da isp'ju ju. budi vola t'voĕ. I pride p(a)ki kъ uč(e)n(i)komъ svoimъ. i ob'rĕte e s'peće. Bĕhu bo oĕesa (59a)

ih' otegotela. I os'taval' e šad' treticeju p(o)m(o)li se. toe s(lovo) r(e)ki. Tьg'da pride k' uč(e)n(i)k(o)m' sv'oim'. i r(e)če imь. S'pite juže i počivaite, se bo prib'liži se godina. i s(i)нь č(lověč)ski predat' se v' rucě gr(ě)šnikomь. V's'tan(i)te i iděmo. se prib'liži se predadei me. Ošče emu g(lago)ljuću. se Ijuda edinь oť .bī. i š' nimь nar(o)dь mnogь sь oružiemь i z'dr'kolami. poslani oť ar'hierēi i s'tarišin' Ijudaiskihь. I iže predas't' i. da imь zn(a)m(e)nie gl(agol)e. Eg(o)že az' celuju ta e(stь). ěmite i. I abie pristupi k' I(su)su. i r(e)če. Z'drav' Rav'vi. I celova i. R(e)če že emu I(su)s'. Druže d'rzai. na č'to esi prišalь. Tьg'da pris'tupiše i ruki v'zložiše нь I(su)sa. i ěše i. I se ed(i)нь oť s'toečih' sь Is(us)omь pros(ь)tr' ruku iz'vlěče nožь svoi. i udari r(a)ba ar'hierēova. i urěza emu uho. Tьg'da r(e)če emu Is(us)ь. V'rati nožь tvoi v' m(ě)sto ego. v'si bo priemljućei nožь. nožemь pogib'nutь. Ili m'niši ěk(o) ne mogu um(o)l(i)ti o(т)ca moego. i pred'stavit' m'ně veće neže .bī. lějiona anj(e)ль. K(a)ko ubo z'budut' se k'nigi. ěk(o) t(a)ko pod(o)baet' biti. Vь (59b) ta čьs r(e)če I(su)sь narodomь. Ěk(o) na raz'boinika li izidos'te n(a) me. sь oružiemь i z' dr'kolami ěti me. Po v'se d(ь)ni bihь v' v(a)sь uče v' cr(ь)k'vi i ne ěs'te me. Se že v'se bis(i) da z'budut' se kn(i)gi pro(ro)č(ь)skie. Tag'da učenici v'si os'taval'se i bēžaše. Oni že ěm'se I(su)sa. vese i k' Kaěfē ar'hierēju. id(ě)že k'niž'nici sьb'rali se bihu. P(e)trь že po nemь iděše iz' dal(e)ka do d'vora ar'hierēova. i v'šadь v'nut(ь)grь sēděše sь s'lugami. da viditь konacь. Ar'hierēi že i s'tarēš(i)ni i vasь sьnamь is'kahu l'ž'na sv(ě)dēt(e)l'sьtva na I(su)sa. ěk(o) da ubijut' i. I ne ob'rětahu s' mnozimi lž'nimi s'vėdēt(e)li pris'tupajuće. Pos'lėd' že d'va l'žna sv(ě)d(ě)t(e)la prisьtupis'ta i rēs'ta. Sь r(e)če. Mogu razoriti cr(ь)kvь b(o)žiju. i trimi d(ь)nmī sьzidati ju. I v's'tavь ar'hierēi r(e)če emu. Ničeso že li o'tvė-čaeši k' simь. ěže si na te sv(ě)dokujuť. I(su)sь že ml'čaeš. Ar'hierēi že r(e)če emu. Zak'linaju te B(ogom)ь ž(i)vimь. da r(e)češi n(a)mь ašče ti esi H(rist)ь S(i)нь B(og)a ž(i)vago. I r(e)če emu I(su)sь. Ti (re)če. Ob(a)če g(lago)lju v(a)mь. o'selē uz'rite s(i)jna č(lověč)sk(a)go sēdēca o d(e)snoju sili b(o)žie g'reduca na ob'lacěhь n(e)b(е)skihь. Tьg' (59c) da ar'hierēi ras'trza rizi s'voe r(e)ki. Ěko vlaspiมิju r(e)če. Čto ošče trěbuemь s'vid(o)čstva. se n(i)ne slušas'te vlas'pimiju ego. č'to se v(a)mь m'nitь. Oni že o'tvėčaeš i rěše. Povinan' e(stь) smr(ь)ti. Tьg'da zapljuvaše lice ego. i za laniti tepoše i. Druzi že po l(a)n(i)-tama biěhu i g(lago)gljuće. Pror'ci n(a)mь H(rist)e k'to e(stь) iže te udari. P(e)trь že vani sidiše na d'vori. Pris'tupi k' nemu edina r(a)bina g(lago)ljući. I ti bē sь I(su)somь galilėis'kimь. On' že o'tv'rže se prėd' vs(ě)mi g(lago)le. Ne vėmь čto g(lago)leši. Iz'šad'su že emu iz' vratь vidē i d'rugaē r(a)bina. i r(e)če sućimь tu. I sa bē sь I(su)somь naz(ar)e(n)i nomь. P(a)ki že o'tv'rže se s' klėt'voju. ěko ne z'naju č(lově)ka togo. I ne po mnogu pristupiše stoećei tu. i r(ě)še P(e)tru. Vistinu ti oť oněh' esi. ibo i bēsēda tvoē ěvē te tvoritь. Tьg'da načetь rotiti se i k'lėti se. ěko ne z'naju č(lově)ka togo. i abie petěh' v'spē. I v'spomenu P(e)trь s(lovo) I(su)sovo eže r(e)če emu. Prėž'de neže peteh' v'spoetь. trik'ratь o'tv'ržeši se mene. Iz'šad' van' plaka se gor'ko. Jutru že div'šu s(vě)ťь stvoriše v'si ar'hierēi i s'tarišini Ijud(ь)skie нь I(su)sa (59d) da ubijut' i. I s'vezana vese i. i predaše i Pon'tan'skomu Pil(a)tu Jėmunu. Tьg'da viděvь Ijuda predav' i ěk(o) osudiše i. ras'kaěvь se v'zvr(a)ti .j. (30) s'rebrnik' ar'hierēomь i starišinamь g(lago)le. Sьg'rėšiь predavь kr'v nepovin'nu. Oni že r(ě)še emu. Čto e(st)ь n(a)mь. ti uzriši. I povr'gь srebrn(i)ki v' cr(ь)kvi i o'tide i o'sadь sětiju se obisi. Ar'hierēi že priem'se srebr'niki r(ě)še. Ne po-

dobaet' ih' v'ložiti v' komoru, êk(o) cêna kr'vi est'. Svêcav'se že i kupiše imi nivu s'kudêl'ničû. v' pog'reb(e)nie stran'nimь. T(ê)mžde nar(e)če se niva ta Akel'dêmak'. eže e(stь) niva krъvi daže do sego d(ь)ne. Tьg'da iz'bist' se r(e)čenoe Erêmiemь pr(oro)k(o)mь g(lago)ljućimь. I priêše .j. s'reb'rnik' cênu ucinenago. eg(o)že ucêniše o' s(i)novь iz(rai)l(e)vihь. i daše e na nivi s'kudêl'ničû. êk(o)že skaza m'nê G(ospod)ь. I(su)sь že s'ta prêd' Jьmunomь. i v'prosi ego Jêmunь r(e)ki. Ti li esi c(êsa)рь Ijudêiski. R(e)če že emu I(su)sь. Ti g(lago)leši. I eg'da g(lago)lahu na нь ar'hierêi i starišini nič'tože o'vêca imь. Tьg'da r(e)če emu Pilatь. Ne s'lišiši li. elika si n(a) te sv(êd(ê)t(e)lstvujuť. (60a). I ne o'vêca emu ni k' edinomu g(lago)lu. t(a)ko êko diviti se Jem(u)nu zêlo. Nь v'saki že d(ь)нь pr(a)zdn(i)kь običaj bê Jêmu)nu o'pustiti Ijud(e)mь edin(o)go o' svez(a)nihь. eg(o)že hotihu. Imêše že tьg'da ed(i)n(a)go svez(a)na naročita naricaemago Varavu. iže za et(e)ro ubiist'vo pos'tavlen' bê v' tam'nicu. Sьb'ranim že imь r(e)če imь Pilatь. Kogo hoćete o' opušču v(a)mь. Varavu li ili I(su)sa naricaemago H(rist)a. Vidêše bo êk(o) zavis'ti radi predaše i. Sêdêcu že emu na sudišci. pos'la k nemu žena ego g(lago)ljući. Ničes(o)že t(e)bi i pr(a)v(e)dn(i)ku tomu. mnogo bo postradah' d(a)n(a)sь v' sn'ê ego radi. Arhierêi že i s'tarišini naus'tiše narodь da is'prosetь Varavu. I(su)sa že da pogubetь. O'vêcav' že Pilatь r(e)če imь. Kogo hoćete o' oboju da opušču v(a)m. Oni že rêše. Varavu. G(lago)la im' Pilatь. Čto ubo stvoru o' I(su)sa. naricaemago H(rist)a. I r(ê)še v'si. Da ras'petь b(u)detь. G(lago)la imь Pil(a)t'. Čto ubo zlê s'tvori. Oni že izliha vьp'êhu g(lago)ljuće. Na k'riži prop'ni i. Vidêv že Pil(a)tь êk(o) nič'tože us'pêvaetь. нь p(a)če m'nožeiša ml'va bivaet'. priêm' vo (60b) du umi ruci prêd' Ijudmi g(lago)le. Čistь es(ь)mь aзь o' kr'vi sego pr(a)v(e)dn(i)ka. vi uz'rite. O'vêca v(a)sь nar(od') i r(e)če. Kr'vь ego n(a) n(a)sь. i na čedih' našihь. Tьg'da o'pus'ti imь Varavu. a I(su)sa teрь preda imь. da i prop'nutь. Tьg'da vojini Jêmunovi priêm'se I(su)sa na sudišci. sьbraše na n' v'su d'ruž'bu. I s'vlêše š'nego rizi ego. i odêše i h'lamiđoju č'r'vlenoju. I splêťše vên(a)сь tr'novь v'zložiše na gl(a)vu ego. i trs'tь daše v' d(e)snicu ego. I kol(ê)na pregibajuće prêd' nimь. rugahu se emu g(lago)ljuće. Z'drav' c(êsa)ru Ijudêis'ki. I pljujuće na n' v'zeše trstь o' nego. i biêhu i trstiju po gl(a)vi ego. I eg'da porugaše se emu s'vlêše š'nego hlamidu. i ob'lêše i v' rizi ego. i vese i na ras'petie. Ishodeće že ob'rêtu č(lovê)ka Kurinêis'ka greduća s' sela imen(e)mь Simuna. i semu zadiše da poneseť k'rižь ego. I prišad'se na m(ê)sto naricaemoe Gol'gota. eže e(stь) Kal'varie mês'to. i daše emu piti vino s' žl'čiju s'mêš(a)no. I v'kušь ne hotê piti. Potom že eg'da ras'peše i raz'dêliše s(e)bê rizi ego žrêbь mecuće. Da z'bude (60c) t' se r(e)čenoe pr(oro)k(o)mь g(lago)ljućimь. Raz'dêliše s(e)bê rizi moe. i o man'têzê moemь metaše žrêbь. I sed'se s'trêžahu i. I položiše nad' gl(a)voju ego. vinu ego napisanu. Se e(stь) c(êsa)рь Ijudêis'ki. Tьg'da ras'peše š' nimь ina d'va raz'boinika edinogo o ds'noju. a d'rugogo o šuju ego. I mimo-hod(e)će hulahu i pokivajuće gl(a)v(a)mi s'voimi i g(lago)lahu. Ovь razaraei cr(ь)kvь b(o)žiju. i trimi d'ne m'i szidae ju. Sp(a)si se sam' ašće ti esi H(rist)ь S(i)нь b(o)ži. i s'nidi n(i)ne s' križa. Tьkož'de že i ar'hierêi rugahu se emu s' kniž'nici i starišinami i p(a)risêi g(lago)lahu. Inie e(stь) sp(a)salb. a s(e)be li ne možeť sp(a)sti. Ašće c(êsar)рь iz(rai)l(e)vь e(stь). s'nidi n(i)ne s' križa i vêruemь emu. Up(ь)vai na B(og)a da izb(avi)ť i nine i sp(a)set' i ašće hoćetь. R(e)če bo êk(o) s(i)нь b(o)ži es(ь)mь. T(a)kožde i propetaê š' nimь. pono-

šahota emu. O' šestoe god(i)ni t'ma bis(i) po v'sei zemli, do godini devetoe. I pri devetoi godini v'zv(a)pi I(su)sъ gl(a)somъ veliemъ g(lago)le · Eli, Eli. Lêma savah'tani. Eže e(stъ). B(ož)e B(ož)e moi, v'skujū me esi os'tavilъ. Eteri že stoeci tu · slišav'se g(lago)lahu. Sъ Iiju zovet'. (60d) I abie tek' edinъ o' nihъ v'zamъ s'pugu i napl'ni oc'ta i položi na trs'tъ i daêše emu piti. A proči vis'tinu g(lago)lahu. Ostavi i da vidimъ, ašče pridetъ Iliê i izb(a)vit' i. I(su)sъ že ošče v'z'vapi gl(a)s(o)mъ veliemъ, i is'pus'ti d(u)h'. Z'dê p(o)pb pok'lonit'se i v'si ljudi. I se opona crkv(e)naê ra'dri se s' viš'nago kraê do niž'nago na d'voe. I z(e)mļa potrese se sl'n'ce pomr'če. kam(e)nie ras'pade se g'robi otvoriše se, i mnoga t(ê)l(e)sa s(ve)tihъ usap'sih' v'staše. Iz'šad'se iz' g'robъ po v'skr'snovenii ego. v'nidu v' s(ve)ti g'radъ · i êviše se m'nogimъ. Sьt'nik' že i suci s' nimъ s'trêguce I(su)sa, vidêv'se trusъ zemli · i ta êže bivahu uboêše se g(lago)ljuce. Vistinu s(i)nъ b(o)ži sъ bê. Bêhu že tu i ženi m'nogie iz' dal(e)ka z'rece sihъ, eže hodiše po I(su)sê o' Galilêe služece emu. V' nih' že bê M(a)riê Mag'dal(e)na i Mariê Êk(o)vļa i Osipova m(a)ti, i m(a)ti s(i)nu Zavêdêovu. Vêčeru že biv'shu pride č(lovê)kъ et(e)rъ bog(a)tъ o' Aram(a)tie im(e)n(e)mъ Osirъ, iže i ta bê taino uč(e)nik' I(su)sovъ. Sъ pristupi k' Pil(a)tu, is'prosi têlo I(su)s(o)vo. Tъg'da Pil(a)tъ p(o)v(ê)lê (61a) dati t(ê)lo I(su)sovo. I obit'e v' plat'no čis'to i položi e v' g'robê svoemъ noveemъ · iže bê is'sêk(a)l' v' kam(e)nê. I privali kam(e)nъ veli na d'vari groba, i o'ide. Bêhu že tu Mariê Mag'dal(ê)na, i d'rugâ M(a)riê sêdêce prêmo g'robu.

Sie poi v' tonъ e(van)jeliê visoko. V' jutrêš'ni že d(ъ)nъ · iže e(stъ) po paras'kavijii, sьbr(a)še se ar'hierêi i p(a)risêi k' Pil(a)tu g(lago)ljuce. G(ospod)j v'spom(e)nuhom' se êk(o) las'tacъ onъ eg'da ošče živъ b(ê)še r(e)če, po trihъ d'nêhъ v'stanu. P(o)v(eli) ubo s'triči g'roba do tretago d'ne, eda k(a)ko nočiju prišad'se uč(e)nici ego uk'radut' i, i rekuť ljud(e)mъ v'sta o' mrt'vihъ. I b(u)det' pos'l(ê)dna lъs'tъ, gor'sa pr'vihъ. I r(e)če imъ Pil(a)tъ, Imate s'tražu idite i s'trzite, êk(o)že vêste. Oni že šad'se ut'vrd(i)še g'robъ, i nazn(a)m(e)naše kam(e)nъ sъ s'tražami.

3.

Blagoslov soli i zobi. Berlinski misal (211a—213a): Na d(a)nъ s(ve)t(a)go S'tip(a)na ter'cu sv'ršiv'se, i zn(a)m(e)najut' solъ i zobъ, i č'tutъ nâiprie l(211b)êtenie, potomъ b(e)r(a)š. Êvi n(a)mъ G(ospod)j, I sp(a)s(e)nie. G(ospod)j usl(i)ši, I v(a)p(a)lъ m(o)i G(ospod)ъ s(vami).

Vs(e)m(o)gi v(ê)čni B(ož)e, iže edinočedago s(i)na t'voego G(ospod)a n(a)-š(e)go vъ obr(a)zê č(lovê)scê is'cêlenie n(a)mъ pos'lati rači, b'lizъ b(u)di m(i)l(o)st(i)vъ priziv(a)enimъ n(a)šimъ i m(o)l(i)tvamъ prosboju b(la)ž(e)nago viteza S'têpana pr'voga m(u)č(e)nika tvoego na sie t'vari množ's'tvo tvoego bl(agoslove)niê iz'lêi, da b(u)detъ s'vecena i neporoč'na i s'vršena k' iscêlê-niju vs(ê)mъ v'kušajućimъ ee, i podai n(a)mъ da nikim že z'limъ bêsomъ poz'lêdim' se. G(o)spod(e)mъ. Čt(e)nie Isaie pr(oro)ka. (11, 6—8).

V ni d'ni. Obitati vьč'netъ vl'kъ sъ agan'cemъ. I risъ počivati vьčn(e)t' s koz'licemъ. Junac' i l'vъ i ov'ca v' k(u)pb v'žirujutъ, i otroče malo poženet'e. Žrêb(a)sъ i junac' i med'vidъ v'k(u)pb pas'ti se vьč'nutъ, i vk(u)pb čeda ihъ budutъ. I l'v' l(ê)ki volъ v'z'ês'tъ sêno, toli plive · Nasladit' se ml(a)d(ê)nc'

nad' duplemь ot sas'ka as'pidь, i o'doenoe vložitь ruku svoju p'ténacь reg'li. I mir' b(u)det' v' v'séh prédélih' z(e)mle i v'sa s'koteta upasut' se i z'véri (211c) dub'rav'ni kup'no gl(agole)ть G(ospod)ь Sabao'.

Pês(ань) · Hv(a)la i častь i pobêda sili budi B(ogu) O(tc)u viš'nemu n(a) n(e)b(e)sihь, iže v'sa div'nê s'troitь, i dae pišču v'sakoi pl'ti hv(a)lu s'tvorenuju poite us'ta moê, i da v'saka pl'tь bl(agoslo)vitь ime s(ve)to ego. E(van)-j(elie). Vi es'te solь z(e)mli. Išči v' op'činê .g. h' doktor'. G(ospod)ь s v(a)mi. P(o)m(o)l(i)мь. Bl(agosli)vlaju te tvari sol'naê i zak'linaju te im(e)n(e)mь s(ve)tie Troice, da ne d'ržiši d'ruž'bi ni s' kimže bêsomь v' mirê semь, na pače dai sl(a)vu B(ogu) is'tin'nomu i Is(u)h(r)ьst)u s(i)nu ego i D(u)hu s(ve)tu, egože moćiju v'sa prot(i)vnaê č(lovê)k(o)mь potopet' se, i ni edina prot(i)vna las'tь v'ražiê obimet e ni protiviti se možetь, G(ospode)mь n(a)š(im)ь. Vь v'se v(ê)ki v(ê)кь. Am(e)нь. G(ospod)ь s v(a)m(i). Vь viš'nih' src(a). Im(a)mь G(ospode)vê. Hv(a)l(ê)no Dos(toino). Pr(o)p(a)c(iê).

Vêč'ni B(ož)e. C(êsa)ru c(êsa)remь i vl(ad)iko v'ladikamь iže v'sa sl(o)-vomь stvorilь esi, i z(a)p(o)v(ê)diju t'voeju os'novana sutь v'sa. Mí ubo umilenimi gl(a)si k t(e)bê vap'emь moleće se, da b(e)z(a)k(o)niê n(a)ša ti ocês'tiši, i pros'bi n(a)še ti uslišiši. Êk(o)že uslišati rači prvoga m(u)č(eni)ka tvoego S'tipana d'êkona, iže t(e)bê žrt'vu sp(a)sit(e)lnu svoee pl'ti prin(e)se. I s' (211d) motri G(ospod)ji m(o)l(i)tvu n(a)še, êk(o)že s'motriti r(a)či b(la)ž(e)nago Jêor'jiê k'rêpkago mučenika tvoego, i v'se pros'bi ego is'pl'ni. I êk(o)že r(a)ba tvoego viteza *Kr'sogona* o' muč(eni)ê Diok'liciêna pal'moju vên'cemь obên'čati r(a)či i ob'dariti. Uk'rêpi n(a)sь m(o)l(i)im te G(ospod)ji naz'lobujuće. êk(o)že b(la)-ž(e)nago viteza i d'êk(o)na Lovr(ê)nca v' ogan'nê plamenê uk'rêpiti r(a)či. I êk(o)že mnogie m(u)č(eni)ki v'mučê uk'rêpi, i m(o)leniê uslišati r(a)či, iže koliž'do v' d(o)mu semь s(ve)têemь pros'b(a)mi k' t(e)bê v'zivaemь us'liši n(a)sь o' n(e)b(e)se i žilišca s(ve)t(a)go tvoego. I p(o)m(i)lui vitezi h(r)ь(st)ên'skie iže v' vêrê pravovêr'no prebivajutь, i dai n(a)mь k'rêpos'tь naprotiv'naê i z'lobi supos'tatь. I m(o)l(i)im te G(ospod)ji da siê solь v' ime novago v'pl'čeniê t'voego bl(agoslove)na budetь, i novost' tvoego sv(e)čeniê da primetь, da v'saka vet'hos'tь s'kv'rнь ob'novitь tvoego posêčeniê, i v'saku nečis'totu is'praz'dnitь. Da nečis'tivi d'êvlь ni s'luga ego habiti ni zlêditi im' možetь, eže novimь prišast'viemь tvoim' ob'novilь esi. P(o)m(o)l(im)ь se.

Zn(a)m(e)navaju te t'vari sol' (212a) naê im(e)n(e)mь O(t'ca) im(e)n(e)mь S(i)na im(e)n(e)mь D(u)ha s(ve)t(a)go, da budeši na pobêdu d'êvlu i v'sei d'ružini ego. Zn(a)m(e)navaju te B(ogo)mь s(ve)timь iže te Elisêemь pr(oro)k(o)mь v' vodu v'riči s'tvori, iže te na potrêbu č(lovêč)sku rodu s'tvori ljuđ(e)mь g'redućim' kь vêrovaniju r(a)b(o)mь tvoimь da eju mogut' se v'sa os'lad(i)ti. T(ê)mžde prilêžn(o) te m(o)l(i)imь G(ospod)ji da siê sol' vь ime s(ve)tie Troice b(u)detь sp(a)sena taina vr(ê)m(e)нь. Siloju, zobi. Zak'linaju te tvari zob'naê, v' ime O(tь)ca i S(i)na i D(u)ha S(ve)t(a)go, da potrêbiši v'saku s'kv'rnu om'račeniê t'mi dêmunь-s'kie, da čis'ta i z'drava prebivaêi v' utrobê konemь ili kim' ljubo s'kotetomь čet'veronožiê sućimь na potrêbu č(lovê)komь, da êk(o)že v'kusetь o' t(e)bê z'dravie da primutь pomoćiju nevidimago B(oga) iže v' počet'i v'sa s'tvori, i utêhu čet'veronoga, čis'ta č(lovêč)sku narodu poda, t(a)ko n(i)ne prilêž'no te m(o)l(i)imь da siê tvar' zobi na potrêbu konemь i proćim' život'nimь bl(ago-

slove)niê tvoego is'pl'nit' se i z'dravie o' nego primut' i osudet' se o'gonece. G(ospode)mь. S'mêsi solь i zob' siko. Budi sie s'm (212b) êšenie soli i zobi siloju s(ve)t(a)go križa. vь ime O(tь)ca i S(i)na i D(u)ha S(ve)ta(go). Am(e)n'.

Vs(e)m(o)gi v(ê)čni B(ož)e. eg(o)že nepremož'na krêpos'tь e(stь), iže svoeju neumalenoju k'rêpos'tiju v'sa pitêši i s'troiši tvoju m(i)l(o)stь na ni šced'ri. i siju t'var' soli i zobi m(i)l(o)st(i)vo pos(ve)ti da k'rêpos'tiju k'rêp'kago v(l)ič(ь)stviê tvoego bl(agoslove)nie primet' i bal's'tvo sp(a)seniê. Da pobêžit' nečis(i)vi d'êv(ь)l'ь o' têh' mès'tь i žiliščь sь v'sêmi bêsi ego. imen(e)mь i siloju H(rist)a S(i)na t'voego G(ospod)a n(a)š(e)go Is(u)h(rьst)a. iže svoju močь n(a) n(e)b(e)si sьv'kupi i s'mêsi. T(a)ko n(a)mь smêšajućimь siju tvar' soli i zobi vêrujućimь v' rês'notu t'voe bl(agoslove)nie i bal's'tvo priem(a)ti i t'voe bl(a)god(ê)ti napl'niti se i nas'laditi se. Da nikoliže v'shićeni budemь prel(ь)šće-niemь prid'nago z'miê. eže ti mnogo cên'noju kr'viju izb(a)vi Is(u)h(rьst)a S(i)na t'voego G(ospod)a n(a)š(e)go. P(o)m(o)l(i)m se. Zn(a)m(e)navaju te tvari soli i zobi vь ime B(og)a Sabaota v's(e)m(o)gućago iže za v'sêhь sp(a)s(e)nie êvi se v'čer(a)šni d(a)nь po t(ê)lu. Iže d(a)n(a)sь b(la)ž(e)nago viteza Stip(a)na v' druž'bu anj(e)l'ь v'čis'ti račilь e(si). eg(o)že mi d(a)n(a)sь pr(a)zdn(i)kь počitaemь iže z (212c) a s'voe gubitele moli da ne pogibnut' · pros(i)mь da ego utežaniamь v'sa pakos'tiv'naê n(a)ša o'imeši i buduća bl(a)ga podaši. da v'toroe tvoe priš(ь)stvie gotovi dob'rimi' dob'rimi (sic!) dêli ob'rêcemь. I na t'voe r(a)dost'nie b'raki veselì v'niti pod(a)si. i bl(agoslove)nie tvoe priêti v stranê d(e)snêi sь vs(ê)mi pr(a)v(e)dnimi. Iže n(a)sь o' smr(ь)ti v(ê)čnie izb(a)vi k'ri-žemь S(i)na tvoego. t(a)koe ni n(i)ne v živ(o)tê n(a)šemь izb(a)vi o' vs(ê)hь sego mira napas'ti i z'lobi dêmun's'kie. Molim' že tvoe neiz'gl(agol)it(e)l'no b(o)ž(a)nstvo. da pos'lati n(a)mь r(a)čiši s(veta)go anj(e)la s n(e)b(e)sь Rafaela. egože prie pos'la k' Tobii i k' Sar'rê dêšćerê Raguilovê iže prog'na bêsa As'mo-dêê. t(a)ko n(i)ne têm'žde ob'raz(o)mь dati umom' n(a)šimь r(a)čiši da taž'de Rafael' prorenet' dêm(u)na smr(ь)tnago i s'taretь zledećago. i pogubit' i o' vs(ê)hь mêtь i žiliščь v' nih'že prebivajut' iže t(e)bê r(a)botajut'. Iže vêroju t(e)bi s'lužetь. idêže koliž'do s'petь b'dêtь. i počivajut' h'rani e b'deće h'rani e s'peće o' v'sak(a)go šetaniê d'êv(ь)le las'ti. Iže esi s'tra (212d) žь b'dit(e)l'ni i pas't(i)rь mil(o)st(i)vi ovac' t'voiьhь agan'če nepor(o)čni iže d(u)šu s'voju položil' esi za ov'ce s'voe. Iže sь o(tь)c(e)m.

Priz'ri m(o)l(i)m te G(ospod)i v's(e)m(o)gi v(ê)čni B(ož)e na kr'hostь č(lo-vêč)sk(a)go sьzd(a)niê eže t'voei vlas'ti moleć se o' t'voe t'vari bl(agoslove)niju i s'već(e)niju prinos(i)mь. da siê tvoê tvar' sol'na zn(a)m(e)niemь t'voe moći bl(agoslove)na budet' i k'rêpos'tь s'već(e)niê primetь. Iže r(e)če uč(e)n(i)k(o)mь svojim'. vi es'te solь z(e)mli. i ap(osto)lu pišuću soliju sr(dь)ce v(a)še učineno. te prilêž'no m(o)l(i)mь da siê t'var' soli i zobi v' res'notu k'rêp(o)sti m(i)l(o)srđiê tvoego zaštićenie učuetь. da v'sake zledi dêmun'skie učuv'še o'bêg'nut' i o'lučet' se o' neju. S'pêh že bl(a)g' da prebivaetь v vs(ê)hь n(a)sь pomoćiju s(ve)tie i neraz'dêl'nie Troice. Êže v' ed(i)n(ь)stvě živetь. Po(mo-lim se).

Izb(a)vi ni m(o)l(i)m te G(ospod)ì o' vs(ê)hь zalь preminuv'sih' i nas'toećihь i g'redućih. r(a)bь t'voiьhь o' oružîe nev(ê)rnago i o' glada i o' meča i o' požara i o' nemoći z'lihь i o' vs(ê)hь sk'vr'nь i nečistotь. hodataistvomь b(la)ž(e)nie v'sag'da (213a) d(ê)vi B(ogo)r(od)ice M(arie. i b(la)ž(e)nago Mihaela

ar'h(a)nj(e)la. i s(ve)t(a)go Iv(a)na H(r̄st)it(e)la. i b(la)ž(e)nago P(e)tra kn(e)za ap(osto)l̄. I s(ve't(a)go Stipana prvoga m(u)č(eni)ka. i b(la)ž(e)nago Benedik'ta op(a)ta. I pros'bi r(a)di s(ve)tih' o(t̄)c' p(a)triēr̄h̄ pr(oro)k̄ ap(osto)l̄ m(u)č(e-ni)k̄ e(van)j(e)l(i)st̄ isp(o)v(ē)dn(i)k̄ s(ve)t(i)t(e)l̄ i d(ē)v̄. i m(o)l(it)vi r(a)di vs(ē)h̄ s(ve)tih̄ tvoih̄. mir i bl(agoslove)nie mil(o)st̄ O(t̄)ca i S(i)na i D(u)ha s(ve)t(a)go s'nidi i prebivai na sei t'vari s'većenii i v'kušajučih' o' neju G(o-spode)m'.

ZUSAMMENFASSUNG

Glagolitische Kodexe von Bartol aus Krbava

Der Landstrich Krbava wird vom Kaiser Konstantin Porphyrogenetos im Jahre 950 erwähnt. Anfangs des 13. Jahrhunderts wanderte das kroatische Geschlecht der Gusić (Gusitsch) aus der »župa« Sidraga dorthin. Im Jahre 1298 wird der »Comes Corbaviae« *Churiacus*, der Ahnherr der krbavischen Feudalherren Kurjaković aus dem Geschlecht der Gusić, zum ersten Mal erwähnt. Mitte des 15. Jahrhunderts erreichen die Kurjaković (Pavao und Budi-slav) den Gipfel ihrer Macht und herrschen über 7 altkroatische Komitate (župa): Krbava, Lika, Buža, Hum, Nebljuje, Lapac und Odorje.

Die politische Macht des Geschlechtes Kurjaković reichte nach Süden bis Nin und Zadar, die kirchliche Jurisdiktion der krbavischen Diözese nach Norden bis Rijeka (St. Veit am Pflaum).

Im 14. und 15. Jahrhundert erreichte der Handel im Mittelmeer seinen Höhepunkt und auch der Handel zwischen dem östlichen und westlichen Ufer der Adria war rege. Zu dieser Zeit fing man in Pannonien an, den Reichtum an Erzen zu nützen. Der erreichte materielle Wohlstand wirkte auch auf die kroatischen Gegenden. Auch das mittelalterliche Krbava hatte, alten Geschichtsschreibern (Glavinić 1696) nach alle Voraussetzungen zum Wohlstand und kulturellen Aufstieg. Doch nach der Schlacht bei Krbava im Jahre 1493 war jede kulturelle Arbeit paralisiert, da alle Mittel und Kräfte zur Verteidigung des Landes verwendet wurden.

Das kirchliche und Verwaltungsgebiet von Krbava befand sich im 15. Jahrhundert vor den Migrationen, die zur Zeit der Türkennot stattfinden, mitten in ethnisch reinen kroatischen Volke. Die Sprache der Kirche in diesem Gebiet war altslavisch mit glagolitischen Schriftzeichen. Diese wurden auch auf dem Gebiet der Rechtsprechung neben der Lateinschrift verwendet (vergl. Šurmin, *Acta croatica* I, 1898.)

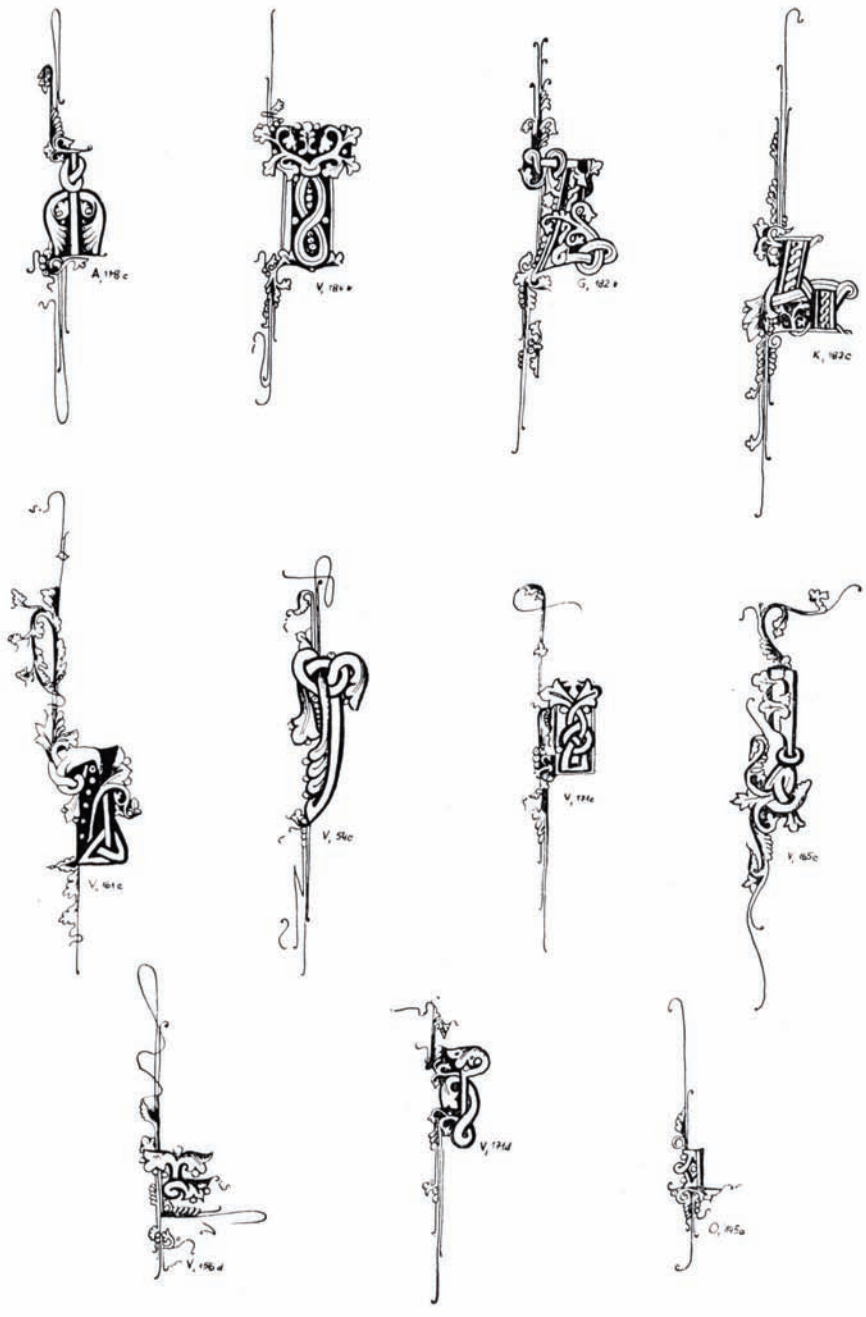
Das 14. und 15. Jahrhundert war das goldene Zeitalter der glagolitischen, in erster Linie kirchlichen, Literatur. Auch das Gebiet von Krbava hatte tüchtige Schreiber und Illuminatoren. Der bekannteste war Novak, ein Verwandter der Kurjaković aus Ostrovica in Lika. Er schrieb im Jahre 1368 das bekannte glagolitische Messbuch (heute in der Nationalbibliothek in Wien — cod. slav. 8). Ein anderes Messbuch aus dem Jahre 1402 das man im Jahre 1956 wieder fand in der Staatlichen Bibliothek in Berlin — (Ms. Ham. 444), wurde von einem bisher unbekanntem glagolitischen Schreiber und Miniaturisten, Bartol aus Krbava, abgeschrieben. Bartol beendete die Abschrift seines Messbuches im Jahre 1402, zur Zeit des Priesters Vlk (Vuk), eines

Neffen des Abtes eines Benediktinerklosters (abbas s. Georgii de Copriva) am Ufer des Flusses Zrmanja bei Obrovac. Er schrieb es unter der Regierung des Königs Siegmund und der krbavischen Herren Budislavić und Pavlović. Seinen Namen schrieb er in das Memento vivorum: *tu pomeni ke hoć i Bartol pisca* (hier gedenke derer die du willst und des Schreibers Bartol). Die Schrift zeigt einen gewandten Meister, der selbst die Initialen ausschmückte und Miniaturen malte. Sein Selbstbildnis umgab er mit einem Akanthusblatt im Initial B in der Messe des hl. Cyriacus, des Patrons der Kurjaković (Tab. 16a). Dieser Kodeks befand sich von 1440 bis 1627 in Zadar (im Besitz des glagolitischen Dritten Ordens); von 1627 bis zum Ende des 18. Jahrhunderts war er in der Bibliothek De propaganda fide im Rom; im Jahre 1808 befand er sich in London; wie er nach Berlin kam, weiss man vorderhand nicht.

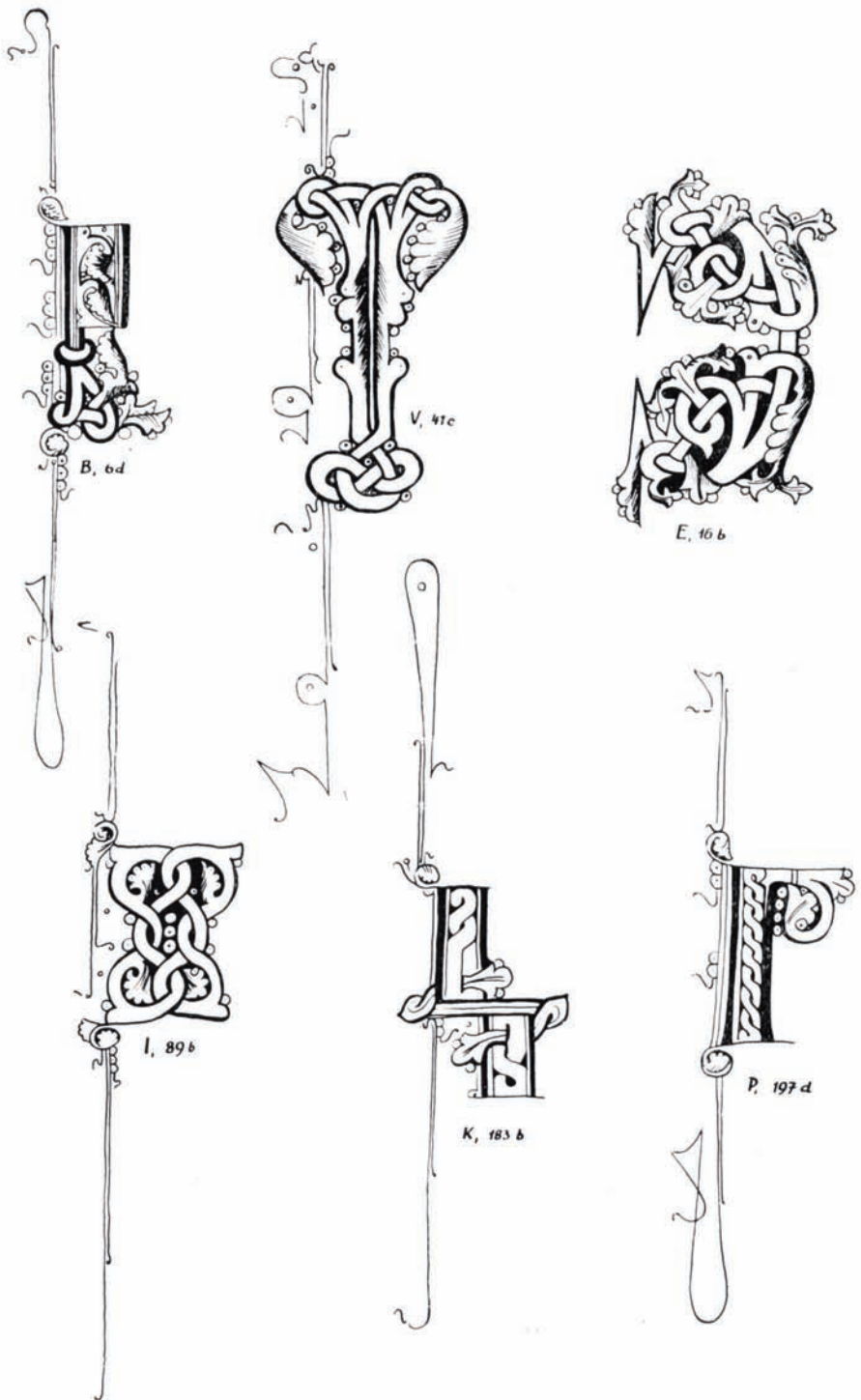
Der Name des Schreibers Bartol im Berliner Kodex konnte mit dem Namen Bartol, des Schreibers der bekannten Anmerkung im verlorengegangenen Brevier von Bakar identifiziert werden. Diese Notiz erwähnen Sladović, Surmin und Barčić. Bartol gibt in dieser Anmerkung seine kurze Biographie. Dass er nämlich zur Zeit des Königs Siegmund, wegen Krieg und Unruhen, wegen der Türkennot und Streitigkeiten zwischen den Herren des Landes, aus Krbava fliehen musste da er für künstlerische Arbeit Ruhe brauchte. Bartol verlässt seine heimatliche Gegend Krbava, kommt ins kroatische Küstenland und schreibt hier im Jahre 1414 ein grosses Brevier für die Kirche des hl. Andreas in Bakar. Bis heute sind uns nur einige Notizen aus diesem Brevier erhalten geblieben und zwar in der Chronik des Domherrn Barčić aus Bakar (Historia d'alcune antiche memorie di Buccari. Archiv JAZU, sign. VIII 242).

Im kroatischen Küstenland schrieb er auch zwei Missale für istrianische Kirchen, das Messbuch von Roč im Jahre 1421 (Nationalbibliothek in Wien — sign. cod. slav. 4) und das Messbuch von Beram (Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, II C 162 a/2). Die Schriftenanalyse und der Name des Schreibers Bartol im Memento vivorum bezeugen, dass beide Messbücher derselbe gewandte Schreiber geschrieben hat. Doch die Lage der Miniaturen und die Art ihrer Gestaltung in den drei erwähnten Kodexen zeigen, dass sie Werke dreier verschiedener Meister sind, welche die Verzierungen im Stile der Schule von Bologna ausführten. Die Miniaturen sind im Messbuch von Roč durch Striche ausgeführt, im Messbuch von Berlin und Ljubljana durch Schatten und Nuancen. Doch haben die Miniaturen dieselben Muster gebraucht, was man an den lateinischen Buchstaben von INRI und SPQR auf den Abbildungen der Kreuzigung sehen kann. (Tab. 8—8b.)

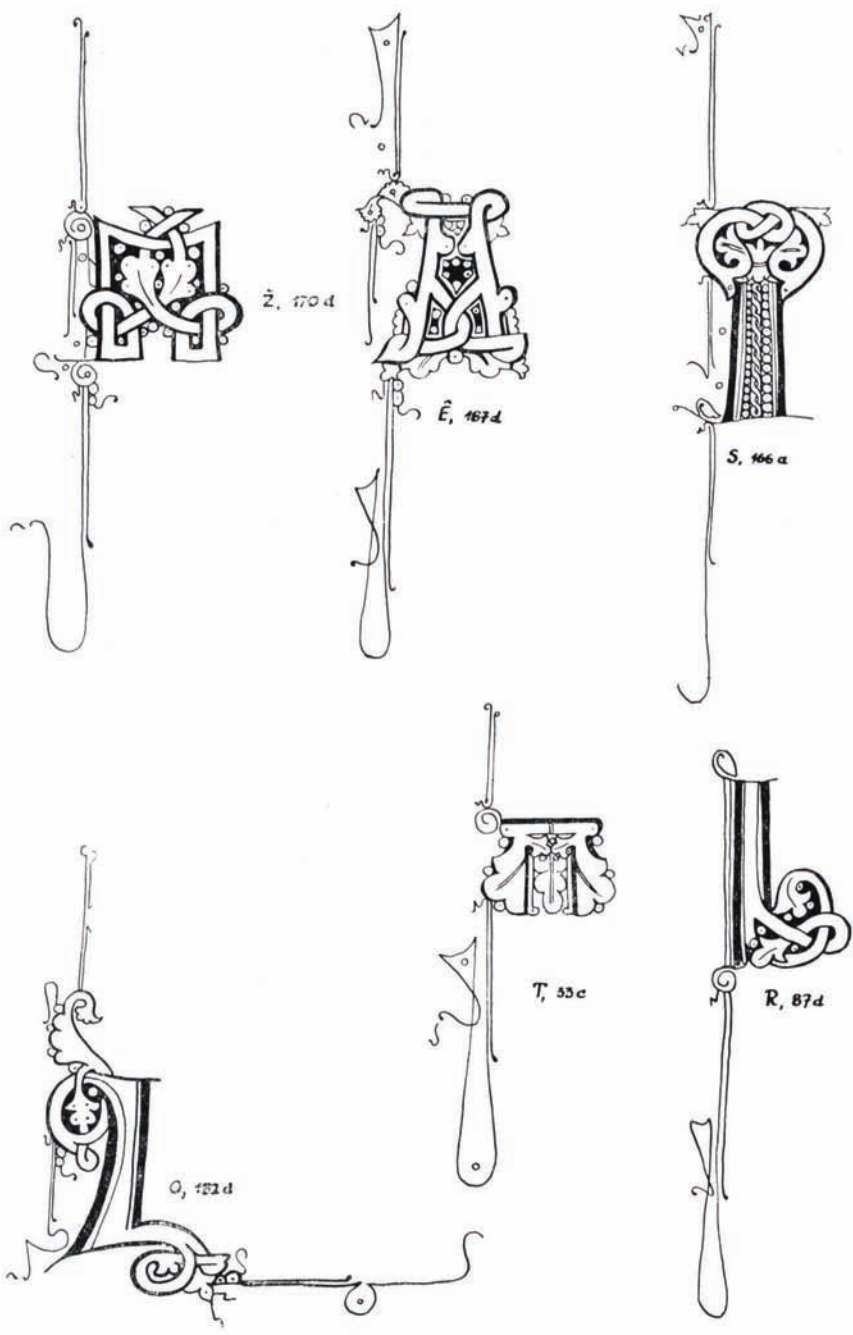
Die Analyse des Inhaltes lässt auf die älteste benediktinische Redaktion des Messbuches schliessen (benediktinische Heilige: hl. Liberius-Oliver, Patron der Stadt Ancona, und die hl. Justina, Märtyrin aus Padua), sowie auch auf die franziskanische Reform des 13. Jhdts. Das letztere ersieht man aus den Feiertagen und der altslavischen Übersetzung der franziskanischen Totensequenz »Dies irae«. Diese Sequenz befindet sich schon im Messbuch des Fürsten Novak aus dem Jahr 1368 und zwar in Prosa; in das Messbuch von Berlin wurde sie im Jahre 1440 in Reimen aufgenommen. Im Westen kam sie in die lateinische Missale erst nach dem Jahre 1480. Der Name des hl. Li-

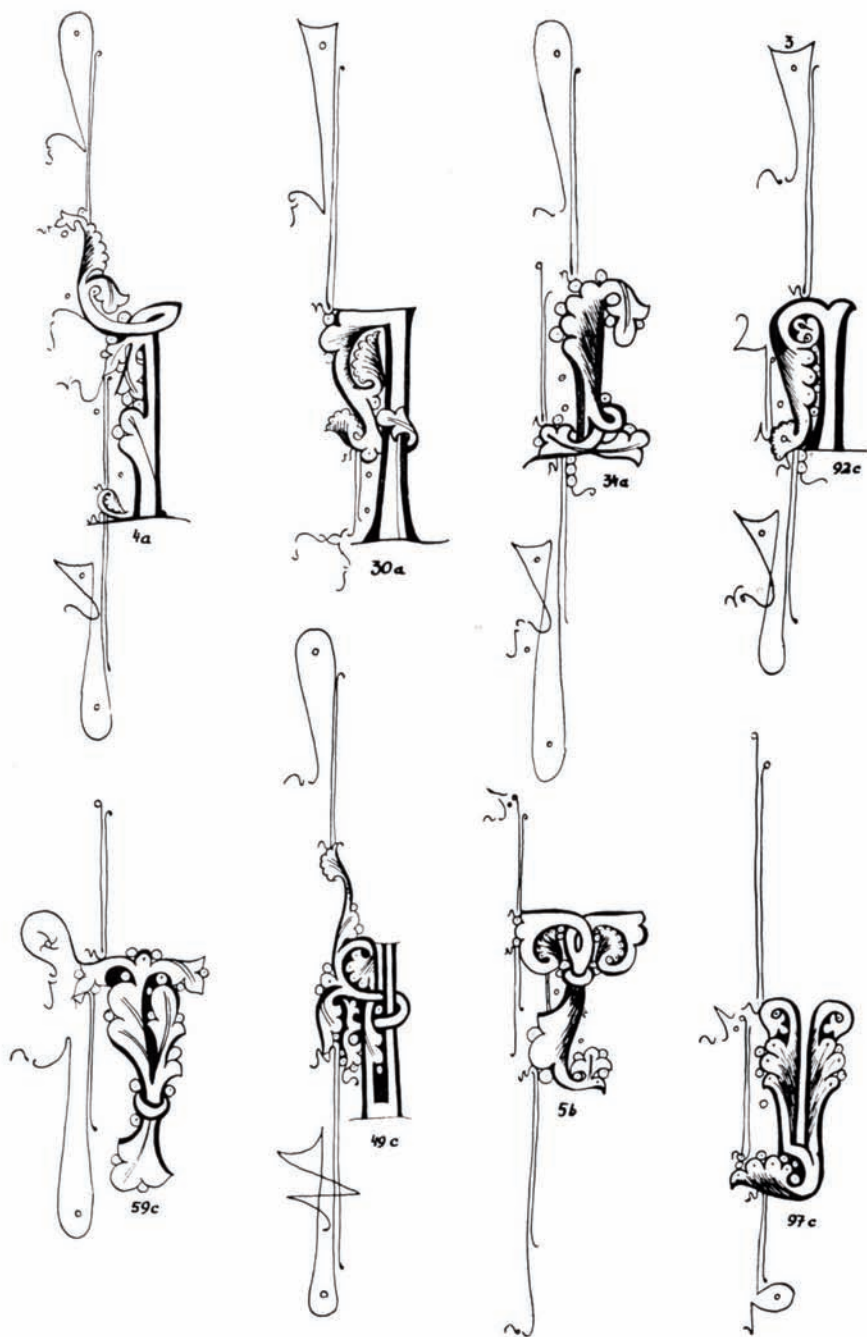
Tab. 1: Motivi u inicijalima Berlinskog misala

Tab. 2: Inicijali u Ljubljanskome misalu

Tab. 3: Inicijali u Ljubljanskom misalu

Tab. 4: Asimetrični i reducirani inicijal V u Ljubljanskem misalu.

Tab. 5: Motivi u reduciranom i asimetričnom inicijalu V u Ljubljanskom misalu.

Tab. 6: Rodenje Kristovo. Berlinski misal f. 6 d

Tab. 6 a: Rodenje Kristovo. Ljubljanski misal f. 8 c

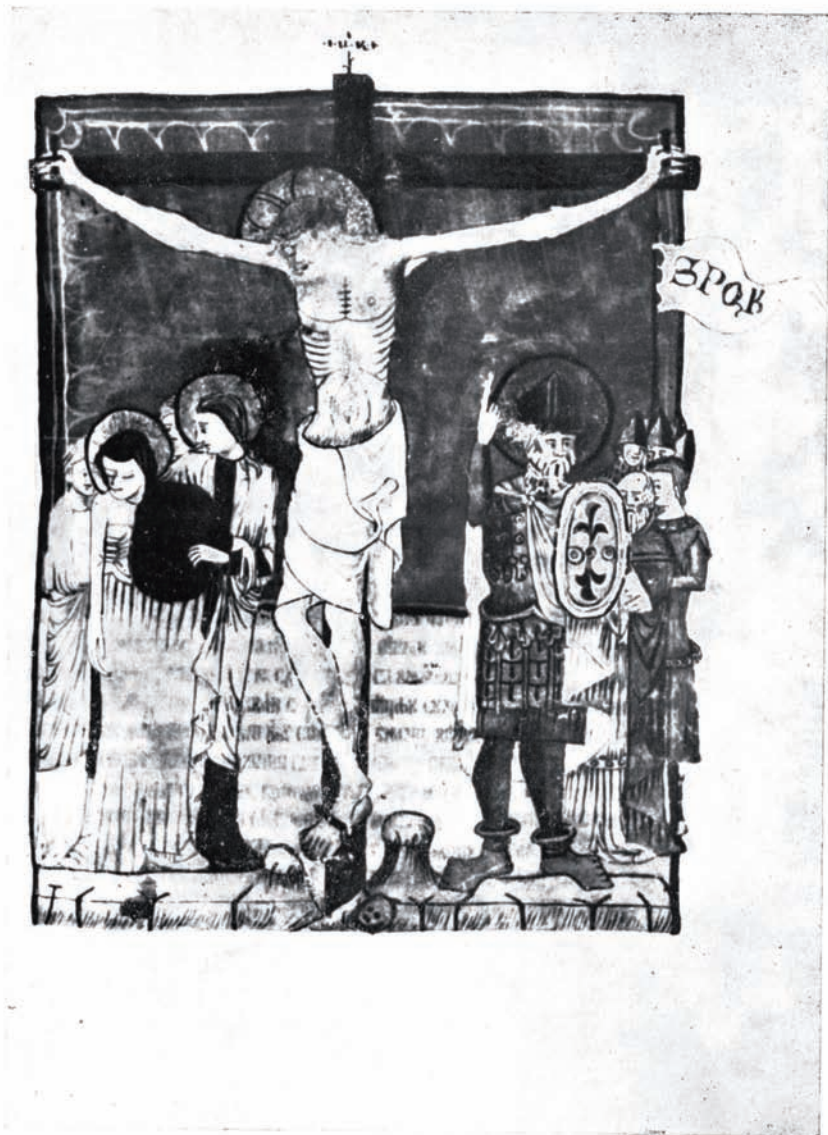
Tab. 7: Prikazanje. Ljubljanski misal f. 156 d

Tab. 7 a: Prikazanje. Ročki misal f. 152 c

Tab. 8: Raspeće. Novakov misal f. 159 r

Tab. 8 a: Raspeće. Ročki misal f. 143 r

Tab. 8 b: Raspeće. Ljubljanski misal f. 145 r

Tab. 9: Uzašašće. Ročki misal f. 103 d

Tab. 9 a: Uzašašće. Ljubljanski misal f. 102 b

Tab 10: Duhovi. Ročki misal f. 106 a

Tab. 10 a: Duhovi. Ljubljanski misal f. 106 b

Tab. 11: Sv. Petar i Pavao.
Berlinski m. f. 172 c

Tab. 11 a: Sv. Petar i Pavao.
Ročki m. f. 163 c

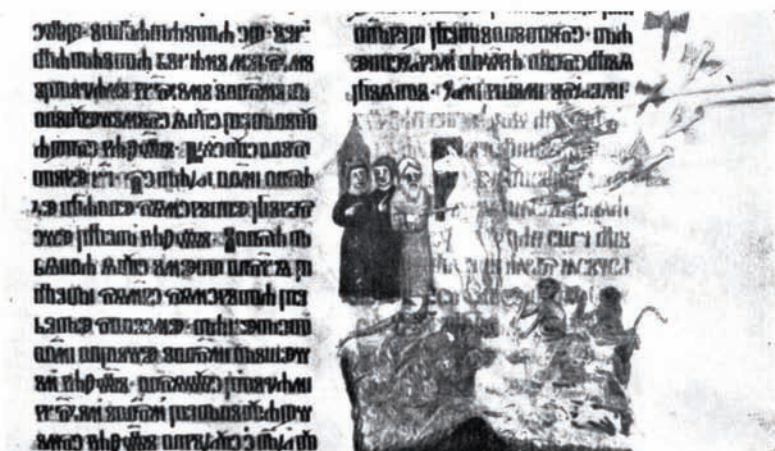
Tab. 12: Veronika s rupcem. Ročki m. f. 145 a

Tab. 12 a: Veronika s rupcem. Ljubljanski m. f. 147 a

Tab. 13: Suzana. Ljubljanski m. f. 51 c

Tab. 13 a: Noa. Ljubljanski m. f. 90 b

Tab. 14: Lazar i bogataš (Krilo Abrahamovo). Ljubljanski m. f. 40 d

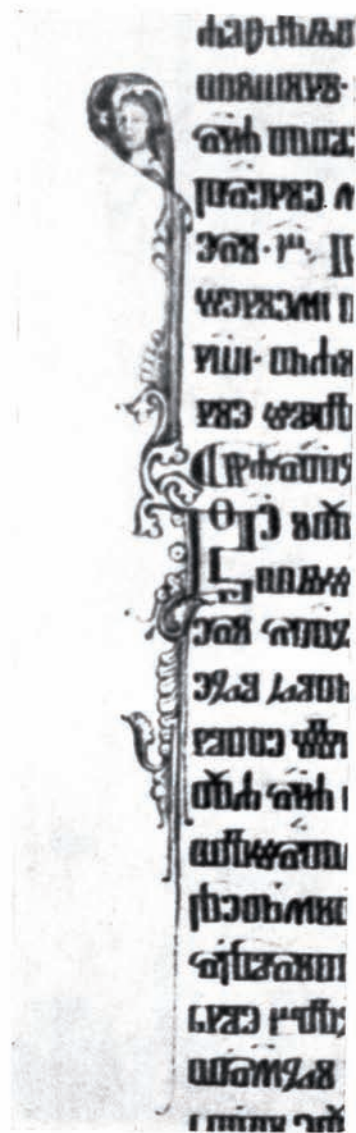
Tab. 15: Smrt — kosac s toboľcem za strelice. Ročki m. f. 219 cd

Tab. 15 a: Smrt — kosac. Ilustracija uz »Dies irae«. Ljubljanski m. f. 230 b

Tab. 16: Sv. Bartol. Ročki m. f. 173 c

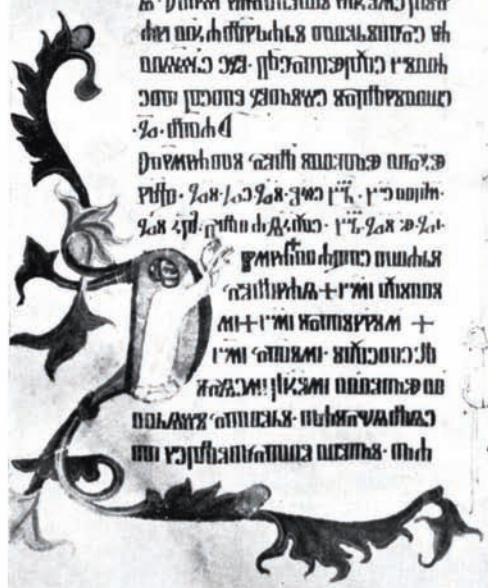
Tab. 16 a: Inicijal B
s minijaturom Bartola pisca.
Berlinski m. f. 166 c

פרשנותו של דברי רמב"ם ופירו
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם

ה פ י ת ב א ב
ה י נ ו א ב ג ד

פרשנותו של דברי רמב"ם ופירו
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם

דברי רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם

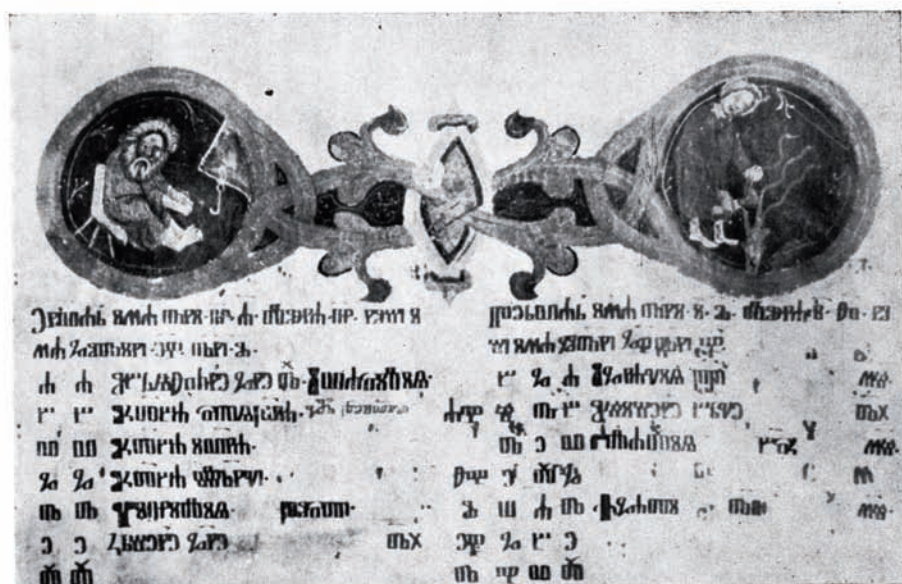

פרשנותו של דברי רמב"ם ופירו
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם

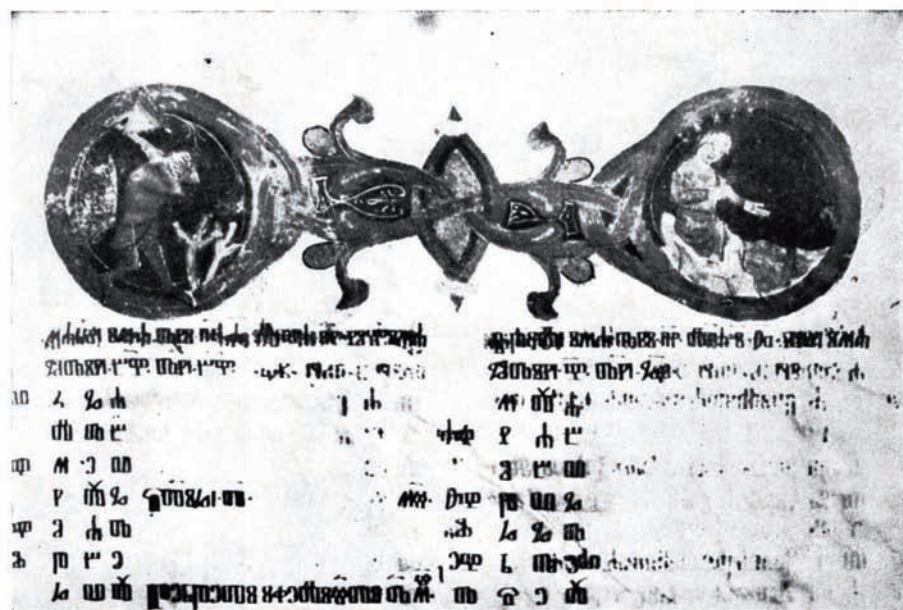
Pרשנותו של דברי רמב"ם ופירו
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם

Dברי רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם
שם רמב"ם ופירוש דברי רמב"ם

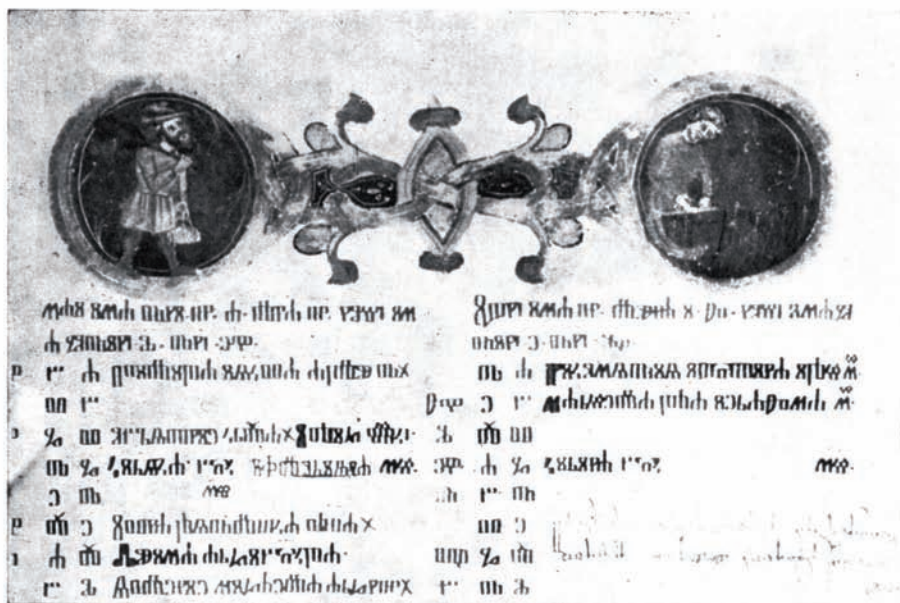
Tab. 17: Ilustrirani inicijal Z u Ljubljanskem m. f. 137 cd

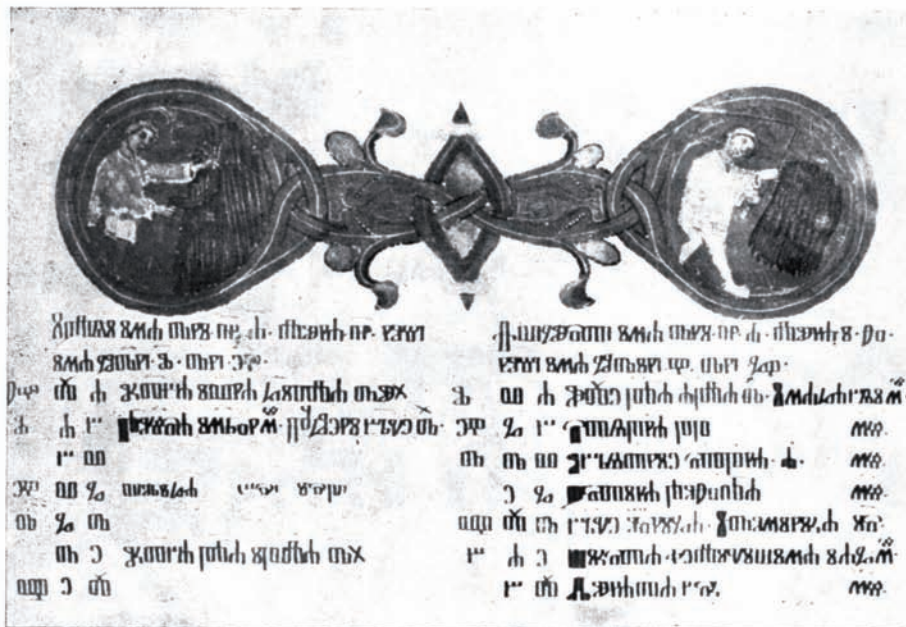
Tab. 19: Sezonski posao u siječnju i veljači (grijanje, obrezivanje loze).
Lj. f. 134 v

Tab. 20: Sezonski posao u ožujku i travnju (okapanje vinograda, ribolov).
Lj. f. 135 r

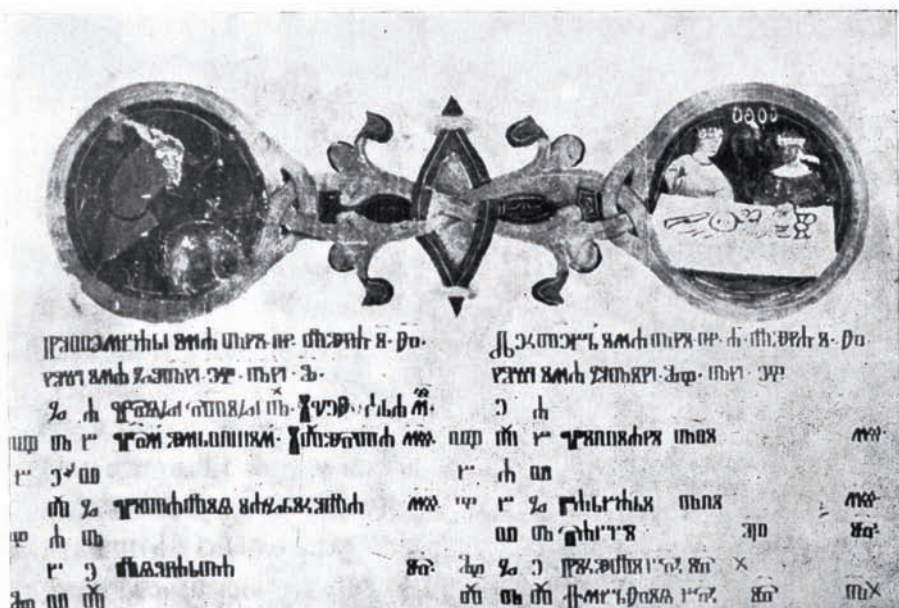
Tab. 21: Sezonski posao u svibnju i lipnju (razonoda i kosidba). Lj. f. 135 v

Tab. 22: Sezonski posao u srpnju i kolovozu (žetva i mlaćenje). Lj. f. 136 r.

Tab. 23: Sezonski posao u rujnu i listopadu (berba i oranje). Lj. f. 136 v

Tab. 24: Sezonski posao u studenom i prosincu (kolinje i gozba). Lj. f. 137 r

berius weist auf die Stadt Zadar hin; so auch der Name des hl. Chrysogonus (Krševan), des Patrons von Zadar und der gleichnamigen benediktinischen Abtei, (im Ritus des Segens des Tierfutters am Tag des hl. Stephan). In allen kroatischglagolitischen Missalen im Süden wie im Norden des Landes wird neben dem Namen des hl. Benediktus auch der Name des hl. Krševan erwähnt. Daraus ist es ersichtlich, dass die ersten und ältesten glagolitischen Messbücher im Süden entstanden sind und über das krbavische Gebiet nach Norden gelangt sind. Der Aufenthalt des Schreibers Bartol in Süd-Krbava deutet an, dass er seine Kunst des Schreibers und Illuminierens in Zadar erlernt haben muss, wo schon im 13. Jahrhundert benediktinische und franziskanische Skriptoren wirkten. Demnach waren Zadar und Nin im 14. und 15. Jahrhundert Mittelpunkte des kroatischen Glagolismus. Der Name des hl. Asel (Anselm) aus Nin sowie auch der des hl. Krševan aus Zadar werden im Brevier des Vid aus Omišalj aus dem Jahr 1396 in der Allerheiligenlitanei erwähnt. Dieses Missal wurde in der Stadt Roč in Istrien verwendet und befindet sich jetzt in der Nationalbibliothek in Wien, sign. cod. slav. 3.

Die erwähnten Messbücher des Schreibers Bartol haben fast den gleichen Inhalt. Die Kodexe von Istrien haben reichhaltigere Ritualtexte als jener, der sich heute in Berlin befindet. Sie enthalten den Obst-Segen am Tag des hl. Blasius (3. II) und Gebete beim ersten Haarschneiden. Das Missal von Roč ist das reichhaltigste. Es enthält den Trauben-Segen am Tag des hl. Sixtus (6. VIII) und als einziges glagolitisches Missal den Wein-Segen für jeden Tag f. 231cd. Die Kodexe von Istrien enthalten auch zahlreiche Miniaturen und Illustrationen von Perikopen. (Vgl. das Verzeichnis der Minuaturen Seite!). Das Missal von Ljubljana aus dem nördlichen kroatischen Gebiet enthält als einziges (ausser dem Messbuch des Fürsten Hrvoje aus dem Süden) im Kalender Abbildungen der Arbeiten in den verschiedenen Jahreszeiten und Reste folkloristischer Elemente. (Tab. 19—24).

Die Analyse der Zeichnungen, der koloristischen Effekte, der Kleidung in den Kodexen des Schreibers Bartol verrät die Arbeit dreier verschiedener Illuminatoren. Auf dem Gebiet der Initialen kann man bei denselben Buchstaben zahlreiche Varianten finden. Das Initial, welches am häufigsten vorkommt ist V. Der Schreiber hat in allen drei Kodexen mit Hilfe der gleichen Motive (geometrische Formen, Fächer, Krabben, Spiralen, Blätter) die verschiedensten Formen gestaltet: symmetrische, asymmetrische, reduzierte (Tab.). Nur im Kodex von Berlin kommen in den Ornamenten auch romanische Elemente vor (ein langhalsiger Drache mit Flügeln, dreiteilige Blätter und Efeu) während die Ornamentik der Messbücher von Istrien unter dem Einfluss der Schule von Bologna entstanden ist. Die Initiale der drei Kodexe sowie auch die Miniaturen im Messbuch von Berlin verraten einen gewandten, gebildeten Schreiber und Miniaturisten, der seine Kunst, Bücher auszustatten, im Süden erlernt und nach Norden gebracht hat. Hier gründete er eine Schule und arbeitete da nicht mehr allein, sondern gemeinsam mit anderen. Vielleicht war es in dieser künstlerischen Atmosphäre, wo Julius Klović, der Rafael der Miniaturen, die ersten Anregungen zu seinen Arbeiten empfangt.

Die Analyse des Inhaltes, der Initiale und Miniaturen der glagolitischen Kodexe sowie die Art und Weise ihrer künstlerischen Ausstattung deutet die

Richtung an, in der sie von Zadar über das krbavische Gebiet nach Rijeka kamen; doch die Analyse der Sprache gibt kein einheitliches Bild.

Während in der Sprache des Missals von Berlin viele Elemente der lebendigen Volkssprache des krbavischen Gebietes zu finden sind, besonders Ikavismen des čakavischen Dialektes, haben die Missale von Istrien die alte Form des Textes in der Phonetik und Morphologie sowie auch im Wortschatz bewahrt. Der einzige Widerschein der lokalen Sprache von Istrien sind Ekaivismen, die, seltener im Missal von Roč, aber zahlreicher im Messbuch von Ljubljana zu finden sind. Was die Sprache betrifft, kann man folgendes feststellen: je älter das Messbuch ist, desto neuzeitlichere sprachliche Elemente enthält es. (Das Missal von Berlin 1402, von Roč 1421, von Ljubljana 1425). Die kroatische Redaktion kommt im Süden mehr zum Ausdruck, als im Norden.

Das alles weist auf einen grösseren Fortschritt im Süden hin, im Gebiet der nationalen Herrscher und des Adels, der im 15. Jahrhundert Träger der Staatsgewalt war. Dieses Gebiet hatte auch seinen glagolitischen Bischof und das ermöglichte und förderte die freie Entwicklung der literarischen Tätigkeit.

Das Studium der Kodexe von Berlin, Roč und Ljubljana führte zur Entdeckung eines bisher unbekanntes glagolitischen Schreibers und Miniators, Bartol aus Krbava; es wies auf Zadar hin, als dem Zentrum der kroatischen glagolitischen Literatur und zeigte den Weg, auf dem sich die kroatische kulturelle Tätigkeit, besonders durch das Vordringen der Türken, von Süden nach Norden verbreitete. Es enthüllte den Aufschwung, den die kulturellen Tätigkeiten durch Unterstützung der staatlichen und kirchlichen Behörden erfuhren. Es entdeckte die Ursache verschiedener Bestellungen und Kaufhandlungen und erklärte, wieso sich die meisten glagolitischen Kodexe auf der Insel Krk und in Istrien fanden und doch die südlicheren Städte Zadar und Nin als die Wiege der kroatischen glagolitischen Literatur zu betrachten sind.